

Z.H.ƏLİYEV

AZƏRBAYCAN BİBLİOQRAFİYASININ TARİXİ

Kitabxanaçılıq-informasiya fakültəsində
təhsil alan tələbələr üçün
dərslik

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi
Elmi-Metodik Şurası «Kitabxanaşünaslıq,
biblioqrafiaşünaslıq, kitabşünaslıq və ki-
tabxana işi» bölməsinin 17.04.2007-ci il ta-
rixli 3 sayılı iclas protokolu ilə təsdiq edil-
mişdir.

Azərbaycan Prezidentinin
İclası ilə
PREZİDENT KİTABXANASI

Bakı - 2007

3936

UOT:010
KBT:78.5
Ə-56

Redaktoru: dos. N.İ.İsmayılov

Rəyçilər: dos. N.İ.İsmayılov
müə. S.A.Sadıqova

Əliyev Z.H. Azərbaycan bibliografiyasının tarixi: Dərslik / Redaktoru: N.İ.İsmayılov. - Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2007. -190 s.

Kitabda Azərbaycan milli bibliografiyasının meydana gəlməsi, inkişafı tarixindən, müasir vəziyyətindən, ölkənin mühüm sosial institutlarının, o cümlədən Azərbaycan Dövlət Kitab Palatasının, M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının, AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanasının, F.B.Köçərli adına Azərbaycan Respublika Uşaq Kitabxanasının, xüsusi elmi kitabxanalarının və başqa müəssisələrinin bibliografik informasiya sahəsində əldə etdikləri nailiyyətlərdən ətraflı bəhs olunur.

Dərslik BDU-nun Kitabxanaçılıq-informasiya fakültəsinin bakalavr və magistr təhsili alan tələbələr, kitabxana işçiləri və Mədəniyyət mərkəzinin kitabxanaçılıq şöbəsinin tələbələri üçün əhəmiyyətli ola bilər.

Ə $\frac{4405000000 - 16}{M - 658(07) - 03}$ - 03 - 2007

© Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2007

GİRİŞ

Kitabxanaşünas-biblioqraf kadrların hazırlanmasında dövrün tələbləri səviyyəsində keyfiyyət dəyişikliyinə nail olunmasında ən mühüm şərtlərdən biri öyrənilən fənnin ana dilində geniş əhatəli tədris ədəbiyyatının olmasıdır. Müstəqillik yoluna yenidən qayıtmış və bu yolda qəti və uğurlu addımlar atan Azərbaycanımızda ali təhsilli kitabxanaçı-biblioqraf kadrların hazırlanmasında yeganə müəssisə olan Bakı Dövlət Universitetinin Kitabxanaçılıq-informasiya fakültəsində tədris olunan fənlər üzrə Azərbaycan dilində milli-mənəvi ənənələrimizə uyğun, dünya standartlarına cavab verən, elmi əsaslara malik tədris ədəbiyyatının yaradılması təxirə salınmadan həllini gözləyən problemlərdəndir.

Kitabxanaçılıq-informasiya fakültəsində tədris olunan ixtisas fənləri silsiləsində bibliografiyaşünaslıq kursları da mühüm yer tutur. Bu fənlərin tədrisilə tələbələr kitabxana xidmətində mühüm rol oynayan biblioqrafik fəaliyyətin nəzəri, metodiki, tətbiqi problemlərilə yanaşı onun inkişafı tarixini də öyrənirlər.

Məlumdur ki, kitabın, çap əsərinin və ümumiyyətlə, sosial informasiyanın başqa sənəd növlərinin səpələnməsi zamanı düşdüyü, toplandığı, mühafizə olunduğu, həm də ictimai istifadəsinin müdaxiləkilliyinin təmin edildiyi ən mühüm məkan kitabxanadır. «Kitabxana işi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununda deyildiyi kimi «Kitabxana elm, informasiya, mədəniyyət, təhsil və tərbiyə müəssisəsi kimi çap əsərlərini və digər informasiya daşıyıcılarını toplayıb mühafizə edən, onların sistemli ictimai istifadəsini təşkil edən, cəmiyyətin intellektual və mənəvi potensialının inkişafına xidmət göstərən sosial institutdur» (1,S.3).

Kitabxana cəmiyyətin yüksək səviyyəli informasilaşmasında misli bərabəri olmayan bir mərkəzdir və bu sahədə son məqsədinə çatmaqda əsaslandığı sənəd bazası forma müxtəlifliyi ilə yanaşı informasiya funksiyası tərkibinə

görə də fərqlənir. Bunlardan birincisi ilkin ədəbi mənbələrdir, ikincisi isə biblioqrafik informasiya mənbələrindən ibarət sənədlərdir. Kitabxanada informasiya istifadəçilərinə (və ya oxuculara) göstərilən xidmət prosesində həm birinci, həm də ikinci informasiya sənədləri mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Birinci qrup sənədlər informasiya istifadəçilərinə müxtəlif məqsədlərlə, o cümlədən elmi-tədqiqat, iqtisadi, istehsalat, biznes, sahibkarlıq, təhsil, mədəni-əxlaqi tərbiyə və başqa fəaliyyətlərlə əlaqədar informasiyanı mənimsəmələrinə, ikinci qrup sənədlər isə onların tələbatlarına uyğun olan müxtəlif növ sənədlərin mövcudluğu, məzmun tərkibi və həm də ünvanı haqqında məqsədyönlü biblioqrafik informasiya almalarına yardımçı olur. Kitabxanalarda biblioqrafik xidmətin relevantlığının, dolğunluğunun, sorğulara verilən cavabların kompleksliliyinin, səmərəliliyinin təmin olunmasında əsas şərtlərdən biri məhz orada biblioqrafik informasiya ehtiyatlarının yetkin və zəngin olması ilə yanaşı biblioqrafik xidmət göstərən subyektlərin həmin mənbələri bilməsi və onlardan yüksək səviyyəli istifadə etmək bacarığına malik olmalarıdır. Ona görə də fakültədə biblioqrafik fəaliyyətin tarixi fənninə xüsusi yer ayrılır.

Hal-hazırda BDU-nun Kitabxanaçılıq-informasiya fakültəsində «Azərbaycan biblioqrafiyasının tarixi» də bir fənn kimi tədris olunur. Gələcəyin ali təhsilli kitabxanaçı-biblioqraf kadrlarına dünya biblioqrafiyasının və xüsusilə də Azərbaycan milli biblioqrafiyasının inkişafı tarixinin öyrədilməsi həm mənbəşünaslıq və həm də qabaqcıl təcrübənin mənimsənilməsi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, onlar bir tərəfdən biblioqrafik informasiya mənbələri haqqında lazımi bilik əldə edirlər, bununla da biblioqrafik xidmət prosesində həmin mənbələrə yeri gəldikdə müraciət etmək imkanına malik olurlar, digər tərəfdən keçmiş nailiyyətləri, mütərəqqi ənənələri mənimsəyib ümumiləşdirməklə Azərbaycanda müasir biblioqrafik fəaliyyətin aktual problemlərinin istənilən səviyyədə həlli yollarını müəyyənləşdirə

bilirlər. Bu da Azərbaycan biblioqrafiyası tarixini əsaslı şəkildə işıqlandıran, xüsusi tədris proqramı əsasında yazılan bir dərsliyə böyük ehtiyac doğurur. «Azərbaycan biblioqrafiyasının tarixi» adlı təqdim olunan dərslük həmin ehtiyacın ödənilməsi, boşluğun aradan qaldırılması məqsədini güdür.

«Azərbaycan biblioqrafiyasının tarixi» dərsliyi Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin qriti ilə 2000-ci ildə çap olunmuş eyni adlı tədris proqramı əsasında yazılmışdır. Bu proqrama uyğun olaraq dərslük aşağıda qeyd olunan dörd bölmədən ibarətdir:

I. Azərbaycanda biblioqrafik fəaliyyətin meydana gəlməsi və inkişafı.

II. 1920-1958-ci illərdə Azərbaycanda biblioqrafiya.

III. 1959-1990-cı illərdə Azərbaycanda biblioqrafiya.

IV. Azərbaycanın müstəqillik əldə etməsi və biblioqrafik fəaliyyət.

Dərslük yazılarkən respublikamızda milli biblioqrafiyanın tarixinə dair aparılmış əsaslı tədqiqatlar nəzərə alınmış, onlarda verilən materiallara, mühüm biblioqrafik fəaliyyət mərkəzlərinin arxiv sənədlərinə, müxtəlif formalı biblioqrafik informasiya mənbələrinə bilavasitə müraciət olunmuşdur.

Azərbaycanda biblioqrafik fəaliyyətin təşkili məsələlərindən bəhs edən əsərlərdən birinci növbədə Azərbaycanın tanınmış biblioqraf, respublikamızda biblioqrafik fəaliyyətin və təhsilin təşkilatçılarından olan, uzun müddət Azərbaycan Dövlət Kitab Palatasına, ADU-nun Kitabxanaşünaslıq kafedrasına rəhbərlik etmiş Ə.B.Qəhrəmanovun «Ümumi biblioqrafiyadan müxtəsər məlumat» (1954), «Ümumi biblioqrafiyanın əsasları» (1958) adlı dərs vəsaitlərinin adlarını çəkmək lazımdır.

1950-ci illərin axırlarından isə Azərbaycan biblioqrafiyasının tarixi sahəsində əsaslı tədqiqatlara başlanılır. 1956-cı ilin payızında respublikamızda ilk dəfə olaraq ADU-nun Filologiya fakültəsinin Kitabxanaçılıq şöbəsi üzrə əyani as-

piranturaya qəbul müsabiqəsi elan olunur və bu yer biblioqrafiyaşünaslıq ixtisası üçün nəzərdə tutulur. İlk ayarı aspirant, bu səhifələrin müəllifi 1963-cü ildə «Azərbaycanda biblioqrafiya işinin inkişafı (1920-1958-ci illər)» mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə edir. Sonralar belə tədqiqatlar davam edir. Kitabxanaşünaslıq kafedrasının dosenti R.Ə.Kazımov «Azərbaycanda bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslığın biblioqrafiyası» (1972), Biblioqrafiyaşünaslıq kafedrasının dosenti Ə.T.Xələfov «V-VIII sinif şagirdlərinin sinifdənkənar müəllimə rəhbərlik (Azərbaycan SSR məktəb və uşaq kitabxanalarının materialları və iş təcrübəsi üzrə)» (1966), dosent N.İ.İsmayilov «Təbabət üzrə məhəlli kitabxana-biblioqrafiya ehtiyatları (inkişafı, müasir vəziyyəti və təkmilləşdirilməsi yolları)» (1987), M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanasının elmi işlər üzrə direktor müavini F.Məmmədov «Azərbaycanda ictimai-siyasi ədəbiyyatın biblioqrafiyası» mövzularında namizədlik dissertasiyaları müdafiə edirlər.

Biblioqrafiyaşünaslıqda biblioqrafiyanın tarixi elmi fənn kimi öz məzmununa və mahiyyətinə görə daha əsaslı sahə hesab olunur. Biblioqrafiyanın tarixi bütövlükdə biblioqrafik fəaliyyətin, onun müxtəlif sahələrinin qədim zamanlardan bu günə qədər inkişafını, bu və ya digər biblioqrafik informasiya mənbələrinin yaranma səbəblərini, onlardan ayrı-ayrı tarixi mərhələlərdə istifadə məqsədlərini, sənəd kommunikasiyaları sistemində başqa vasitəçilərlə tarixi əlaqələrini, biblioqrafik fəaliyyət metodlarının formalaşması və təkmilləşdirilməsi, biblioqrafik vəsaitlərin tiplərinin və formalarının təkamül proseslərini və bununla da keçmiş dövrün dəyərli təcrübəsinin meydana çıxarılmasını, mühafizəsini və yeri gəldikcə istifadə olunmasını təmin edir. Məhz buna görə də Azərbaycanda biblioqrafiya tarixi sahəsində tədqiqatlar indi də davam etdirilir və Biblioqrafiyaşünaslıq kafedrasının elmi-tədqiqat planında mühüm problem olaraq qalır.

I BÖLMƏ

Azərbaycanda biblioqrafik fəaliyyətin meydana gəlməsi və inkişafı

§ 1. Azərbaycanda ilk biblioqrafik materiallar

Sənəd və informasiya istifadəçiləri («Kitab - oxucu») sistemində sosial kommunikasiya vasitəçilərindən biri olan biblioqrafiya Azərbaycanda da qədim tarixə malikdir. O, çox uzun tarixi bir inkişaf yolu keçərək indiki müşahidə etdiyimiz səviyyəyə gəlib çatmışdır. Biblioqrafik fəaliyyətin sənəd kommunikasiyaları sistemindəki vasitəçiliyinin özünəməxsus səciyyəvi xüsusiyyətlərinin fərqli (differensial) şərhini üçün tarixi inkişaf ənənələrini aydın təsəvvür etmək lazımdır.

Biblioqrafik informasiyanın ilk rüşeymlərinə antik dövrdə belə təsadüf edilsə də bir fəaliyyət sahəsi kimi əsl inkişafı kitab çapının ixtirasından və yayılmasından sonra mümkün olmuşdur. M.Ə.İbrahimovun dediyi kimi, «Kitab insan zəkasının misilsiz kəşfidir. Heç bir xalqın maddi və mənəvi sərvətlərinin tərəqqisini kitabsız təsəvvür etmək mümkün deyil. Fiziki və zehni əməyin nailiyyətlərini əbədləşdirən, yaddan çıxmağa, unudulmağa qoymayan kitabdır. O, bilik, təcrübə, ədəb xəzinəsidir...» (25, S.4).

Biblioqrafik informasiyanın tarixən ilkin formaları kitabxana kataloqlarından ibarət olsa da, sonralar onların əhatəlik dairəsi daha da genişlənməmişdir. Məsələn, İskəndəriyyə Kitabxanasının yeni eradan əvvəl III əsrdə baş kitabxanaçı Kallimax tərəfindən tərtib olunmuş kataloqu («Таблицы тех, кто прославился во всех областях знания (и того, что они написали)») belə təxmin edilir ki, həmin kitabxananın sistemli kataloqu olmaqla yanaşı, yunan ədəbiyyatının məlum olan hissəsini də mühafizə olunma məkanından, yerindən asılı olmayaraq əhatə edir (52, S.24).

Bununla bərabər onu da qeyd etmək lazımdır ki, bibliografik qaynaqların ilkin tarixi formaları yalnız kataloqlardan ibarət olmamışdır. Dünya bibliografiyasının tarixindən bəllidir ki, qədim Romada bibliografik əlamətlərə malik olan yeni ədəbi yazı janrı meydana gəlmişdir. Keçmişin tanınmış görkəmli adamlarının həyatı və yaradıcılığı haqqında qısa məlumat verən belə yazılara çox zaman «Məşhur cəngavərlər haqqında» («О знаменитых мужах») («De viris illustribus») adı verilirdi. Bu cür materiallara o dövrün tarixi xronikalarında və hətta elmi əsərlərdə də rast gəlmək olar (52, S.16, 40).

Məşhur elm və mədəniyyət adamları haqqında məlumat verən belə yazılar Şərq ölkələrində və Azərbaycanda da yayılmışdı. Azərbaycanda təzkirə janrını, müəyyən dövrün tarixi hadisələrinin təsvirini verən qaynaqları misal göstərmək olar. Qədim tariximizə həsr olunmuş tədqiqatlarda onların tez-tez adı çəkilir və bibliografik mənbə kimi qiymətləndirilir. Cənubi Azərbaycanın böyük alimlərindən olan Mirzə Məhəmmədəli Tərbiyətin (1875-1940) «Danışməndani-Azərbaycan» əsəri (1937) demək olar ki, təzkirələr təzkirəsi (bibliografiyanın bibliografiyası) rolunu oynayır. M.Tərbiyətin Azərbaycan mədəniyyətinə göstərdiyi xidmətlərdən biri F.B.Köçərlinin qarşısına çıxan əsas maneəni öz yaradıcılığı ilə aradan qaldırması və bununla Azərbaycan ədəbiyyatı tarixindəki bir çox boşluqları ləğv edə bilməsilə əlaqədardır. Onun 40 illik elmi araşdırmalarının nəticəsi olan bu əsəri Azərbaycanın şair, yazıçı, filosof, təzkirəçi, ədəbiyyatşünas, rəssam, münəccim, mühəndis, memar, riyaziyyatçı, nəqqaş, xəttat, tarixçi, səyyah, jurnalist, dilçi və maarifçi alimləri haqqında bir ensiklopediyadır. Professor Səid Nəfisnin rəhbərliyi altında tərtib olunan «Şahkarhaye nəsrə-farsı» («Fars nəsrinin şah əsəri») adlı kitabda M.Tərbiyətin bu əsərindən nümunələr gətirilir və o, fars dilində yazılan gözəl əsərlər sırasına daxil edilir. (32, S.10).

Azərbaycan tarixi üçün maraqlı olan, lakin bibliografik baxımdan lazımi qədər qiymətləndirilməmiş Şərq qaynaqlarından biri ərəb filoloqu, coğrafiyaşünası və tarixçisi Yaqut ibn Abdullah ər-Rumi əl-Həməvinin (1179-1229) «Macəmül Üdəbə» («Yazıçıların əlifba üzrə siyahısı») (1218) əsəridir. Bu əsər bibliografik lüğətlər janrına aid edilə bilər. Əsərdə 1100 nəfər elm və mədəniyyət xadiminin həyatı və yaradıcılığı haqqında məlumat verilir. Onların arasında Məkki ibn Əhməd əl-Bərdai, Əbdül Əziz ibn əl-Həsən əl-Bərdai, Səid ibn Əmiri əl-Əzdini, Yəhya ibn Səlam ibn əl-Hüseyn əl-Xətib əl-Xəskəfi, Xətib Təbrizi və başqaları kimi Azərbaycan elm və sənət adamlarının adı çəkilir.

Coğrafi yer adları ilə əlaqədar məlumat mənbələrindən yenə Yaqut Həməviyə məxsus olan «Mocamul əl-büldən» («Ölkələrin əlifba ilə sıralanması») (1224) adlı əsəridir. Bu tarixi mənbədə 16 min toponim, o cümlədən Azərbaycanın 90 yaşayış məntəqəsinin adı çəkilir.

Məşhur elm və sənət adamlarının həyatı və yaradıcılığı ilə əlaqədar ilkin bibliografik mənbələrdən təzkirələri xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Təzkirələr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin tədqiqində əhəmiyyətli qaynaq kimi diqqətəlayqdırlar. Azərbaycan təzkirəçilərindən Sam Mirzəni (XVI əsr), İbrahim Mirzəni (XVI əsr), Əhdi Bağdadini (XVI əsr), Sadiq bəy Sadiqini (XVI əsr), Seyid Əzim Şirvanini (1835-1890), Mirmöhsün Nəvvabı (XIX-XX əsrlər), Müctəhidzadəni, Məhəmmədəli Tərbiyəti və başqalarını göstərmək olar.

Söz ustası və ədəbiyyatşünas alim kimi tanınmış Sam Mirzə (1517-1567) «Töhfeyi-Sami» adlı məşhur təzkirəsində (1550) 664 şairin tərcümeyi-halını əxz etdirmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, Sam Mirzənin bu təzkirəsi bibliografik informasiya baxımından çox əhəmiyyətlidir. «Danışməndani-Azərbaycan» əsərində M.Tərbiyətin «Töhfeyi-Sami» təzkirəsinə tez-tez müraciət etməsi bu fikri təsdiq edir.

İbrahim Mirzə də Səfəvilər sülaləsindəndir. Onun «Fərhəngi-İbrahimi» adlı əsaslı təzkirəsi görkəmli söz usta-

larının tərcümeyi-halı və yaradıcılığı haqqında məlumat verir.

XVI əsr təzkirəçilərindən biri də Sadiq bəy Sadiqidir. O, 1533-cü ildə Təbriz şəhərinin Vərqi məhəlləsində anadan olmuşdur. II Şah İsmayıl zamanında dövlət kitabxanasında işləmiş və Şah Abbas tərəfindən dövlət kitabdarlığı vəzifəsinə çatdırılmışdır. Sadiq bəy Sadiqi «Məcməül-Xəvvəs» adlı (türk dilində) təzkirə yazmış və burada Şah İsmayıl Səfəvi dövründən Şah Abbas dövrünədək yaşayıb-yaratmış 480 nəfər söz ustasının tərcümeyi-halı verilmişdir. Biblioqrafik baxımdan maraqlı olan faktorlardan biri də odur ki, Sadiq bəy Sadiqi 1601-ci ildə İsfahanda öz əsərlərinin siyahısını da tərtib etmiş və onun müqəddiməsində qısa tərcümeyi-halını vermişdir. Siyahıda on adda əsəri qeyd olunur və onların qısa səciyyəsi verilir (32, S.279-281). Belə siyahılar biblioqrafiya tarixində biblioqrafik təbliğin ilk rüseymlərindən hesab olunur.

Təzkirəçilik XIX əsrdə də davam etdirilmişdir və Azərbaycanın görkəmli şairi Seyid Əzim Şirvaninin yaradıcılığında da buna təsadüf edilir. O, 1880-ci illərdə bir təzkirə tərtib edir və orada ilk dəfə olaraq Şamaxı şairlərindən Furuği, Məxmur, Qənnadi, Qəmi, Rüsva, Ərdəbil şairlərindən Müxsusi-Gənci, Qaib, Molla Məhəmməd Şəfi, Məhəmməd həsən Qumru və başqaları haqqında məlumat verir (35).

XIX əsrin axırlarında yaranan ən mühüm təzkirə Mirmöhsün Nəvvab Qarabağiyə məxsusdur. «Təzkirəyi-Nəvvab» adlanan bu təzkirədə Qarabağın 90 şairi haqqında bioqrafik məlumat verilir. Qeyd etmək lazımdır ki, Mirzə Məhəmməd Müctəhidzadə də 1907-ci ildə Qarabağ şairlərinin tərcümeyi-halı, türk və fars dillərində olan nəşrləri haqqında məlumat verən «Riyazül-əşiqin» adlı bir kitab tərtib etmişdir və o, 1910-cu ildə İstanbulda çap olunmuşdur. M.Tərbiyət «Danışməndani-Azərbaycan» əsərində həmin

əsəri «Təzkirəyi-Nəvvab» əsərinin türk dilinə tərcüməsi hesab edir. (32, S.238).

Qədim tarixi hadisələr haqqında ilkin məlumat üçün əhəmiyyətli olan mənbələrə aid çox misallar göstərmək olar. Məsələn, akademik Ziya Bünyadov Atabəylər dövrünün tarixşünaslığında maraqlı olan əsərlərdən İbn əl-Cövvün nəvəsi, Sabit ibn əl-Cövzi adı ilə daha çox tanınmış Şəmsəddin Əbül Müzəffər Yusif ibn Qız oğlunun (1185-1256) öz babasının əsərinin nümunəsində tərtib etdiyi məşhur «Mirat əz-zaman fi tarix əl-əyan» («Görkəmli adamların tarixinə aid zamanın güzgüsü») əsərini «dünyanın yaranmasından» 1256-cı ilə qədər mühüm hadisələri nəzərə alan hərtərəfli salnamə hesab edir. Əsərdə 1256-cı ildə vəfat edən tanınmış adamların əlifba sırası ilə hər biri haqqında biobiblioqrafik məlumat verilir.

XIII-XIV əsr alimlərindən olan Xətib Öməri Şeyx Vəliyyəddin Əbu Abdulla Təbrizi «Kitabul-ikmal fi Əsmair-Rical» («Böyük şəxsiyyətlərin adları haqqında kamil kitab») əsərinin müəllifidir. Biobiblioqrafik baxımdan diqqəti cəkən bu əsər «Mişkətül-Məsəbih» («Çıraqların çıraqları») əsəri ilə birlikdə Kəlküttədə (1843), Peterburqda (1898), Qazanda (1906) çap olunub.

Coğrafiyaşünas alim Zeynalabdin Şirvani (1780-1837) İran, Türkiyə və Hindistan səyahətindən sonra «Bostanüsiyah» («Siyahətlərin gülşəni»), «Riyazüs-siyahə» («Səyahət bağları») əsərlərini yazmışdır. M.Tərbiyət onun «Riyazüs-siyahə» (1821) əsərini faydalı məlumat xəzinəsi kimi qiymətləndirir (32, S.148-149).

Tarixçi alimlərdən Əbdürrəzaq bəy Məftunun (Dünbülü) (1762-1827) də adını çəkmək lazımdır. O, ərəb və fars dillərində nəzm və nəsr əsərləri yazmış, ərəb şairlərinin və rəvayətçilərinin yaradıcılıq inceliklərini öyrənmişdir. Onun tarixi əsərlərindən «Məasiri-Sultaniyyə» («Şahın böyük işləri») və «Camei-Xaqani» adlı əsərlərini qeyd etmək olar. Bu əsərlərdə Fətəlişah taxta çıxandan 1825-ci ilədək

baş vermiş tarixi hadisələrdən danışılır. Tərbiyətin adı çəkilən təzkirəsində onun 16 adda əsəri haqqında məlumat verilir (32, S.205-206).

Yuxarıda qeyd edilmişdir ki, təzkirə yazmaq XX əsrdə də davam etdirilmişdir və bunlardan M. Tərbiyətin yuxarıda haqqında bəhs olunan «Danışməndani-Azərbaycan» təzkirəsini (1987) xüsusilə qeyd etmək lazım gəlir. Bu tərcümeyi-hal xarakterli məlumat kitabı əvvəlkilərdən fərqlənir. Əvvəla burada təkcə şairlərin deyil, yazıçı, alim, mütəfəkkir və incəsənət ustaları haqqında bioqrafik məlumat verilir. İkinci mühüm fərqli, biblioqrafik baxımdan əhəmiyyətli olan cəhəti odur ki, əsərdə bəzi görkəmli adamların əsərlərinin və onların haqqında yazılmış ədəbiyyatın biblioqrafik siyahılarına təsadüf edilir. Məsələn, A.A. Bakıxanovun 10 adda əsərinin (32, S.72), Əbdürrəziq bəy Məftunun 16 adda əsərinin (32, S.205-207), Mirzə Möhsün Təsinin 7 adda məsnəvisinin, 6 adda qitə və qəsidəsinin (32, S.333-334), XIII əsrin söz ustalarından Hüsəməddin Əbdülmövinin oğlu Həsənin 5 adda əsərinin (32, S.396-397), XIV əsrin Təbriz alimlərindən və fəzilət sahiblərindən olan Şeyx Mahmud Şəbüstərinin (1320) Təbrizdə, Tehranda və Hindistanda çap olunmuş «Gülşəni-raz» məsnəvisi haqqında ariflərin və alimlərin yazdıqları 17 adda izahın və nəzirənin (32, S.194-196) siyahısı verilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu «biblioqrafik siyahıların» hamısı qısa şərhlə (annotasiya ilə) müşayiət olunur və bununla da oxucularda həmin əsərlər haqqında ilkin təsəvvür yaradılır.

M. Tərbiyətin əsərinə «Kitabın yazılmasınadək Azərbaycan mətbuatı» adlı bir bölmə də əlavə etmişdir və bu da cənubi Azərbaycan dövrü mətbuatı haqqında biblioqrafik məlumat üçün çox maraqlıdır. Burada 1870-ci ildən 1933-cü ilə qədər çıxan 109 adda jurnal və qəzetin biblioqrafik təsviri verilir. Təzkirəyə belə bir biblioqrafik informasiyanın əlavə edilməsi onun cənubi Azərbaycan dövrü mətbuatı üzrə

retrospektiv biblioqrafik axtarışda təcrübi əhəmiyyətini xeyli artırmışdır.

Tədqiqat əsasında əldə olunan materialların biblioqrafiyası baxımından təhlili göstərir ki, onlar biblioqrafik xarakterli mənbələrə aid edilə bilər. Bu cür mənbələrdə tərcümeyi-hal məlumatları üstünlük təşkil edir, ayrı-ayrı tanınmış elm və sənət adamlarının əsərləri isə nadir hallarda sadalanır və ya onlardan nümunələr verilir. Ona görə də Azərbaycan biblioqrafiyasının tarixən ilkin nümunələri hesab edilən mənbələr biblioqrafik vəsait olmasalar da özələrində biblioqrafik əlamətləri əks etdirirlər və belə materiallar Azərbaycan biblioqrafiyasının tarixən ilkin formaları hesab edilə bilər.

§ 2. XIX əsrin axırı, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda bibliografiya

XIX əsrin ikinci yarısından Azərbaycan bibliografiyasının tarixində yeni mərhələ başlayır. Bu mərhələdə bibliografik fəaliyyət üçün səciyyəvi olan cəhət kimi onu qeyd etmək olar ki, kitabxanaların bibliografik mənbələrin yaradılmasında iştirakı və ya heç olmazsa əlaqəsi nəzərə çarpır və bunun nəticəsində meydana gəlmiş bibliografik vəsaitlər sırf bibliografik informasiya tələblərinə uyğun gəlirlər.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın zorla Rusiyaya birləşdirilməsi, Rusiyanın müstəmləkəçilik siyasəti yürütməsi, Azərbaycanın təbii sərvətlərinə böyük maraq göstərməsi sosial-siyasi, iqtisadi vəziyyətə öz təsirini göstərir. Rus dövləti yerli təbii sərvətlərin kəşfiyyatı istiqamətində öz fəaliyyətini genişləndirir, elmin və mədəniyyətin inkişafına Rusiyanın təsiri qabarıq şəkildə hiss olunur. Rusiya üstünlüyü ələ almaq məqsədilə Azərbaycan xalqının mədəni inkişafına, savadlanmasına hər vasitə ilə mane olurdu. Milli təhsil müəssisələrinin, kitabxanaların açılmasına, Azərbaycan dilində kitab, qəzet, jurnal nəşrinə göstərilən təşəbbüslərin qarşısı alınır.

Çar Rusiyası Azərbaycanda elmin, təhsilin aşağı səviyyədə olmasından istifadə edərək yerli təbii sərvətlərin öyrənilməsində və mənimsənilməsində təşəbbüsü öz əlinə almağa ciddi səy göstərirdi. Bu məqsədlə Azərbaycana elmin ayrı-ayrı sahələri üzrə mütəxəssislər göndərilirdi. Geoloq alim Q.V.Abixin, həmçinin geoloqlardan N.İ.Andrusovun, V.İ.Arhipovun, Q.B.Xoltovun, A.İ.Sorokininin Azərbaycanda apardıqları geoloji tədqiqatlar bu məqsədi güdürdü.

XIX əsrin ikinci yarısında neft haqqında elmin inkişafında D.İ.Mendeleyevin böyük rol oynadığı göstərilir. O, 1863-cü ildən başlayaraq xeyli müddət Bakıda neft işini öyrənməklə məşğul olub (13, S.365-369). Rus İmperator Tex-

niki Cəmiyyətinin Bakı şöbəsinin yaradılmasında da (1879) məqsəd neft sənayesinin və sənayenin başqa sahələrinin inkişafına Rusiyanın təsirini gücləndirmək idi.

Elmi ədəbiyyatda O.Lensin ilk buruq mütəxəssisi kimi qeyd olunması, 1885-ci ildə Alekseyevin Bakıda ağ neft alınması üzrə zavod tikdirməsi haqqında məlumat verilməsi və bu kimi başqa bir çox faktlar yuxarıda deyilən təsirə misaldır.

1902-ci ildən neft yataqlarının tədqiq edilməsilə Geoloji Komitə məşğul olur və bu işdə yenə rus mütəxəssisləri D.V.Qolubyatnikov və İ.M.Qubkin yaxından iştirak edirlər.

Bununla belə XIX əsrin sonunda milli elmi kadrların yetişməsinə də təsadüf edilir. Məsələn, keçən əsrin 80-90-cı illərində Mövsüm bəy Xanlarov üzvi kimya sahəsində tədqiqat aparır. Məşhur alman alimi Fittiqin laboratoriyasında çalışan M.Xanlarov öz elmi işini müvəffəqiyyətlə müdafiə edərək kimya doktoru elmi dərəcəsi almışdır.

XIX əsrin ikinci yarısında təbiət və kənd təsərrüfatı elmləri sahəsində də irəliləyiş olur. H.B.Zərdabinin, N.B.Vəzirovun bu istiqamətdəki işləri təqdirəlayiqdir. Təbabət sahəsinin o dövr mütəxəssislərindən M.R.Vəkilovu, A.X.Axundovu, A.M.Mehmandarovu qeyd etmək olar. Mehmandarov Gəncə (Yelizavetpol) quberniyasının Cavanşir qəzasında xolera epidemiyasını öyrənir (1892) və onun hesabatı 1893-cü ildə Qafqaz həkimlərinin I qurultayının materiallarında dərc olunur.

XIX əsrdə A.Bakıxanov, M.F.Axundov kimi mütəfəkkirlər yetişir. Bunlarla bərabər Mirzə Kazımbəyin, Həsən bəy Zərdabinin, Mirzə Topçubaşovun elmin müxtəlif sahələri üzrə əsərləri Azərbaycanın sərhədlərindən kənarda da böyük şöhrət qazanırlar.

XIX əsrdə elmi-mədəni irəliləyiş kitabxana-bibliografiya işinə də öz təsirini göstərir. Əsrin ikinci yarısından bəzi ümumi-cəmiyyət kitabxanaları təşkil olunur. Bunlardan

Bakı Xeyriyyə Cəmiyyətinin Kitabxanasını, «Qafqaz» və «Merkuri» Cəmiyyətinin Bakı şöbəsinin kitabxanasını, Rus İmperator Texniki Cəmiyyətinin Bakı şöbəsinin Kitabxanasını, Bakı neft sənayesi işçiləri şurası tərəfindən neft rayonlarında açılmış pulsuz kitabxanaları və s. göstərmək olar.

Nəzərdə tutulan dövrdə Azərbaycanda, onun müxtəlif şəhərlərində və rayonlarında açılan və fəaliyyət göstərən kitabxanalar haqqında professor A.A.Xələfovun «Azərbaycanda kitabxana işinin tarixindən» adlı monoqrafiyasında (1960), «Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi» dərsliyində (I hissə, 2004) və başqa kitablarında, elmi məqalələrində ətraflı məlumat verilir. Ona görə də burada yalnız bibliografik fəaliyyət, onun təşkili və inkişafında yuxarıda adları çəkilən kitabxanaların rolundan bəhs olunacaq.

Nəzərdə tutulan dövrdə baş vermiş bibliografik hadisələri əsasən üç qrupda ümumiləşdirmək olar. I. Bilavasitə kitabxana bibliografiyasının məhsulu olan və konkret bir kitabxana fondunu əks etdirən çap kataloqları; II. Bakı dövrü mətbuatını əks etdirən və qismən də onlardan bəzilərinin tərkibini açan analitik bibliografik göstəricilər; III. Nəşriyyat və kitab ticarəti xarakterli kataloqlar.

Dünya bibliografiyasının tarixində əsasən iki istiqamət özünü göstərir. Yəni bibliografik informasiya sənəd kommunikasiyaları sisteminin ilk mərhələlərindən meydana gəlmiş və iki əsas istiqamətdə inkişaf etmişdir. Birinci istiqamət üçün kataloq formalı bibliografik informasiya nəşrləri səciyyəvidir və onların məqsədi müəyyən sənəd fondunun tərkibini və məzmununu açmaqla o fondan səmərəli istifadəyə kömək etməkdir. Belə kataloqlar kitabxanalarla bərabər kitab mağazalarının, elmi-texniki informasiya orqanlarının, arxivlərin və hətta şəxsi kitabxanaların da fondlarını əks etdirə bilər. İkinci istiqamət, bibliografik informasiyanın kataloq olmayan digər mövcudluq formalarını əhatə edir. Belə bibliografik informasiya mənbələri müxtəlifdir və

onları birləşdirən ümumi cəhət ədəbiyyat əhatəliyinə görə konkret sənəd fondu ilə məhdudlaşmamalarıdır.

Kitabxana kataloqları bir qayda olaraq kartoçkalar və kataloq yeşikləri əsasında yaradılırdı. Lakin dünya bibliografiyası tarixinin ayrı-ayrı mərhələlərində onların kitab şəklində çap olunmalarına da təsadüf edilir. Məlum olmuşdur ki, Bakı şəhərində XIX əsrin axırı, XX əsrin əvvəllərində fəaliyyət göstərən bəzi cəmiyyət kitabxanalarının da kataloqları çap olunmuşdur. Belə çap kataloqları kitabxana bibliografiyasının mühüm nailiyyətləri kimi diqqəti cəlb edir.

XIX əsrin ikinci yarısında Bakı şəhərində fəaliyyət göstərən müxtəlif cəmiyyətlər olmuşdur. Bunlardan xeyriyyə cəmiyyətlərini, Bakı sənaye işçilərinin qurultay nümayəndəliyini, «Qafqaz» və «Merkuri» Cəmiyyətinin Bakı şöbəsini, Rus İmperator Texniki Cəmiyyətinin Bakı şöbəsini, Mühəssislər Cəmiyyəti, Həkimlər Cəmiyyəti və başqalarını göstərmək olar. Bu cəmiyyətlərin özünəməxsus kitabxanası da olmuşdur. Adları çəkilən cəmiyyət kitabxanalarının XIX əsrin 80-ci illərinin axırlarından çap olunan kataloqları Azərbaycan bibliografiyasının tarixində maraqlı faktlardır. Bibliografik informasiyanın əsasən axtarış ictimai funksiyasının əməli həyata keçirilməsi vasitələrinə nümunə olan bu kataloqlar həm də o kitabxanaların fondlarının tərkibi haqqında aydın təsəvvür yaradırlar. Çap kataloqlarının müxtəlif buraxılışları haqqında məlumat əldə olunmuşdur.¹

Məsələn, 1870-ci ildə əsas qoyulmuş kitabxananın ilk çap kataloqu 1887-ci ildə çap olunmuşdur. Burada fond tamamilə əhatə olunub və bibliografik təsvirlər fond üçün istifadə olunmuş təsnifat sxemina uyğun qruplaşdırılmışdı.

¹ Təəssüf ki, respublikanın mühüm kitabxanalarında belə, bu kataloqların tam komplektini əldə etmək mümkün olmamışdır. Rus dilində çıxan həmin kataloqlar və o dövrün başqa yerli bibliografik nəşrləri Saltıkov-Şedrin adına Sankt-Peterburq ümumi kitabxanasının kitabxanaşünaslıq kabinetində mühafizə olunur.

Birinci nəşrin bibliografik təsvirləri əks etdirən hissəsi aşağıdakı 7 şöbədən ibarətdir:

I. Dini kitablar. II. Fəlsəfə, siyasi, hüquqi və maliyyə elmləri. Sosiologiya, filologiya, məntiq, psixologiya. III. Riyaziyyat. Təbiət elmləri. Təbabət. Pedaqogika, elmi tənqid. IV. Tarix. Coğrafiya. Tərcümeyi-hal, arxeologiya, səyahət, etnoqrafiya. Statistika. Bibliografiya və məlumat kitabları. V. Nəsr əsərləri. VI. Kənd təsərrüfatı, texnika, istehsalat. VII. Dövri nəşrlər. Kataloqda 1058 adda kitabın, 33 adda dövri mətbuatın bibliografik təsviri verilmişdir.

Kitabxananın kataloqu ikinci dəfə 1890-cı ildə nəşr olunmuşdur. Bu kataloqda birinci növbədə kitabxananın iş üsulundan və istifadə qaydasından bəhs olunur. Sonra isə kataloq hissəsi başlayır. Kataloqda kitabların təsnifat sistemi mahiyyət etibarilə əvvəlkindən fərqlənir.

1896-cı ildə kitabxananın kataloqu üçüncü dəfə nəşr olunur. Bu kataloqda kitabların təsnifatı əvvəlki kataloqlara nisbətən bir qədər fərqlənir. Əvvəla, göstərmək lazımdır ki, üçüncü kataloqda materialların bibliografik təsvirləri 10 şöbədə verilir. I-V şöbələr demək olar ki, eynidir. VI şöbədən başlayaraq materialların təsnifatı bir qədər dəyişir. Əgər birinci və ikinci kataloqların VI şöbəsində kənd təsərrüfatı, texnika, istehsalat, VII-də dövri nəşriyyat əks olunmuşdursa, üçüncü kataloqun VI şöbəsində nəsr əsərləri və tənqid, VII-də məlumat xarakterli kitablar, VIII-də dövri nəşrlər, IX-da Qafqazşünaslığa aid ədəbiyyat, X-da isə xarici materiallar verilmişdir.

Kataloqa 1902-ci ilə kimi 4 əlavə edilmişdir. Birinci əlavə 1898-ci ildə, ikinci əlavə 1900-cü ildə, (üçüncü əlavə haqqında məlumat yoxdur), dördüncü əlavə 1902-ci ildə nəşr olunmuşdur. Əlavələrin tərtib olunma quruluşunda heç bir dəyişiklik edilməmişdir.

1907-ci ildə kitabxananın yeni kataloqu nəşr olunur. Kataloqdan məlum olur ki, kitabxanada materialların təsnifat sistemi tamamilə dəyişir və o 12 şöbədən ibarət olur:

I. Bədii ədəbiyyat. Tənqid. Publisistika. Xalq ədəbiyyatı.

II. Tarix. Bioqrafiya, ədəbiyyat tarixi. İncəsənət tarixi. Antropologiya. Dilçilik.

III. Sosiologiya. Siyasi-iqtisadi statistika. Hüquqşünaslıq və maliyyə elmi.

IV. Fəlsəfə. Etika. Psixologiya. Məntiq. İncəsənət nəzəriyyəsi. Metodika. Pedaqogika.

V. Coğrafi səyahətnamə. Etnoqrafiya. Xəritələr.

VI. Təbiətşünaslıq, təbiət tarixi. Biologiya. Təbabət. Baytarlıq.

VII. Riyaziyyat. Astronomiya. Mexanika. Texnologiya.

VIII. Kənd təsərrüfatı. Sənaye. Məlumat kitabları. Müxtəlif kitablar. Dərslilər.

IX. Uşaq və xalq kitabları.

X. Qafqazşünaslıq.

XI. Dindarlıq. Müqəddəs kitablar.

XII. Dövri nəşrlər və s.

Kataloqa iki əlavə edilmişdir. Birinci əlavə 1913-cü ildə nəşr olunmuşdur. Lakin hələlik tapılmamışdır. İkinci əlavə isə 1914-cü ildə nəşr olunub.

Bakı İctimai Məclis Kitabxanasının da bir neçə kataloqu çap edilmişdir. Bu kitabxananın da birinci kataloqu yığıncağın başçısı N.K.Kuklinin tərtibi ilə 1887-ci ildə çap olunmuşdur. «Bakı İctimai Məclis Kitabxanasının kitablarının kataloqu və göstəricisi» adlanan bu nəşrdə 773 adda ədəbiyyat öz əksini tapmış və aşağıdakı kimi qruplaşdırılmışdır:

1. Dindarlıq. 2. Statistika, coğrafiya və səyahətnamə. 3. Tarix. Ədəbiyyat tarixi və incəsənət. 4. Hüquqşünaslıq. Siyasət və ictimai elmlər. 5. Təbiətşünaslıq və təbabət. 6. Xalq ədəbiyyatı: a) əsərlər külliyyatı, romanlar, povestlər, hekayələr, oçerklər; b) dram əsərləri.

Kataloqdan görünür ki, kitabxananın kitab fondu 10 il müddətində xeyli artmışdır və təsnifat sistemi də bir qədər təkmilləşmişdir.

Kataloqda materiallar aşağıdakı 9 şöbədə sistemləşdirilmişdir:

I. Dini ədəbiyyat (12 adda); II. Fəlsəfə, etika, psixologiya, tarix. Ədəbiyyat və pedaqogika (74 adda); III. Siyasi, iqtisadi və hüquqşünaslıq elmləri: Statistika və sosiologiya (34 adda); IV. Tarix, coğrafiya və səyahətnamə (122 adda); V. Təbiət elmləri (46 adda); VI. Rus nəsr. Tənqid, rus və xarici yazıçıların tərcümeyi-halları (665 adda); VII. Xarici nəsr və tənqid (419 adda); VIII. Uşaq kitabları (84 adda); IX. Müxtəlif kitablar (322 adda).

Həmin kataloqa əlavə 1897-ci ildə çap olunmuşdur.

Kitabxananın kataloqu üçüncü dəfə 1900-cü ildə çap olunur və o, 1904-cü ilə kimi hər il əlavələrlə nəşr edilir.

Rusiya Texniki Cəmiyyətinin Bakı şöbəsi kitabxanasının 1911-ci ildə nəşr olunmuş kataloqu cəmiyyətin kitabxanasında saxlanılan kitabları və jurnal məqalələrini əks etdirir. Burada əsas məqsəd kitabxana fondunu açmaqdan ibarət olmuşdur. Kataloqda texniki ədəbiyyat müəyyən təsnifata görə bölünür və həmin təsnifat daxilində əlifba sırası ilə düzülür. Kataloq cədvəl şəklində tərtib olunmuşdur. Bu cədvəldə əsərlərin sıra nömrəsi, kataloq nömrəsi, şöbələrin adı, nəşr ili və cild göstərilir. Bunlardan əlavə 1913-cü ildə mühasiblər cəmiyyəti kitabxanasının, «Qafqaz» və «Mercuri» Gəmiçilik cəmiyyətinin Bakı şöbəsi kitabxanasının, Həkimlər cəmiyyəti kitabxanasının kataloqları nəşr edilmişdir.

Şöbələr daxilində təsvirlərin düzülüşü müəlliflərin familiyalarına və ya əsər adlarına görə əlifba sırası ilə verilir.

İkinci çap kataloqu Bakı ictimai məclis işçilərinin kitabxanasına həsr olunmuşdur və o, 1887-ci ildə məclisin başçısı N.K.Kuklinin tərtibi ilə nəşr olunmuşdur. «Каталог и указатель книг библиотеки Бакинского общественного собрания» adlanan bu vəsaitin birinci buraxılışında 773 ad-

da kitabın bibliografik təsviri 6 şöbədə ümumiləşdirilmişdir. Bu nəşrdə də (1) dini ədəbiyyat birinci yerdə verilir və sonra (2) statistikaya, coğrafiyaya, səyahətnamələrə, (3) tarixə, ədəbiyyat tarixinə və incəsənətə, (4) hüquqşünaslığa, siyasətə və ictimai elmlərə, (5) təbiətşünaslığa, təbabətə, (6) xalq ədəbiyyatına dair materiallar, o cümlədən (a) əsərlər külliyyatı, romanlar, povestlər, hekayələr, очерklər, (b) dram əsərləri əks olunur. Kataloq ikinci dəfə 1896-cı ildə çapdan çıxır və bunun vasitəsilə müəyyən etmək olur ki, 10 il ərzində kitabxananın fondu xeyli artmışdır (1778 adda). Kitabxananın kataloqu 1900-cü ildə üçüncü dəfə çap olunur və 1904-cü ilə kimi hər il əlavələrlə təkrar nəşr edilir.

Sonralar Rus İmperator Texniki Cəmiyyətinin Bakı şöbəsinə məxsus kitabxananın (1911), «Qafqaz» və «Mercuri» Gəmiçilik Cəmiyyəti Bakı şöbəsi kitabxanasının (1913), Həkimlər Cəmiyyəti kitabxanasının (1913) kataloqları çap olunmuşdur.

Dövrünə görə səciyyəvi formada tərtib olunmuş çap kataloqları konkret kitabxana fonduna görə bibliografik informasiyanın iki əsas ictimai funksiyasını eyni səviyyədə yerinə yetirən bibliografik informasiya mənbələridir. Bunlardan biri kommunikativ, digəri isə axtarış funksiyasıdır. Yəni onların vasitəsilə o zaman həmin kitabxananın fondunda olan ədəbiyyat, onun tərkib hissəsi haqqında bibliografik informasiya (kommunikativ funksiya) almaq olur və axtarış funksiyasının həm ilkin və həm də qəti mərhələsi həyata keçirilir. Belə ki, oxucu ədəbiyyatın dövrə görə bibliografik təsvirini əldə edir və onun mühafizə olunduğu ünvanı müəyyən edə bilər.

Haqqında bəhs olunan kataloqlar əlaqədar kitabxanaların fondları, onların komplektləşdirilməsi xüsusiyyəti haqqında da mülahizələr söyləmək üçün əhəmiyyətlidir. Kataloqlarda verilən informasiya göstərir ki, həmin kitabxanaların fondları öz profillərinə və xidmət məqsədlərinə uyğun komplektləşdirilmiş, lakin bu zaman yerli oxucuların imkan

və tələbləri nəzərə alınmamışdır. Fondada olan ədəbiyyatın rus və qismən də başqa əcnəbi dillərdə olması bunu təsdiq edir.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan dövrü mətbuatı ilə əlaqədar üç mühüm bibliografik göstərici çap olunmuşdur. Bunlardan biri Bakıda çıxan dövrü mətbuatla, digər ikisi isə jurnalın və ardı davam edən nəşrin məzmunu və tərkibi ilə əlaqədardır və analitik bibliografik vəsaitlərdir. Bu bibliografik göstəricilər rus dilində çap olunmuşdur.

Bakı mətbuatını ümumilikdə əks etdirən «Бакинская печать» («Bakı mətbuatı») adı ilə çap olunan ümumi göstərici (Tərtib edən: H.A.Boqoslovski) üç buraxılışdan ibarətdir. Birinci buraxılış (1907) 1905-ci il oktyabr ayının 17-dən 1907-ci il iyul ayının 1-nə, ikinci buraxılış (1908) 1907-ci il iyul ayının 1-dən dekabr ayının 31-nə qədər, üçüncü buraxılış (1909) 1908-ci ildə çıxan dövrü mətbuatı əks etdirib. Göstəricini tərtib edən H.A.Boqoslovski o zaman Bakı mətbuatı üzrə canişinlik edirdi və ona görə də Bakı şəhərində çıxan kitablar və dövrü mətbuat haqqında lazımi material toplaya bilirdi və bu da adı çəkilən bibliografik göstərici üçün zəmin yaratmışdı.

Hər üç buraxılışda jurnal və qəzetlərin bibliografik təsvirləri qısa annotasiya ilə tamamlanır. Bibliografik təsvirin ünsürləri jurnalın və ya qəzetin adından, çap olunduğu dildən, dövrüyyəsindən, redaktorundan, nəşrə başladığı ildən və s. ibarətdir.

Məsələn, «İrşad» (Путеводитель), tatar (Azərbay.) dilində həftəlik sosial-siyasi və ədəbi qəzet. Redaktoru Əhməd bəy Ağayev, 1 № 1905-ci il 17 dekabrda çıxıb. 3-cü ildir nəşr olunur. 1906-cı ildə №№ çıxıb. Şəhərlilər üçün qiyməti 6 m., tirajı 3500 nüsxə. 20 iyunda (1907-ci ildə – Z.Ə.) 115-ci №-sinin nəşrindən sonra bağlanılıb.

Üçüncü buraxılışda bibliografik qeyd daha genişdir. Bununla jurnal və qəzetin meydana gəlmə tarixi, nəşrlərinin dayandırılması səbəbləri və s. haqqında təsəvvür yaradılır.

Bibliografik qeydlərin düzülüşündə nəşr illərinə görə xronoloji prinsip əsas götürülür.

Bibliografik informasiyanın retrospektiv istiqamətli kommunikativ funksiyasının yerinə yetirilməsi üçün əhəmiyyətli olan bu göstəricinin üçüncü buraxılışı bir cəhətində görə də diqqəti cəlb edir. Bu həmin dövrdə Bakıda fəaliyyət göstərən 24 mətbəə haqqında verilən məlumatla bağlıdır.

Hər üç buraxılışda Bakıda çıxan kitabların da siyahısı verilir. Birinci buraxılışda 21, ikincidə və üçüncüdə 182 kitabın adı çəkilir. Üçüncü buraxılışda verilən kitablar məqsəd və oxucu istiqamətlərinə görə 9 şöbədə qruplaşdırılmışdır və bunlar aşağıda qeyd olunur:

- I. Kütləvi-siyasi xarakterli kitablar (8 adda);
- II. Xalq üçün oxu kitabları (8 adda);
- III. Dini kitablar (14 adda);
- IV. Uşaqlar üçün oxu kitabları (1 adda);
- V. a) Nizamnamələr (26 adda); b) Hesabatlar (32 adda); c) Məlumat nəşrləri, təqvimlər (27 adda).
- VI. Romanlar: a) rus dilində (19 adda); b) erməni dilində 19; c) tatar (Azərbaycan) dilində (7 adda);
- VII. Dərsliklər (8 adda);
- VIII. Elmi əsərlər (21 adda);
- IX. İncəsənət əsərləri (2 adda).

Qeyd etmək lazımdır ki, burada kitabların adları çəkilir, yəni bibliografik təsvir natamamdır, lazım olan bütün ünsürləri əhatə etmir.

«Bakı mətbuatı» adlı göstərici dövrünün mövzu ilə əlaqədar ilk mükəmməl bibliografik informasiya mənbəyidir və o indi də öz əhəmiyyətini itirməyib. Vəsait Bakı mətbuatını öyrənənlər, onlar haqqında retrospektiv bibliografik axtarış aparənlər üçün xüsusilə maraqlıdır.

Jurnal və ardı davam edən nəşrin tərkibini açan iki maraqlı bibliografik göstərici aşkar edilmişdir. Onlardan biri Rus İmperator Texniki Cəmiyyətinin Bakı şöbəsinin «Əsərləri»nə həsr olunmuşdur. «1886-1904-cü illərdə Rus

İmperator Texniki Cəmiyyətinin Bakı şöbəsinin «Əsərləri»ndə dərc olunmuş məqalə və qeydlərin göstəricisi» (rus dilində) / Tərtib edən: mühəndis-texnik Y.M.Piterski) adlanan bu biblioqrafik əsər adı çəkilən «Əsərlər»də 13 il müddətində dərc olunmuş məqalələri əhatə edir.

Cəmiyyətin Bakı şöbəsi 1879-cu il mart ayının 13-də yaradılmışdır və onun fəaliyyəti ilə əlaqədar materiallar 1885-ci ilin sonuna kimi «Бакинские известия» adlı qəzetdə dərc olunurdu. 1886-cı ildə qəzet şəxsi ələ keçir (1886-cı ildə qəzet N.B.Neruçev fəmilialı bir şəxs tərəfindən satın alınmışdır). Həm də qəzet şöbəni təmin etmirdi və ona görə də 1886-cı ildən öz xüsusi elmi məcmuəsini – «Əsərləri»ni çap etdirməyə başlayır. Biblioqrafik təsvirləri xüsusi cədvəl formasında əks etdirən həmin göstərici «Əsərlər»də dərc olunmuş məqalələrin retrospektiv biblioqrafik axtarışı üçün indi də öz əhəmiyyətini itirməyib. Məqalənin adını, nəşr ilini, nömrəsini və məqalənin yerləşdiyi səhifəni əks etdirən biblioqrafik təsvirlər «Əsərlər»in nəşr olunma ilinə görə xronoloji qaydada verilir. Xronologiya daxilində isə məqalə adlarının əlifba sırasına riayət edilir.

İkinci analitik biblioqrafik göstərici «Neft işi» («Нефтяное дело») jurnalına həsr olunmuşdur. «Neft işi» jurnalı neft sənayesi şurasının orqanı kimi 1899-cu ildən çap olunurdu. Jurnalda neft sənayesinin müxtəlif mərhələlərinə, neftin emalına, neft birləşmələrinə, neft məhsullarına, neft zavodlarına və s. dair məqalələr dərc olunurdu. «1899-1907-ci illərdə «Neft işi» jurnalında dərc olunmuş məqalə və qeydlərin sistemli göstəricisi» adlanan biblioqrafik vəsaitin məqsədi jurnalda gedən məqalələrin biblioqrafik axtarışını asanlaşdırmaqdan ibarət olmuşdur.

Məqalələrin biblioqrafik təsvirləri vəsaitdə aşağıda qeyd olunan 3 əsas bölmədə qruplaşdırılmışdır:

A. Rusiyanın sosial-siyasi həyatı.

B. Rusiyanın neft sənayesi və onunla əlaqədar məsələlər.

C. Xaricdə neft sənayesi və onunla əlaqədar məsələlər.

Bu bölmələrin müvafiq alt bölmələrində məzmun yaxınlığı olan məqalələrin biblioqrafik təsvirləri əks olunur. Biblioqrafik təsvirlərin düzülüşündə isə jurnalın nəşr ilinə görə xronologiya və səhifə ardıcılığı əsas götürülür. Biblioqrafik təsvirin ünsürləri məqalənin adından, müəllifdən, jurnalın nəşr ilindən, say sırasından və səhifəsindən ibarətdir.

Göstəricidə yardımçı vasitə kimi müəlliflərin fəmilialarının əlifba sırası verilmişdir.

Adı çəkilən göstəricinin ikinci buraxılışı 1910-cu ildə çap olunub və burada 1908-1909-cu il nömrələrində dərc edilən məqalələrin biblioqrafik təsvirləri toplanmışdır.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan biblioqrafiyasından bəhs olunarkən Orucov qardaşlarının kitabçılıq fəaliyyətlərini və onların 1913-1914-cü illərdə çap etdirdikləri «Bəradərani Orucov kitabxanasının əsamül kütubi» adlı kataloqun üzərində dayanmaq lazımdır.

Azərbaycanda kitab tarixindən məlumdur ki, Orucov qardaşları kitab nəşri sahəsində mühüm nailiyyətlər əldə etmişlər. Onlar şəxsi elektrik mətbəəsi vasitəsilə Azərbaycan dilində kitab çap etdirirdilər və bununla bərabər cəmiyyətdə kitabın yayılması ilə də məşğul olurdular. Orucov qardaşları özlərinə məxsus kitab mağazalarında olan kitabların yayılmasına təsir etmək məqsədilə biblioqrafik informasiyadan da istifadə etmişlər. 1913-1914-cü illərdə iki buraxılışda çap olunan «Orucov qardaşları kitabxanasının əsamül kütubi» adlı kataloq da bu məqsədə xidmət edirdi. Kitab ticarəti biblioqrafiyasının Azərbaycanda ilk əsaslı nümunəsi olan bu kataloqun müqəddiməsindən gətirilən kiçik sitat fikrimizi təsdiq edir: «Kataloqun məqsədi təzə nəşr olunan və mağazalarda olan kitablar haqqında məlumat verməkdən ibarətdir». Kataloqun müqəddiməsində kitab satışı qaydaları da şərh olunur.

Kataloqda bibliografik təsvirlər bəzən qısa annotasiya ilə müşayiət olunur və bu annotasiyalarda əsərin məqsədi, orada işıqlandırılan hadisələr haqqında oxucuda ilkin təsəvvür yaradılır.

Haqqında bəhs olunan kataloq vasitəsilə dini kitablar, bədii əsərlər və qərb ədəbiyyatından edilən tərcümələr haqqında məlumat almaq olar. Lakin bir çatışmazlıq kimi onu qeyd etmək lazımdır ki, orada tərcümələrin kimə məxsus olması və orijinalın dili haqqında heç bir məlumat verilmir.

Orucov qardaşları yeni kitablar haqqında bibliografik informasiya vermək üçün nəşr etdikləri ayrı-ayrı kitablarından da istifadə edirdilər. Yeni kitabların axırına yeni çap olunmuş başqa kitabların bibliografik təsvirləri əlavə olunurdu. Belə bibliografik informasiyalara Cərci Zidanın «Ərmənüsə», Zeynalabdin Marağayının «Səyahətnameyi İbrahim bəy» adlı əsərlərində rast gəlmək olar. Bu kitabların sonunda Orucov qardaşlarının mətbəəsi tərəfindən nəşr olunan yeni kitabların bibliografik təsviri verilir (21, S.469).

1913-cü ildə Əliyev Mirzəağanın tərtibi ilə «Ziya» kitabxanasının əsəmül kütübü» adlı bir kataloq da çap edilmişdir. Burada tərtib edən özünün kitab mağazasında satılan kitablar haqqında məlumat verilir.

Haqqında bəhs olunan bibliografik nəşrlər Azərbaycan bibliografiyasının tarixində özünəməxsus yer tuturlar. Bunlar hansı dildə nəşr olunmasından və hansı ədəbiyyatı əks etdirmələrindən asılı olmayaraq tarixi faktlardır və onların öyrənilməsi, müasir baxımdan qiymətləndirilməsi lazımdır. Belə bir ümumi nəticəyə gəlmək olar ki, kitabxana kataloqları əsas etibarilə rusdilli oxucular üçün nəzərdə tutulurdu. Eyni zamanda onlar həmin kitabxanaların fondları, onların tərkibi haqqında aydın təsəvvür yaradırlar. Orucov qardaşlarına və həmçinin M.Əliyevə mənsub olan kataloqlar isə Azərbaycanda kitab ticarəti bibliografiyasının mühüm əsaslı nümunələridir və bilavasitə azərbaycanlı oxuculara istiqamətləndirilmişdir.

Dövri mətbuatla bağlı bibliografik vəsaitlərdən «Bakı mətbuatı» adlı göstərici Bakıda çıxan dövri nəşrlər haqqında bibliografik informasiya almaq üçün indi də öz əhəmiyyətini itirməyib. Lakin bu göstəricinin mətbuat üzrə rus canişini tərəfindən tərtib olunması göstərir ki, məqsəd heç də oxuculara bibliografik informasiya verməkdən ibarət olmayıb. Bəlkə də həmin nəşr Bakıda çıxan dövri mətbuata nəzarəti gücləndirmək üçün bir vasitə idi. Göstəricinin rus dilində nəşr olunması da bunu təsdiqləyir.

Jurnal və ardı davam edən nəşrin tərkibini əks etdirən iki göstərici bilavasitə müvafiq sahələrin oxucuları üçün nəzərdə tutulmuşdur. Adları çəkilən göstəricilərin giriş hissəsində də bu məqsəd açıqlanır.

Ümumilikdə isə o dövrün bibliografik mənbələri Azərbaycan bibliografiyasının tarixində mühüm hadisədir və onlar indi də öz təcrübi əhəmiyyətlərini itirməyiblər.

II BÖLMƏ

1920-1958-ci illərdə Azərbaycanda bibliografiya

§ 1. Ümumi bibliografiya

Bibliografik fəaliyyətin növ təsnifatı bir neçə əlamətə əsaslanır. Bibliografiyanın idarə mənsubiyyəti, ictimai istiqaməti, funksiya-məqsəd, bibliografiyalasdırma obyektlərinin məzmun və forma əlamətləri buna misal ola bilər. Burada söhbət ümumi bibliografiyadan getdiyinə görə bibliografik fəaliyyətin ümumi və xüsusi bibliografiya sahələrinə (növlərinə) ayrılmasında əsas götürülən ictimai yönüm əlaməti üzərində bir qədər dayanmaq lazım gəlir.

Bibliografik informasiyaya məxsus olan cəhətlərdən biri onun ikimeylliliyidir və bunun səbəbi «sənəd - informasiya tələbatçısı» sisteminin bibliografik fəaliyyətin obyekti kimi iki ünsürü özündə birləşdirməsidir: a) sənəd, b) informasiya tələbatçısı. Deməli, bibliografik informasiya bir tərəfdən bilavasitə sənədlərə əsaslanaraq, digər tərəfdən sənədlərlə bərabər informasiya istifadəçilərinə müraciət olunmaqla onların qarşılıqlı əlaqəsini nəzərə almaqla yaranır. Birinci halda bibliografik informasiya sənədlər haqqında məlumatı təşkil edib qaydaya salmaqla sənəd kütləsini və axınını əks etdirir, modelləşdirir (bibliografik təsvirlərini aparır) və bunun fərqli cəhəti odur ki, bu zaman tələbatçı, onun informasiya və müətlə məqsədi nəzərə alınmır. Deməli, yalnız sənədlərin özləri arasındakı münasibətin bibliografik həlli həyata keçirilir. İkinci halda isə bibliografik informasiya tələbatçılarına da, yəni bibliografik təsir obyektlərinə də müraciət edir və bununla onun ictimai mahiyyəti ifadə olunur və nəticədə sənədlə informasiya tələbatçısı arasında uyğunluğun həyata keçirilməsi təmin olunur.

Bibliografik informasiyanın ikimeylliliyi bibliografiyanın nəzəriyyəsində mühüm rol oynayır, əsas bibliografik

anlayışların şərhində nəzərə alınır və onların mahiyyətə quruluşuna öz təsirini göstərir.

Beləliklə, bibliografiyanın növ təsnifatında əsas götürülən başlıca əlamət onun ictimai istiqaməti ilə bağlıdır. Məhz bu əlamət növ təsnifatı vəzifələrini bibliografik fəaliyyətin funksiya problemləri ilə yaxınlaşdırır. Bu əlamətə görə bibliografiya iki sahəyə və ya növə ayrılır: «ümumi» və «xüsusi» bibliografiya. Belə bölgü bibliografiyanın iki sahəsi arasında bibliografik informasiyanın əsas ictimai funksiyalarının həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olan fərqlərə əsaslanır.

Yəni ümumi bibliografiya əsas ictimai funksiyalardan ikisinin axtarış və kommunikativ, xüsusi bibliografiya isə qiymətləndirmə funksiyasının həyata keçirilməsini təmin edir.

Burada 1920-ci illərdən etibarən Azərbaycanda axtarış və kommunikativ funksiyaları həyata keçirən, yəni ümumi bibliografiya fəaliyyətinin təşkili və inkişafı vəziyyətindən bəhs olunacaq.

Məlumdur ki, Azərbaycanda ümumi xarakterli bibliografik mənbələrin ilk nümunələri hələ XIX əsrin axırı, XX əsrin əvvəllərində meydana gəlmişdir. Bunların haqqında yuxarıda məlumat verilmişdir. 1920-1930-cu illər ümumi bibliografiya sahəsində baş verən müəyyən mütəşəkkilliklə səciyyəvidir. Bu da ümumi bibliografik fəaliyyətin mühüm sahəsi olan milli dövlət bibliografiyasının təşkilində özünü göstərir. Belə ki, 20-ci illərin ortalarında xüsusi bibliografik mərkəz yaradılır. Azərbaycan milli dövlət cari bibliografiyasının inkişafında özünəməxsus yeri olan Respublika Dövlət Kitab Palatası belə müəssisələrdəndir.

Azərbaycanda Dövlət Kitab Palatasının yaranması çox mürəkkəb tarixi bir dövrə təsadüf edir. Azərbaycanda sovet quruluşunun bərqərar olması ilə tariximizə münasibətin dəyişməsi, onun saxtalaşdırılmasına göstərilən səylər,

qeyri-obyektiv müddəaların irəli sürülməsi dövrün mürəkkəbliyinin səbəblərindən idi.

1920-ci illərdən başlayaraq Azərbaycanda bibliografik informasiya tələbatına ehtiyacı əmələ gətirən amillər xeyli artır və bunlar da milli bibliografiyanın daha geniş miqyaslı inkişafına əhəmiyyətli zəmin yaradır. Bunlardan biri əhali arasında savadsızlığın aradan qaldırılması ilə əlaqədardır. Bu sahədə Respublika Xalq Maarif Komissarlığı (1921), həmçinin hökumət yanında yaradılmış savadsızlığı ləğv etmə komitəsi fəaliyyətlərini xeyli genişləndirirlər. 1925-1926-cı illərdə şəxsi təhsilə rəhbərlik məqsədilə yaradılmış dərnlərə artıq 17.170 nəfər oxucu cəlb olunmuşdur (4, S.83).

Savadsızlığın ləğvi ilə ibtidai və yeddiillik oxuyanların sayı artırdı. 1927-1928-ci tədris ilində 1478 məktəbdə oxucuların sayı 175.600 nəfərə çatmışdır (12, S.488).

Kitaba, xüsusilə tədris ədəbiyyatının nəşrinə tələbat artırdı. Bu problemin həlli üçün tədbirlər görülür. 1921-ci ilin iyun ayında Azərbaycan XKS-nin dekretilə Xalq Maarif Komissarlığı (XMK) nəşriyyat şöbəsi yaranır və 1924-cü ildə o, dövlət nəşriyyatına çevrilir. 1923-cü ildə «Bakı işçisi» adlı kooperativ nəşriyyat - başqa bir partiya istiqamətli nəşriyyat yaranır. 1927-ci ilin yanvar ayının 1-dən bu nəşriyyatlar «Azərnəşr» adı altında birləşdirilir. 1928-ci ildə həmin nəşriyyat tərəfindən 858 adda 2.430 min nüsxə ilə kitab çap olunur (12, S.488). Qeyd olunan faktlar bibliografik fəaliyyətə öz müsbət təsirini göstərir.

Çap əsərlərinin sayca artması, mövzu dairəsinin genişlənməsi və oxucu marağının və sorğusunun mürəkkəbləşməsi bibliografik fəaliyyətin də təkmilləşdirilməsini, kitab-oxucu sistemində onun öz vasitəçilik funksiyasını normal həyata keçirməsini təmin edən tədbirlər görülməsi tələbini qarşıya qoyur. Ən mühüm vəzifələrdən biri respublikamızın ərazisində çap olunan kitabların və digər çap əsərləri növlərinin ardıcıl qeydə alınması və onların haqqında operativ cari bibliografik informasiya verilməsi idi. Azərbaycanda

Dövlət Kitab Palatası hər şeydən əvvəl məhz bu məqsədlə yaradılır.

Azərbaycan dövlət bibliografiyasının mərkəzi olan Kitab Palatasının yaradılması ideyası 1924-cü ildə meydana gəlir. Belə ki, kitab palataları direktorlarının 1924-cü ildə I müşavirəsi keçirilir (10). RSFSR, Ukrayna və Belorusiya kitab palataları direktorları ilə bərabər Azərbaycan XMK-nin nümayəndəsinin də (M.İ.Səlimov) iştirak etdiyi bu müşavirədə keçmiş müttəfiq respublikalarda kitab palatalarının yaradılması, mütləq nüsxələrin alınması, paylanması, salnamələrin buraxılması, kitab statistikasının vahid forması haqqında məsələlər müzakirə olunmuşdu. Bu da Azərbaycanda kitab palatasının yaradılması işini xeyli sürətləndirir. Azərbaycan Respublikası XMK kollegiyasının 1924-cü il sentyabr tarixli iclasında Xalq Maarif Komissarı Mustafa Quliyevin təklifi ilə Respublika Dövlət Kitab Palatasının yaradılması haqqında məsələ müzakirə edilir. Kollegiya belə bir idarənin respublika üçün vacibliyini qeyd edir və Ali Siyasi-Maarif idarəsinə tapşırır ki, bu barədə dekretin layihəsini hazırlayıb Azərbaycan Respublikası XKS-nə təqdim etsin.

Ali Siyasi-Maarif idarəsi tərəfindən dekretin layihəsi 1925-ci ilin yanvarında hazır olur və Azərbaycan hökumətinə təqdim edilir. XKS qərarın layihəsinə bir sıra düzəlişlər edir və 1925-ci il fevralın 5-də Q.Musabəyovun imzası ilə «Azərbaycan SSR Xalq Maarif Komissarlığı yanında dövlət kitab palatasının təşkili və mətbuat əsərlərindən nüsxələrin təqdim edilməsi haqqında» qərar dərc olunur.

Azərbaycanda dövlət bibliografiyası işinin təşkilini tənzim etmək və Azərbaycan qəza (nəhiyə) mədəniyyət mərkəzlərini və keçmiş SSRİ ərazisindəki dövlət kitabxanalarını mütləq mətbuat nüsxələri ilə təmin etmək məqsədilə verilən qərarla deyilir:

1. Xalq Maarif Komissarlığı yanında Dövlət Kitab Palatası təşkil edilsin (Ali Siyasi-Maarif idarəsi).

2. Azərbaycan SSR ərazisində yerləşən poliqrafiya müəssisələrinə (tipografiya, litoqrafiya, sipoqrafiya, sürətli çap maşınları və i.ə.) bir vəzifə olaraq tapşırılsın ki, onlar çap etdikləri bütün əsərlərin (tirajından asılı olmayaraq təkrar çapları da buraya daxildir) hərəsindən əvəzsiz olaraq 50 nüsxə Dövlət Kitab Palatasına təqdim etsinlər: Bu məqsədlə sərf edilən daşınma və göndərmə xərcləri həmin müəssisələrin öz hesabına ödənilsin.

3. Bu qərarı həyata keçirərkən Dövlət Kitab Palatası təcili olaraq həmin qərarın 2-ci bəndinə əsasən çap məhsulatından aldığı mütləq nüsxələri qəzaların, respublikanın mədəni mərkəzlərinə və müttəfiq respublikaların Dövlət kitabxanaları üçün bölüşdürmək və təmin etmək işinin təşkilinə başlamalıdır.

4. Bu qərarla əlaqədar olaraq Rusiyada Mərkəzi Kitab palatasına Azərbaycan SSR Nəşriyyatından mütləq nüsxə göndərmək haqqında qanun ləğv olunsun.

5. Həmin qərar dərc olunan gündən həyata keçirilsin. (53, S.58)

Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası qərarda nəzərdə tutulan vaxtda öz fəaliyyətinə başlaya bilməmişdir. Binanın və bəzi təşkilat işlərinin müəyyən qaydada olmaması üzündən Kitab Palatasının fəaliyyəti 1925-ci il oktyabr ayına qədər ləngimişdir. Arada qalan müddət ərzində isə bəzi hazırlıq işləri aparılmışdır. Azərbaycan Respublikası Maarif Nazirliyi kollegiyasının 8 mart 1925-ci il tarixli iclasında palatanın fəaliyyətə başlamasına hazırlıqla əlaqədar məsələlər müzakirə edilir. Bunlardan biri ştat məsələsi idi. Kollegiya Baş Siyasi-Maarif idarəsinin təklifi ilə palataya üç ştat vahidi verilməsi haqqında qərar qəbul edir (müdir, texniki ştat və ekspeditor). Nəhayət, Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası İsmayiliyyə binasındakı (Azərbaycan Respublika Elmlər Akademiyasının Rəyasət Heyətinin yerləşdiyi bina) bir otaqda fəaliyyətə başlaya bilir (1925-ci ilin oktyabrında).

Kitab Palatasının fəaliyyətinin ilk illərində qarşısında duran vəzifələri belə ümumiləşdirmək olar.

1. Azərbaycan Respublikası ərazisində çıxan çap əsərlərinin rəsmi qeydini aparmaq və onların haqqında ardıcıl cari biblioqrafik informasiya vermək.

2. Aldığı mütləq nüsxələri nəzərdə tutulan respublika, rayon və mühüm keçmiş ittifaq kitabxanalarına göndərmək.

3. Azərbaycan çap əsərlərinin toxunulmaz arxivini yaratmaq.

4. Ayrı-ayrı kitabxanalara metodiki köməklik göstərmək.

5. Çap məhsulu haqqında statistik məlumat hazırlamaq.

Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası fəaliyyətinin əvvəlindən keçmiş başqa müttəfiq respublikaların dövlət kitab palataları ilə əlaqə saxlayır, onlarla təcrübə mübadiləsi aparır. Məsələn, 1925-ci ilin oktyabr ayında RSFSR Mərkəzi Dövlət Kitab palatası ilə müqavilə bağlayır. Bu da onların yerli çap əsərləri üzrə mübadilə aparmalarına kömək edir və həm də Azərbaycan Dövlət Kitab Palatasının xarici sənəd mübadiləsinə müəyyən kömək göstərir (64).

Kitab Palatası 1925-ci il noyabr ayının 23-də Ümumittifaq mədəni əlaqələr cəmiyyəti ilə saziş bağlayır və bunun əsasında xarici ölkələrlə kitab mübadiləsi aparmaq imkanı əldə edir. Məsələn, bu cəmiyyətin vasitəsilə o, Türkiyədə Ərzurum qubernatoru üçün Azərbaycan dilində kiçik «kitabxana» göndərə bilmişdir (64). 1927-ci ildə isə cəmiyyət vasitəsilə Kitab Palatasına 3243 nüsxə kitab daxil olur. Eyni zamanda bir sıra xarici ölkələrdən biblioqrafiya məsələləri üzrə 16 adda material almışdır və bunlar palatanın arxivində saxlanılır (64).

Kitab Palatası Brüsseldəki beynəlxalq biblioqrafiya institutu, Nyu-Yorkdakı kütləvi kitabxana ilə, Pekin kitabxanası ilə, Tokiodakı imperator kitabxanası ilə, Parisdəki

Asiya muzeyi ilə və başqa xarici müəssisələrlə əlaqə saxlaya bilmişdir (64).

Lakin sonralar Kitab Palatasının bütün təşəbbüslərinə baxmayaraq xarici ölkələrlə mədəni əlaqə cəmiyyəti ona diqqətini zəiflədir və 30-cu illərdə onun xarici ölkələrlə kitab mübadiləsi kəsilir (64).

Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası əsas vəzifəsi olan yeni çap əsərlərinin rəsmi qeydinə və onların haqqında cari biblioqrafik informasiya verilməsi işinə 1926-cı ilin yanvar ayından başlayır. Bu məqsədlə o, respublikada ilk dövlət biblioqrafiyası orqanının – «Kitab letopisi»nin nəşrinə başlayır. Adı çəkilən biblioqrafik jurnalda Azərbaycan Respublikası ərazisində çıxan yeni kitablar, kitabçalar və yeri gəldikcə jurnallar nəzərə alınır və onların biblioqrafik təsviri verilir. Belə bir əsaslı və ən etibarlı rəsmi cari biblioqrafik nəşr həm geniş oxucu kütləsi, həm kitabxana fondlarının komplektləşdirilməsi və həm də biblioqrafik xidmət prosesi üçün çox böyük əhəmiyyət kəsb edirdi.

Cari dövlət uçot-qeyd biblioqrafik informasiya mənbələrinin yaradılmasında əsas baza məcburi nüsxələr idi (indi nəzarət nüsxəsi adlanır). Kitab Palatasının yaradılması haqqında olan qərarla Palataya Azərbaycan ərazisində çıxan bütün çap əsərlərindən 50 nüsxə göndərmək haqqında göstəriş verilmişdi. Qeyd etmək lazımdır ki, sonralar da mütləq (məcburi) nüsxələr haqqında bir neçə qərar olmuşdur. Məsələn, Azərbaycan hökuməti 1934-cü il avqust ayının 19-da «Azərbaycan Kitab Palatasına çap əsərləri nüsxələrinin təqdim edilməsi haqqında» yeni qərar qəbul edir və məcburi pulsuz nüsxələrin sayı 65-ə çatdırılır (64). Keçmiş SSRİ Rabitə Komissarlığı isə 1935-ci il yanvar ayının 13-də «Müttəfiq respublika kitab palatalarına çap əsərlərindən məcburi nüsxələrin pulsuz göndərilməsi haqqında» əmr vermişdir. (64). Azərbaycan hökuməti öz növbəsində 1936-cı il yanvarın 9-da «Azərbaycan Dövlət Kitab Palatasına çap əsərlərindən nüsxələrin təqdim olunmasına nəzarət

edilməsi haqqında» qərar qəbul edir. Bununla da Kitab Palatasının ümumi fəaliyyəti üçün əsas baza olan məcburi nüsxələrin vaxtında və dürüst göndərilməsi təmin olunur. (65).

Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası aldığı pulsuz məcburi nüsxələrdən ikisini daxili işləri üçün saxlayırdı, qalanlarını müvafiq müqaviləyə əsasən keçmiş müttəfiq respublikaların dövlət kitabxanalarına və mühüm şəhər, rayon kitabxanalarına göndərirdi. O, bu vəzifəni 1940-cı ilə kimi yerinə yetirir. Məhz buna görə də Azərbaycan hökuməti 1940-cı il yanvar ayının 20-də məcburi nüsxələr haqqında daha bir qərar qəbul edir və bununla pulsuz göndərilən məcburi nüsxələrin sayı 5-ə endirilir. Onlardan üçünü keçmiş Azərbaycan KP MK yanında Partiya Tarixi İnstitutunun, Azərbaycan Respublika EA kitabxanasının və M.F.Axundov adına Azərbaycan Respublika Kitabxanasına (hərəsinə bir nüsxə olmaqla) göndərirdi. Bir nüsxəsi Palatanın arxivinə verilir, qalan bir nüsxədən biblioqrafiyalaşdırma və statistik məlumatın hazırlanması proseslərində istifadə olunurdu.

Palata çap əsərlərinin, ilk növbədə kitabların qeydinə və onların haqqında ardıcıl cari biblioqrafik informasiya verilməsinə başlayır və xüsusi biblioqrafik jurnalın əsasını qoyur. 1926-cı ilin yanvar ayından nəşr olunan cari dövlət biblioqrafiyası göstəricisi (biblioqrafik jurnal) Azərbaycan dilində «Azərbaycan Dövlət Kitab Palatasındakı kitabların siyahısı», rus dilində isə «Летопись Азербайджанской Государственной Книжной Палаты» adlanırdı. 1927-ci ildən o, Azərbaycan dilində «Azərbaycan Dövlət Kitab Palatasının kitabıyyatı» adı ilə nəşr olunmağa başlayır. Bir ildən sonra, yəni 1928-ci ilin yanvarından həm rus və həm də Azərbaycan dilində «Azərbaycan mətbuatının kitabıyyatı» adı ilə ayda bir dəfə nəşr olunur. Bundan əvvəl isə üç ayda bir dəfə nəşr olunurdu. «Azərbaycan mətbuat kitabıyyatı»

1925-1928-ci illərdə kitablarla bərabər jurnalları da qismən əks etdirirdi.

1929-cu ildə Kitab Palatasının təşkilatı mənsubiyyətində və ümumi fəaliyyətində müəyyən dəyişikliklər baş verir. Belə ki, 1929-cu ildə Palata XMK-nın Ali Siyasi-Maarif idarəsinin tabeliyindən Baş elmi müəssisələr idarəsinə (Qlavnauki) keçir və bu da onun biblioqrafik elmi mərkəz kimi formalaşmasına səbəb olur. 1939-cu il aprel ayının 28-də Kitab Palatası haqqında yeni əsasnamə qəbul olunur. Əsasnamədə Palatanın qarşısında duran vəzifələr belə ümumiləşdirilmişdir:

1. Azərbaycan Respublikasında çıxan bütün çap əsərlərinin biblioqrafik qeydə alınması.

2. Azərbaycanda çıxan çap əsərləri haqqında geniş biblioqrafik informasiya vermək; bu məqsədlə «Kitab salnaməsi»ni, «Qəzet məqalələri salnaməsi»ni, «Jurnal məqalələri salnaməsi»ni və annotasiyalı kartoçkaları çap etdirmək.

3. Mərkəzləşdirilmiş kataloqlaşdırma işini həyata keçirmək.

4. Biblioqraf kadrlar hazırlanmasına təsir göstərmək.

5. Biblioqrafiyanın metodiki məsələlərini işləmək.

6. Biblioqrafiya və kitabşünaslıq biliklərini yaymaq.

7. Dövlət orqanlarına, müəssisə və təşkilatlara biblioqrafik xidmət göstərmək.

Yeni əsasnamə Kitab Palatasının qarşısına cari biblioqrafik informasiya nəşrlərini genişləndirmək vəzifəsini qoyur. Məlumdur ki, ilk dövlət biblioqrafiyası orqanı olan «Kitab letopisi»ndə jurnallar haqqında qismən də olsa ümumi məlumat verilir. Lakin oxucu kütləsinin respublikanın qəzet və jurnallarında dərc olunan məqalələrə dair biblioqrafik informasiyaya da böyük ehtiyacları var idi. Ona görə də jurnal və qəzet məqalələri üzrə dövlət biblioqrafiyası orqanlarının da nəşrinə başlamaq lazım gəlirdi.

Palata 1928-ci ildən jurnal məqalələrinin biblioqrafiyalaşdırılmasına başlayır və 1931-ci ildə 1920-1930-cu illərdə

Azərbaycan Respublikası ərazisində çıxan jurnalların məqalələrinə dair biblioqrafik göstəricini başa çatdırıb «Azərbaycan SSR məcmuələr külliyyatı (1920-1930)» adı ilə nəşr etdirir (1932). Burada jurnallar, elmi əsərlər, xəbərlər və başqa elmi müəssisə nəşrləri əhatə edilmiş və onlarda dərc olunmuş məqalələrin analitik təsviri verilmişdir.

On illik bir dövrün jurnal və məcmuələrinin tərkibini açan bu əsaslı biblioqrafik informasiya mənbəyində birinci ümumi xarakterli məsələlər olmaqla elmin, mədəniyyətin, xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələri üzrə materialların biblioqrafik təsvirləri sistemli şəkildə əks olunmuşdur.

«Azərbaycan SSR məcmuələr külliyyatı»nın 1931-1932-ci illərə aid ikinci və üçüncü buraxılışları 1933 və 1934-cü illərdə nəşr olunmuşdur. Lakin Kitab Palatası «Jurnal məqalələri salnaməsi»nin və «Qəzet məqalələri salnaməsi»nin rəsmi dövlət biblioqrafiyası orqanları kimi ardıcıl çap olunmalarını 1938-ci ildən həyata keçirə bilir. «Jurnal məqalələri salnaməsi» üç ayda, «Qəzet məqalələri salnaməsi» isə ayda bir dəfə 500 nüsxə ilə çap olunurdu.

«Jurnal məqalələri salnaməsi»ndə həmin dövrdə Azərbaycan ərazisində Azərbaycan və rus dillərində çıxan «Aqitator bloknotu», «Azərbaycan tibb jurnalı», «Gənc bolşevik», «Müəllimə kömək», «Partiya işçisi», «Propaqandist», «Revolyusiya və kultura», «Sovet quruluşu», «Fəhlə-kəndli müxbiri», «Azərbaycan filialının xəbərləri» adlı jurnallarda dərc edilən məqalələrin biblioqrafik təsviri öz əksini tapırdı.

«Qəzet məqalələri salnaməsi» isə «Kommunist», «Ədəbiyyat qəzeti», «Gənc işçi», «Yeni yol», «Şərq qapısı», «Kirovabad bolşeviki», «Azərbaycan bədən tərbiyəsi», «Müəllim qəzeti» kimi qəzetlərdən götürülmüş ən mühüm məqalələrin biblioqrafik təsvirləri əks olunurdu.

Böyük Vətən müharibəsi Azərbaycan Dövlət Kitab Palatasının da fəaliyyətinə mənfi təsir göstərir. Müharibə illərində «Kitab salnaməsi», «Jurnal məqalələri salnaməsi», «Qəzet məqalələri salnaməsi» və kütləvi kitabxanalar üçün

buraxılan kartoçkaların nəşri kağızın çatışmaması səbəbindən dayandırıldı. Lakin Palata ümumi biblioqrafiyalasdırma işini davam etdirirdi. Müharibədən sonra Azərbaycan Kitab Palatası normal işini bərqərar etmək üçün konkret tədbirlər görür. 1945-ci ilin iyun ayında Kitab Palatasının istehsalat müşavirəsi olur və həmin müşavirədə Palatanın gələcək vəzifələri müzakirə edilir və bu vəzifələrdən ən mühümü respublika dövlət biblioqrafiyası orqanlarının nəşrini bərpa etməkdən ibarət idi. Palata cari dövlət biblioqrafiyası mənbəyi olan salnamələri 1947-ci ildən çap etdirməyə başlayır. 1945-ci ildən Kitab Palatası Azərbaycan SSR XKS yanında Mədəni-Maarif Müəssisələri Komitəsinin nəzdində fəaliyyət göstərirdi. 1953-cü ildən isə o, Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyinin 616 №-li əmrinə əsasən həmin nazirliyin ixtiyarına verilir və bu da Palatanın yerləşdiyi binanın sahəsini bir qədər genişləndirməyə imkan yaradır.

1960-cı ilə qədər Azərbaycan Kitab Palatasının dövlət biblioqrafiyası orqanlarında bir dəyişiklik olmamışdır. Əvvəldən olduğu kimi Kitab Palatası üç salnamə və çap kartoçkalarını nəşr etdirirdi. Bununla bərabər Kitab Palatası 1951-ci ildə «Azərbaycan kitab letopisi»nin 1942-1946-cı illərdə çapdan çıxmış kitabları əhatə edən əlavə buraxılışını çap etdirir.

Azərbaycan Kitab Palatasının salnaməsində biblioqrafik təsvirlərin qruplaşdırılmasında keçmiş RSFSR Kitab Palatasının təcrübəsi əsas götürülürdü. Lakin ilk illər Azərbaycanda kitab nəşrinin mövzu dairəsi ilə əlaqədar olaraq «Azərbaycan mətbuat salnaməsi»ndə şöbələr olduqca bəsit və qeyri-dəqiq idi. Məsələn, 1926-cı ildə Azərbaycan Dövlət Kitab Palatasının salnaməsi 3 bölmədən ibarət idi. Bu bölmələrdən birində Azərbaycan (ərəb və latın əlifbası ilə), ikinci bölmədə rus, üçüncü bölmədə isə erməni dillərində nəşr olunmuş kitablar verilir. «Kitabiyyat»ın («salnamə» sözünü «kitabiyyat sözü əvəz edirdi») hər bir nömrəsinin adı

əks etdirdiyi xronologiyaya uyğun gəlirdi. Məsələn, «Azərbaycan Dövlət Kitab Palatasına 1925-ci ilin dekabrına qədər daxil olan mətbuatın siyahısı». Belə bir sərlövə altında isə kitabların biblioqrafik təsviri müəyyən sistem üzrə verilirdi. Azərbaycan dilindəki buraxılış 4 hissədən ibarət idi. Bunlardan ikisində konkret olaraq hansı sahəyə aid ədəbiyyatın daxil edildiyini müəyyənləşdirmək çox çətin idi. Doğrudur, şöbəxəli araşdırma göstərir ki, buraya bir neçə bilik sahəsi üzrə, o cümlədən tarixə, ədəbiyyata, texnikaya, kənd təsərrüfatına aid kitabların biblioqrafik təsviri verilib. Bilik sahələrinə görə konkretliliyin olmaması qarışıqlıq əmələ gətirir və ədəbiyyat axtarışını xeyli çətinləşdirir. Beləliklə, qeyd olunan 4 hissənin birincisi «ictimaiyyat», ikincisi «adsız», üçüncüsü «məcmuələr», dördüncüsü «təzə əlifba (latın) ilə nəşr olunmuş mətbuat» adlanırdı və bu 1927-ci ilə kimi dəyişmədən davam edir.

Rus variantında əvvəl «Kitab və kitabçalar» və «Dövrü nəşrlər» adlı iki bölmə verilirdi. Bu bölmələr daxilində biblioqrafik təsvirlər aşağıda göstəriləndiyi kimi qruplaşdırılırdı:

I bölmə

1. İctimai biliklər və idarə sənədləri.
2. Dərs kitabları və elmi məzmunlu kitablar.
3. Ədəbiyyat və teatr.
4. Məlumat kitabları.

II bölmə

1. Elmi idarələrin əsərləri və xəbərləri.
2. Ümumi xarakterli jurnallar.

Rus variantında nömrədən-nömrəyə müəyyən dəyişiklik baş verirdi və getdikcə təkmilləşirdi. 2-ci nömrədə tamamilə başqa bir sistemlə qarşılaşırdı. Bunun daha aydın

olması üçün «Kitabiyyat»dakı şöbələrin adlarını çəkmək yerinə düşər:

1. Ümumi şöbə.
2. İctimai biliklər (1-ci nömrədə idarə sənədləri də burada daxil edilirdi)
3. Partiya ədəbiyyatı. Sovet quruluşu.
4. İdarə sənədləri.
5. Neft işi.
6. Tarix. Dilçilik.
7. Təbiətşünaslıq. Tətbiqi elmlər.
8. Ədəbiyyat və teatr.

Göründüyü kimi burada konkretlik var və bu da bibliografik axtarışa müsbət təsir göstərir. Lakin elmi ardıcılıqdakı iyerarxiya bir qədər pozulmuşdur. Tarixlə dilçilik üzrə kitabların bir yerdə verilməsi elmi məntiqə uyğun gəlmir və s.

1927-ci ildən başlayaraq Azərbaycan və rus dillərində olan hissələrdə tətbiq olunan təsnifatda fərqlər xeyli azalır. Dövrünə görə bir qədər təkmilləşdirilmiş təsnifat aşağıda qeyd olunan 9 şöbədən ibarət olur.

1. Ümumi şöbə. Elmi müəssisələrin nəşri
2. Tədris kitabları
3. Fırqə ədəbiyyatı
4. İctimaiyyət və sənəd üzrə müəssisə nəşri.
5. Neft işi.
6. Təbiyyat və tətbiqi biliklər.
7. Teatr. İdman oyunları.
8. Ədəbiyyat və lission.
9. Tarix və coğrafiya.

Təbiidir ki, dövlət bibliografiyası orqanlarında ədəbiyyatın belə ardıcılıqla verilməsi sovet rejimini təmin etmirdi və təsnifatda köklü dəyişiklik aparılmasını tələb edirdi. Kommunist ideologiyasının təsiri altında olan dövlət bibliografiyası orqanlarında materialların qruplaşdırılması üçün marksist-leninçi təsnifat sxemi yaratmaq məcburiyyətində idi. Ona görə də keçmiş Ümumittifaq Dövlət Kitab

Palatası ittiffaqla dövlət bibliografiyasının əlaqələndirici və həm də metodiki mərkəzi kimi yeni təsnifat sisteminin işlənməsini həyata keçirən xüsusi komissiya yaradır. Komissiya tərəfindən iki layihə hazırlanmışdır. Birinci layihədə elm sahələrinə görə ciddi ardıcılıq, ikincidə isə hər şeydən əvvəl təcrübi, siyasi, təsərrüfat və mədəni fəaliyyətin müxtəlif sahələri nəzərə alınır. İkinci layihə bəyənilmiş və onun üzərində təkmilləşdirilmə işi aparılmışdır. 31 şöbədən ibarət olan və «Dövlət bibliografiyası orqanlarında ədəbiyyatın təsnifatı» adlanan bu təsnifat sxemi sonralar 5 dəfə təkrar çap olunmuşdur.

Dövlət bibliografiyası orqanlarında materialların bibliografik təsvir qaydası da mərkəzdə işlənirdi və keçmiş müttəfiq respublika kitab palataları üçün əsas hesab edilirdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası özü də kitabxana texnikası və bibliografik proseslərin bəzi metodiki məsələlərilə məşğul olurdu və respublikanın kitabxanalarına bu istiqamətdə bəzi köməklik göstərirdi. Palata metodiki işləri Ali Siyasi Maarif idarəsilə həyata keçirirdi. Bu iki müəssisə 20-ci illərdə iki rəqəmli Ketter cədvəlini hazırlamış, kitabxana işçiləri üçün qısa müddətli kurslar təşkil etmişlər.

1928-ci ildə Ali Siyasi Maarif idarəsinə verilən hesabatda kitab palatasının fəaliyyətindən də geniş bəhs olunur və orada qeyd edilir ki, palata elmi ədəbiyyatın indekslərinin hazırlanması və nəşri ilə məşğul olan keçmiş SSRİ Xalq Komissarları Sovetinin komissiyasının fəaliyyətində yaxından iştirak etmişdir (62).

30-cu illərin axırlarında Kitab Palatası respublika çap əsərlərinə dair bibliografik illiklərin yaradılmasına da təşəbbüs göstərir və bunun nəticəsi olaraq 1940-cı ildə «1939-cu il üçün Azərbaycan SSR Kitab məhsulu illiyi» adlı bir vəsait çap etdirir. Bu nəşrdə kitablarla bərabər, dövrü mətbuat haqqında da bibliografik informasiya verilirdi. Respublika ərazisində Azərbaycan və rus dillərində çıxan bütün

çap əsərlərini əhatə edən illik biblioqrafik göstəricinin materialları təsnifləşdirmə sistemi dövlət biblioqrafiyası orqanlarının o dövrdəki nəşrlərinin quruluşuna uyğun gəlirdi. İllik biblioqrafiyalaşdırma metodikası baxımından bəzi qüsurlarına baxmayaraq (bu ixtisarlarda, təsnifləşdirmədə və biblioqrafik təsvirdə özünü göstərirdi) ilin çap əsərləri haqqında biblioqrafik axtarışda mühüm əhəmiyyətə malik olmuşdur.

Palatanın fəaliyyətində respublika çap əsərləri haqqında statistik məlumatın tərtibi mühüm yer tutur. O, 30-cu illərdə bu sahədə bəzi işlər görmüşdür. Statistik məlumatlar həm respublikada çap olunub yayılırdı, həm də keçmiş Ümumittifaq Kitab Palatasına göndərilirdi. Statistik məlumatlar Kitab Palataları direktorlarının 1929-cu ildə keçirilmiş V müşavirəsinin (Bakı) təsdiq etdiyi formaya əsasən tərtib olunurdu. Palata 1931-ci ildə «1930-cu il Azərbaycan mətbuat hasilatı (statistik məlumat)» adlı ilk statistik xülasəni çap etdirir (34). Burada həm kitablar, kitabçalar və həm də dövrü mətbuat haqqında 5 qrafa üzrə (1.Dillər; 2. İctimai istiqamət; 3.Məzmun; 4.Onluq təsnifat; 5. Nəşriyyatlar) statistik məlumat verilir.

İkinci dəfə statistik məlumat 1932-ci ildə Kitab salnaməsinin birinci nömrəsinə əlavə kimi çap olunmuşdur. Birincidə olduğu kimi burada da kitablarla bərabər dövrü mətbuat da nəzərə alınmışdır. Kitablarla əlaqədar cədvəl 4 bölmədən ibarət idi: 1) dillər üzrə; 2) ictimai istiqamətinə görə; 3) məzmunla görə; 4) nəşriyyat qruplarına görə

Dövrü mətbuat dillərinə, ictimai istiqamətinə, məzmunlarına, nəşriyyatlara, dövriliklərinə və nəşr olunma tarixlərinə görə 6 bölmədə ümumiləşdirilmişdir.

Kitab illiyinin və statistik məlumatın nəşrində uzun müddət fasilə əmələ gəlir və onların ardıcıl nəşrinə 1960-cı ildən başlanılır.

Ümumi cari biblioqrafik informasiya nəşrləri sisteminə dövlət biblioqrafiyası orqanları ilə yanaşı 20-30-cu

illərdə meydana gələn nəşriyyat kataloqları da mühüm yer tutur. Belə kataloqlarda ayrı-ayrı nəşriyyatlar tərəfindən buraxılan kitablar əks olunurdu. Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı 1924-cü ildən başlayaraq bir neçə kataloq çap etdirmişdir. Bunlardan «Azərbaycanın ticarət qismi xəbəri» (1924), «Kitabların kataloqu» (1926, 1927), «Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı kataloqu» (1926), «Dövlət nəşriyyatı. Azərbaycan bülleteni, iyun-dekabr 1927-ci il, №1, yanvar-iyun 1928-ci il №2» (1928) kimi çap kataloqlarını qeyd etmək olar. Belə kataloqların buraxılması sonralar davam etdirilir. «Ucuzlaşmış kitabların kataloqu» (1929), «Azərbaycan kataloqu» (1933), «Azərbaycanın 1935-ci ildə çıxmış kitabların kataloqu» (1936), «Yeni və əsgəri əlifba ilə çıxan kitabların və məcmuələrin siyahısı» (1931) və başqaları belələrindəndir.

Bu cür kataloqları kitab nəşri və kitab ticarəti biblioqrafiyasına aid etmək olar. Onların hər birinin əvvəlində nəşriyyatlar və kitab ticarəti müəssisələri haqqında məlumat verilməsi bunu təsdiq edir.

Ümumi biblioqrafiyanın bir bölməsini retrospektiv biblioqrafik (repertuar xarakterli) mənbələr təşkil edir. Nəzərdə tutulan dövrdə bu sahədə görülən işlər çox azdır. Məsələn, 20-ci illərdə Azərbaycan dövrü mətbuatının retrospektiv biblioqrafik göstəricisinin yaradılmasına təşəbbüs göstərilir və bu iş yarımçıq qalır.

40-cı illərin əvvəllərində isə görkəmli ədəbiyyatşünas alim H.Arslan Azərbaycan dilində çıxan dövrü mətbuatın ümumi retrospektiv biblioqrafik göstəricisini tərtib etmişdir. Lakin müharibənin başlanması onun nəşrinə mane olmuşdur.¹

¹ Bu biblioqrafik göstərici haqqında keçmiş Ümumittifaq Kitab Palatasının elmi arxivində olan «1925-1950-ci illərdə Azərbaycan Dövlət Kitab Palatasının fəaliyyətinə dair materiallar qovluğu»nda məlumat verilir.

Azərbaycan kitabının ümumi retrospektiv biblioqrafik informasiya mənbələrinin yaradılması da palatanın diqqət mərkəzində olmuşdur. Hələ İkinci Dünya Müharibəsindən qabaq, milli kitabımızın ümumi retrospektiv biblioqrafik göstəricisinin tərtibinə təşəbbüs göstərilmişdir. Plana görə belə bir əsaslı biblioqrafik informasiya mənbəyinin əhatəliyi Azərbaycanda ilk kitab çapından başlamalı idi. Lakin müharibə planın həyata keçirilməsinə mane olmuşdur.

Respublika Dövlət Kitab Palatası müharibədən sonrakı dövr üçün perspektiv planında da bu problemi nəzərə almışdır. Planda qeyd olunur ki, mühüm vəzifələrdən biri respublikamızda ilk kitab çapından başlamış, 1946-cı ilə kimi Azərbaycan dilində çıxmış kitabların və həm də dövr mətbuatın mülahizəli, dolğun və hərtərəfli biblioqrafik göstəricisini hazırlamaqdan ibarətdir. (30, S.41-44). Lakin bu plan da kağız üzərində qalır və səbəbi əlaqədar idarə və müəssisələrlə əməkdaşlıq edilməməsilə və həm də lazımı bəzənin olmaması ilə izah edilir.

Palatanın bu sahədə ilk, nisbətən böyük nailiyyəti 1951-ci ildə «Azərbaycan kitabı» adı ilə çap etdirdiyi biblioqrafik göstəricisindən ibarətdir (Tərtib edən S.Əliyev və redaktoru Ə.H.Qəhrəmanov). Bu göstərici 1940-1950-ci illərdə Azərbaycanda çap olunmuş orijinal və tərcümə kitablarının (cəmi 2146 adda) (dərs kitablarından, təlimatlarından, nazirliklərin çapdan çıxmış əməllərindən, musiqi notlarından və bu kimi nəşrlərdən başqa) biblioqrafik təsvirlərini əks etdirir (31, s.6). Təsvirlər o dövrdə dövlət uçot-qeyd biblioqrafiyası orqanlarında tətbiq olunan təsnifata uyğun olaraq qruplaşdırılmışdır. Şöbələr daxilində biblioqrafik yazıların düzülüşündə əlifba prinsipi əsas götürülmüşdür. Bəzi metodiki nöqsanlarına, həmçinin yardımçı aparatının olmamasına baxmayaraq, on il müddətində Azərbaycan kitabı haqqında məlumat verən bir biblioqrafik topla kimi müəyyən təcrübi əhəmiyyətə malikdir.

§ 2. Xüsusi biblioqrafiya

Biblioqrafik fəaliyyətin obyektı dedikdə sənəd kommunikasiyaları sistemi nəzərdə tutulur. Bu sistem biblioqrafik fəaliyyətin yaranması və inkişafında mühüm rol oynayan bir mühitdir. Ona görə də biblioqrafik informasiya mənbələri yaradılarkən bu mühitin hər iki tərəfi, yəni sənədlər və informasiya istifadəçiləri nəzərə alınaraq obyekt kimi vəhdətdə götürülür. Biblioqrafik fəaliyyət proseslərinin bir halında sənədlərə üstünlük verilir, informasiya istifadəçiləri müşaiətedici rolunu oynayır, digər bir halda, o cümlədən xüsusi biblioqrafik fəaliyyətdə biblioqrafik xidmətin bütün səviyyəsində sənədlər və informasiya istifadəçiləri bilavasitə obyekt rolunu oynayırlar. Biblioqrafik fəaliyyətin inkişafı tarixinin müəyyən mərhələsində sənəd kommunikasiyası sisteminin («sənəd-informasiya tələbatçısı» sisteminin) bütövlükdə əsas obyekt kimi götürülməklə həyata keçirilən biblioqrafik fəaliyyət məhsulu olan biblioqrafik informasiya mənbələri konkret xidmət sahəsinə, məqsəd və oxucu istiqamətinə malik olurlar. 20-ci illərdə bu cür, yəni biblioqrafik informasiyanın qiymətləndirmə funksiyasının əməli olaraq həyata keçirilməsini təmin edən biblioqrafik mənbələr az olmuşdur. Lakin onların hər biri, o dövr Azərbaycan milli biblioqrafiyasının inkişafında mühüm hadisə kimi nəzərə alınmalıdır.

Xüsusi biblioqrafiya xidmət sahələrinə görə iki alt sistemə (növə) bölünür: 1. Elmi-köməkçi biblioqrafiya; 2. Təvsiyə biblioqrafiyası.

20-ci illərin ortalarından başlayaraq xüsusi biblioqrafiyanın hər iki növünün inkişafı üçün zəmin yaranır, elmi-köməkçi və təvsiyə biblioqrafiyasına tələbatı əmələ gətirən amillər özünü göstərir. Savadsızlığın ləğvi, ümumtəhsil məktəblərinin artımı, şəxsi təhsil sisteminin formalaşması, elmi-tədqiqat və ali təhsil müəssisələrinin təşkili, elmi araşdırmaların genişlənməsi, sənəd axınındakı yüksəliş buna misal ola

bilər (11, S. 488). 1923-cü ildə «Azərbaycanı Tədqiq və Öyrənmə cəmiyyəti»nin yaradılması və onun respublikanın təbii sərvətlərinin, məhsuldar qüvvələrinin inkişaf yollarının, ölkə tarixinin, arxeologiya, etnoqrafiya, dil problemlərinin öyrənilməsi sahəsində apardığı tədqiqatlar elmi-köməkçi biblioqrafiyanın qarşısında ciddi vəzifələr qoyur. Sonralar bu cəmiyyət Azərbaycan Dövlət Elmi-Tədqiqat institutuna (1929) çevrilir, onun bazasında keçmiş SSRİ EA Zaqafqaziya filialının Azərbaycan şöbəsi (1932-ci il), daha sonra isə Azərbaycan filialı yaranır (18, S.12,15, 19, 23). Elmi-tədqiqat fəaliyyətinin intensivləşməsi onun biblioqrafik informasiya təminatını zəruriləşdirirdi.

«Azərbaycanı Tədqiq və Öyrənmə cəmiyyəti»nin fəaliyyətə başladığı ilk ildən onun nəzdində «Kitabxana-biblioqrafiya» bürosu yaradılmışdır. Büronun mühüm vəzifəsi Azərbaycanla əlaqədar ədəbiyyatı toplamaq, onun haqqında biblioqrafik informasiya verməkdən ibarət idi. Qeyd etmək lazımdır ki, 1923-cü ildən fəaliyyətə başlayan Azərbaycan Dövlət Muzeyinin də biblioqrafiya bölməsi olmuşdur. Həmin bölmə Azərbaycan haqqında respublikada və onun sərhədlərindən kənarda Azərbaycan dilində çap olunmuş ədəbiyyatın biblioqrafik göstəricisini yaratmağı planlaşdırmışdır. Lakin onu axıra çatdıra bilməmişdir.

Azərbaycan haqqında əsaslı biblioqrafik göstəricini yaratmaq A.V.Baqriyə müyəssər olmuşdur. O, 1924-1925-ci illərdə «Azərbaycan biblioqrafiyası üçün materiallar» adlı üç buraxılışdan ibarət biblioqrafik göstərici çap etdirmişdir. Təxminən 100 il ərzində çap olunmuş ədəbiyyatı əhatə etmək kimi çətin bir vəzifəni qarşısına qoymuş A.V.Baqri məqsədinə nail olmaq üçün genişmiqyaslı axtarışlar və araşdırmalar aparmışdır. O, 134 adda biblioqrafik vəsaiti (9-u xarici dillərdədir), 49 adda jurnala, elmi məcmuəyə və qəzetə müraciət etmişdir. Nəticə etibarilə Azərbaycanla əlaqədar zəngin materiallar toplaya bilmişdir.

Göstəricinin biblioqrafik mənbələri, ümumi xarakterli əsərləri, coğrafiya ədəbiyyatını və səyahətnamələri əks etdirən birinci buraxılışında 1205, Azərbaycanın etnoqrafiyasına, filologiyasına, maarifinə, tarixinə və arxeologiyasına dair materialları əks etdirən ikinci buraxılışında 1659, xalq təsərrüfatı üzrə ədəbiyyatı əks etdirən üçüncü buraxılışında 1998 adda kitab və məqalənin biblioqrafik təsviri toplanmışdır.

Göstəricinin girişində qeyd olunduğu kimi Bakı maaif işçiləri evinin biblioqrafik bölməsinin fəaliyyətində ilk nailiyyət olan (40, S.3) bu əsər Azərbaycanla maraqlanan informasiya istifadəçilərinin retrospektiv axtarışlarında indi də əhəmiyyətli dir.

Göstəricidə təxminən 1920-1923-cü illərdə çap olunmuş 4862 adda materialın biblioqrafik təsviri əlifba sırası ilə verilmişdir. Tərtibçi biblioqrafik təsvirdə nəşr yerlərinin və məqalələrin dərc olunduğu mənbələrin adlarını ixtisarla vermişdir. Məsələn, göstəricidə «K», «T», «B», «KK», «LAN», «ƏLMİK», «KS», «KOSX» kimi ixtisarlara təsadüf edilir. Ona görə də biblioqrafik mənbənin köməkçi məlumat aparatının bir tərkib hissəsi, ixtisar olunmuş jurnal və başqa mənbə adlarının siyahısıdır. Həmin siyahı ilə aydınlaşır ki, məsələn, «KS» - «Кавказский сборник», «KOSX» - «Кавказское общество сельского хозяйства» deməkdir və s.

Yardımcı aparatın ikincisi, predmet göstəricisidir. Hər üç buraxılış üçün nəzərdə tutulan bu göstərici əks olunan ədəbiyyatın məzmunu üzrə axtarışına kömək edir. Əlifba sırası ilə verilən mövzuların, predmetlərin qarşısında onun haqqında bəhs edən əsərin biblioqrafik təsvirinin yerləşdiyi buraxılışın və orada aldığı sıra sayı qeyd olunur. Buraxılışın sıra sayı rum, biblioqrafik təsvirin sıra sayı ərəb rəqəmi ilə göstərilir. Məsələn, Altı-ağac, kənd-I, 898, 1097, Bakı xanlığı-I, 1100, II, 1130; Su təsərrüfatı - II, 1112, III-256, 437, 1072, 1522 (41, S.37)

Haqqında bəhs olunan bibliografik göstəricinin kiçik bir hissəsi, «Azərbaycan bibliografiyasına dair materiallar» adı ilə « Maarif və mədəniyyət» (indeksi «Azərbaycan») jurnalının 1924-cü il tarixli 2-3-cü nömrəsində (S.47-51) dərc olunmuşdur. Orada daha ətraflı olan girişlə əsas mətnə verilən giriş arasında bəzi ziddiyyətlər var. Jurnalda dərc olunan hissənin giriş məqaləsində göstəricinin kitabları və məqalələri, əsas məndəki girişdə isə yalnız məqalələri əhatə etdiyi iddia olunur. Halbuki, hər ikisində kitablarla əlaqədar məsələlər əks olunur. Məsələn, əsas buraxılışda verilən F.B.Köçərlinin «Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi» kitabı, M.F.Axundovun «Komediyləri»nin Tiflis nəşri (1859) və b. bunu sübut edir.

Jurnal variantının bir müsbət cəhəti də orada haqqında informasiya verilən materialın mühafizə olunduqları kitabxanalara görə ünvanları da ixtisarla göstərilir. Məsələn, bibliografik təsvirdən sonra qeyd olunan «U» hərfi universitet kitabxanasına işarədir.

A.V.Baqrinini «Azərbaycan bibliografiyası üçün materiallar» adlı bibliografik göstəricisi Azərbaycanla bağlı ədəbiyyat haqqında əsaslı ölkəşünaslıq bibliografik informasiya mənbəyi kimi çox böyük təcrübi əhəmiyyətə malikdir.

1920-ci illərdə meydana gələn xüsusi xarakterli bibliografik mənbələrdən biri də yenə A.V.Baqri tərəfindən tərtib olunmuş «Qafqaz xalq ədəbiyyatı. Bibliografik göstərici üçün materiallar» adlı göstəricidir. Onun əsas məqsədi Qafqaz universitetində dərs deyən müəllimlərin və orada təhsil alan tələbələrin xalq ədəbiyyatına dair bibliografik tələbatlarının ödənilməsinə yardım etməkdən ibarətdir. Göstəricinin müqəddiməsində belə bir bibliografik informasiya mənbələrinə olan ehtiyacın səbəbləri göstərilir. Orada deyilir: «Qafqaz universiteti şifahi xalq ədəbiyyatı müəllimləri yerli folkloru öyrənmədən keçinə bilməzlər. Bu sahədə mənim qruplarla məşğələm bir şeyi aydınlaşdırır ki, tələbələr üçün

layiqli bibliografik vəsait yox dərəcəsidir və ya olanlar tamamilə köhnəlmişdir(42, S.3-4) Bununla bibliografik vəsaitin xidmət sahəsi, məqsəd və oxucu istiqaməti aydınlaşır və bibliografiyaşünaslıq baxımından qiymətləndirmə funksiyasını həyata keçirən xüsusi bibliografiyaya aid olduğu təsdiqlənir.

Bibliografik göstərici onu tərtib edən sərəməli və məqsədyönlü axtarışının və araşdırmalarının qiymətli nəticəsidir. O, mövzu ilə əlaqədar mövcud sənədləri, çox sayda kitabları və məqalələri əks etdirmişdir. Təkcə məqalələri aşkar etmək üçün 51 adda dövrü mətbuata və xeyli bibliografik mənbəyə müraciət etmişdir.

Bibliografik vəsaitin metodiki-köməkçi məlumat aparatı müqəddimədən, ixtisarların siyahısından və mövzu göstəricisindən ibarətdir.

Göstəricidə müəllim və tələbələr üçün əhəmiyyətli olan şifahi xalq ədəbiyyatı materiallarının müəyyənləşdirilərək verilməsi təbiidir və lazımdır. Lakin onların müəyyən sistemə salınması, heç olmazsa Qafqaz respublikalarına görə qruplaşdırılmaması istifadəçilərin bibliografik axtarışlarını xeyli çətinləşdirir.

Buna baxmayaraq Qafqaz, həmçinin Azərbaycan xalq ədəbiyyatı haqqında ilk bibliografik informasiya mənbəyi kimi indi də öz təcrübi əhəmiyyətini itirməyib.

20-ci illərin səciyyəvi bibliografik vəsaitlərindən biri İqtisadi Şuranın «İqtisadi xəbərlər» adlı jurnalına həsr olunmuşdur. Respublikamızın və qonşu ölkələrin iqtisadi həyatından bəhs edən məqalələrin dərc olunduğu bu jurnalın tərkibini açan bibliografik vəsaitin məqsədi hər şeydən əvvəl iqtisadiyyat sahəsində elmi-tədqiqatla məşğul olanlara kömək etməkdən ibarət idi. Göstəricinin tərtibi zəruriliyi belə izah olunur: Haqqında məlumat verilən məqalələrdən bəzilərinin çoxdan nəşr olunmasına baxmayaraq, hələ də öz əhəmiyyətini itirməyiblər. Bu məqalələrdən istifadə olunur

və gələcəkdə də olunacaqdır. Məhz buna görə Ali İqtisadi Şura bu biblioqrafik vəsaiti tərtib etməyi lazım bilmişdir.

Jurnalın 1921-1925-cü illər üzrə nəşrlərinin məzmununu əks etdirən biblioqrafik göstəricidə biblioqrafik təsvirlərin düzülüşü üçün xronoloji prinsip əsas götürülür və onlar jurnaldakı ardıcılıq sırası ilə verilir.

Bu vəsait Azərbaycanda iqtisadiyyata dair biblioqrafik vəsaitlər sistemində ilk mənbədir. O, iqtisadiyyat üzrə dövrün retrospektiv biblioqrafik axtarışı üçün indi də yeganə informasiya mənbəyi olaraq qalır.

1930-cu illərdə konkret məqsədə xidmət edən biblioqrafik informasiya mənbələrinin mövzularında həm keyfiyyət, həm də kəmiyyət dəyişikliyi baş verir. Keyfiyyət dəyişikliyi dövrün tələblərinə uyğun mövzu aktuallığı ilə bağlıdır. Tibb və neftə dair mövzular üzrə ədəbiyyatın biblioqrafik fəaliyyət obyektinə çevrilməsi bunu sübut edir. Həmin illərdə təbiiatla bağlı üç adda biblioqrafik vəsait meydana gəlmişdir. Məşhur tibb mütəxəssisi M.Ə.Əfəndiyev tərəfindən belə vəsaitlərin tərtib olunması həmin sahə üzrə informasiya tələbatçıların biblioqrafik informasiyaya nə qədər böyük ehtiyacları olduğunu bir daha təsdiq edir.

30-cu illərdə respublikamızda təbiiat sahəsində mühüm problemlərdən biri malyariya xəstəliyinə qarşı mübarizə olmuşdur. Bu mübarizədə həm mütəxəssislərin, həm də əhəlinin informasiyaya böyük ehtiyac olduğunu nəzərə alan M.Ə.Əfəndiyev lazımi axtarışlar aparmış və əldə etdiyi sənədlər haqqında biblioqrafik göstəricilər tərtib edib tələbatçılara çatdırma bilmişdir. Bu vəsaitlər M.Ə.Əfəndiyevin çox ciddi və çətin axtarışları sayəsində başa gəlmişdir. Mövzularla əlaqədar materialları müəyyənləşdirmək üçün Bakı şəhərindəki mühüm kitabxanalarla yanaşı Moskva, Tiflis, Pyatigorsk kitabxanalarında da axtarışlar aparmışdır.

M.Ə.Əfəndiyevin ilk biblioqrafik vəsaiti «Azərbaycanın iqlimi və balneografiyası haqqında biblioqrafik məlu-

mat» adlanır (1932) (59, S.24). O, burada təxminən 100 il ərzində, yəni 1830-1930-cu illərdə çapdan çıxmış 242 adda ədəbiyyatın biblioqrafik təsvirini vermişdir. Bunun vasitəsilə Azərbaycanın kurort yerlərindən bəhs edən ədəbiyyat haqqında biblioqrafik informasiya almaq mümkündür. Vəsaitin daxili quruluşu belə bir prinsiplə müəyyənləşdirilmişdir: əvvəl haqqında məlumat verilən əsərlərin biblioqrafik təsvirləri müəlliflərin familiyasına görə əlifba ilə verilir, sonra isə onlar bəhs etdikləri coğrafi adlar və mövzularına görə qruplaşdırılır. Məsələn, 1. Abşeron; 2. Azərbaycanın kurort yerlərindən ümumiyyətlə bəhs edən ədəbiyyat; 3. Azərbaycanın palçıq vulkanı; 4. Culfa; 5. Zaqatala; 6. İstisu; 7. Qarabağ; 8. Azərbaycanın iqlimi; 9. Ümumiyyətlə Azərbaycanın kurortu (Lənkəran); 10. Azərbaycanın mədən suları (Naftalan, Suraxanı, Xaldan, Şamaxı). Biblioqrafik təsvirlərin belə iki üsulla verilməsi xeyli təkrarçılığa səbəb olur. Lakin onun ikinci hissəsi Azərbaycanın kurort yerləri və müalicə suları haqqında nə qədər maraqlı ədəbiyyat əks etdirdiyini göstərir. Burada «Azərbaycan təbiəti» jurnalında, «Курортное дело», «Немецкий врачебный журнал», «Qafqaz» kimi dövri nəşrlərdən götürülmüş məqalələrə rast gəlmək olar.

Vəsaitdə köməkçi aparat kimi əhatə olunan ədəbiyyatda adları çəkilən mədənlərin, müalicə suları mərkəzlərinin və rayonların əlifba siyahısı verilir.

M.Ə.Əfəndiyevin ikinci biblioqrafik vəsaiti 1936-cı ildə çap olunmuşdur (60). «Azərbaycanın tropik xəstəlikləri üzrə biblioqrafik məlumat» adlanan bu vəsaitdə Azərbaycan, rus və digər xarici dillərdə (xüsusilə alman dilində) XIX əsrin 20-ci illərindən 1934-cü ilə qədər çapdan çıxmış 494 adda materiallar öz əksini tapmışdır. Məsələn, bu biblioqrafik vəsaitin köməkliyi ilə 1828 (60, S.313), 1861 (60, S.311), 1863 (60, S.306), 1864-cü illərin mövzu ilə əlaqədar nəşrləri haqqında biblioqrafik informasiya almaq olar.

M.Ə.Əfəndiyevin malyariya xəstəliyinə həsr olunmuş üçüncü bibliografik vəsaiti (61) tropik xəstəliklər üzrə bibliografik soraq vəsaitlərinin məlumatın davamı kimi 1941-ci ildə çap olunmuşdur. Burada əvvəlkilərdən fərqli olaraq müvafiq dissertasiyaların da bibliografik təsviri öz əksini tapmışdır. Burada 498 adda mənbədən 18-i dissertasiyadır. Bunlar 1933-cü ilə qədər Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutunda müdafiə olunmuş dissertasiyalardır. Dissertasiyaların bibliografik vəsaitdə əhatə olunması sahəsində ilk addım Azərbaycanda M.Ə.Əfəndiyev tərəfindən atılmışdır.

Vəsaitdə jurnal və qəzet materialları üstünlük təşkil edir. «Kavkaz» qəzetindən (1864), Qafqaz Təbabət cəmiyyətinin «Təbabət» məcmuəsindən (1872) və b. mənbələrdən götürülmüş materiallar haqqında bibliografik informasiya almağa imkan yaradılmışdır.

Adları çəkilən bu göstəricilər Azərbaycanda təbabət üzrə ədəbiyyatın bibliografiyalasdırılmasında ilk təşəbbüsün nəticəsi kimi qiymətləndirilməlidir. Bunun da həmin sahə üzrə elmlər doktoru, görkəmli mütəxəssis M.Ə. Əfəndiyevin adı ilə bağlı olması bibliografik fəaliyyətdə mühüm hadisədir. Bu, bibliografiyanın sənəd kommunikasiyaları sistemindəki danılmaz əhəmiyyətinin bir mütəxəssis tərəfindən layiqincə qiymətləndirildiyinə və etiraf olunduğuna sübutdur.

30-cü illərə məxsus mühüm bibliografik informasiya mənbələrindən biri «Azərbaycan neft təsərrüfatı» jurnalına həsr olunmuşdur. Y.D.Qureviç tərəfindən tərtib olunmuş bu göstəricidə 1920-1931-ci illərdə həmin jurnalda dərc olunmuş məqalələri əhatə edir. Göstərici iki hissədən ibarətdir: 1. Sistemli göstərici; 2. Əlifba göstəricisi.

Göstəricinin məqalələri mövzularına görə əks etdirən hissəsində məzmun üzrə axtarış təmin edilmişdir. Məsələn, 1. Neft geologiyası; 2. Ümumi geologiya; petroqrafiya, paleontologiya; 3. Qazma işi; 4. İstismar və s. kimi şöbələrdə əlaqədar materialların bibliografik təsviri verilmişdir.

İkinci hissədə məqalələrin sərlövhəsi əsas götürülür və bibliografik təsvirlərin düzülüşündə onların adlarının əlifba sırasına riayət edilir. Ona görə də bu hissəyə yardımçı göstərici kimi müəlliflərin familiyasının əlifba siyahısı da əlavə olunmuşdur.

Ümumiyyətlə, göstəricidə 2690 məqalənin bibliografik təsviri toplanmışdır.

Azərbaycan neft təsərrüfatı jurnalına həsr olunmuş bu göstərici respublikanın neft tarixi ilə maraqlanan mütəxəssislər və başqa oxucular üçün indi də əhəmiyyətli bibliografik informasiya mənbəyi ola bilər.

1940-cı illərin ikinci yarısında və 50-ci illərdə xüsusi xarakterli sahəvi retrospektiv bibliografik informasiya mənbələrinin meydana gəlməsində Kitab Palatası mühüm rol oynayır. Belə əsaslı bibliografik vəsaitlərin yaradıcısı Azərbaycanın ədəbiyyatşünas-bibliograf alimi, o dövrdə Kitab Palatasının direktoru vəzifəsində işləmiş Ə.B.Qəhrəmanov olmuşdur. (53, S.107-108)

Ə.B.Qəhrəmanovun bu sahədəki ilk böyük əsəri «Böyük vətən müharibəsi günlərində Azərbaycan ədəbiyyatı (22 iyun 1941-ci il, 3 sentyabr 1945-ci il)» adlanır və 1946-cı ildə çap olunmuşdur.

Təcrübəli bibliograf belə hesab edirdi ki, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində mühüm bir dövrü əhatə edən belə bibliografik informasiya mənbəyinə böyük ehtiyac var. Ona görə də o, çox ciddi axtarışlar və araşdırmalar aparmış və demək olar ki, həmin illərin bütün əlaqədar nəşrlərini müəyyənləşdirməyə nail ola bilmişdir. Göstəricidə 3420 addan çox kitab, qəzet və jurnal materialı əks olunmuşdur. Bibliografik təsvirlər aşağıdakı bölmələrdə qruplaşdırılmışdır: 1. Azərbaycan nəsr; 2. Dramaturgiya; 3. Uşaq ədəbiyyatı; 4. Ədəbiyyat tarixi, ədəbi tənqid, publisistika. Bölmələr daxilində təsvirlərin düzülüşündə əlifba qaydası əsas götürülmüşdür.

Göstəricinin müsbət cəhətlərindən biri qeydə alınan ayrı-ayrı əsərlərin dərc olunduğu bütün mənbələrin verilməsidir və bu da onun informasiya potensialına müsbət təsir göstərir.

Ə.B.Qəhrəmanov bu sahədəki fəaliyyətini davam etdirərək və 1948-1955-ci illərdə rus və başqa xalqların ədəbiyyatından Azərbaycan dilinə tərcümə olunub nəşr edilmiş əsərlərə dair mükəmməl biblioqrafik informasiya mənbələri hazırlayıb çapdan buraxmışdır. Məsələn, 1948-ci ildə «Qardaş xalqları ədəbiyyatı» adlı biblioqrafik göstərici çap etdirir və burada keçmiş ittifaqa daxil olan xalqların (Rusiyadan başqa) ədəbiyyatından Azərbaycan dilinə tərcümə olunmuş və 1920-1947-ci illərdə çap edilmiş 1080 adda kitab, qəzet, jurnal materialları haqqında biblioqrafik informasiya verilir. Göstəricidə ayrı-ayrı respublikaların ədəbiyyatı özlərinə məxsus başlıqlarla verilir, biblioqrafik təsvirlərdən sonra müvafiq əsərlər haqqında Azərbaycan dilində dərc edilmiş materiallara da isnadlar verilir. Köməkçi aparat müəlliflərin əlifba göstəricisindən ibarətdir. Qeyd etmək lazımdır ki, Ə.B.Qəhrəmanov universitetdə SSRİ xalqları ədəbiyyatını da tədris edirdi və bu mövzuda biblioqrafik axtarışını davam etdirmiş, nəticə etibarilə 1956-cı ildə həmin göstəricinin «Sovet xalqları ədəbiyyatı bibliografiyası» adı ilə təkrar çap etdirmişdir. Göstərici quruluş etibarilə əvvəlkilərdən fərqlənmir. Burada da coğrafi bölgü prinsipi əsas götürülmüş, hər bir xalqın ədəbiyyatı respublikanın adından ibarət sərlövə altında öz əksini tapmışdır. Göstəricinin müqəddiməsində əlaqədar xalqların ədəbiyyatının Azərbaycan dilinə tərcümə tarixi, göstəricinin məqsədi və tərtibi metodikası haqqında qısa məlumat verilir. Bu nəşri əvvəlkilərdən fərqləndirən cəhət ayrı-ayrı respublikanın (Rusiyadan başqa) ədəbiyyat tarixi haqqında qısa məlumat verilməsilə əlaqədardır. Başqa sözlə göstərici informasiya kompleksliyinə malik idi, yəni vəsaitdə biblioqrafik infor-

masiya ilə yanaşı ilkin elmi-publisistik informasiya əlaqələndirilmişdir.

Göstəricidə 154 yazıçı, onların əsərləri və haqqında ədəbiyyatın biblioqrafik təsvirləri əks olunmuşdur. Respublikaya məxsus yazıçıların verilməsində onların yaşadıkları illərə (dövrə) görə xronoloji ardıcılığına riayət olunmuşdur. Haqqında bəhs olunan bu biblioqrafik vəsait keçmiş «SSRİ xalqları ədəbiyyatı» fənnini tədris edənlər, öyrənənlər və onunla maraqlanan digər informasiya istifadəçiləri üçün çox böyük əhəmiyyətli biblioqrafik axtarış mənbəyi olmuşdur.

Ə.B.Qəhrəmanov elmi biblioqrafik yaradıcılığının ilk dövründən rus ədəbiyyatı ilə, xüsusilə Azərbaycan-rus ədəbi əlaqələri istiqamətində yaxından maraqlanmışdır. Onun «Rus ədəbiyyatı bibliografiyası» adlı biblioqrafik göstəricisi də bunun bir məhsuludur. Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, 1955-ci ildə Ə.B.Qəhrəmanov «XIX əsr rus və Azərbaycan ədəbi əlaqələrindən» mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir.

Ə.B.Qəhrəmanovun «Rus ədəbiyyatı bibliografiyası» adlı biblioqrafik vəsaiti 1953-cü ildə çapdan çıxmışdır. Bu ümumi xarakterli göstəriciyə qədər müəllifin A.S.Puşkinə (1943) və A.M.Qorkiyə (1946) həsr olunmuş şəxsi biblioqrafik əsərləri nəşr olunmuşdur.

«Rus ədəbiyyatı bibliografiyası» göstəricisi iki əsas hissədən: 1) Rus klassikləri və inqilaba qədər olan yazıçılar; 2) Rus sovet yazıçıları ibarətdir. Bölmələrdə ədiblərin yaşadıkları illər və əsərlərinin nəşri tarixi üzrə xronoloji ardıcılıq gözlənilmişdir. Əvvəla kitabların, sonra isə məcmuələrdə, jurnallarda, qəzetlərdə dərc olunmuş əsərlərin və başqa materialların biblioqrafik təsvirləri verilir. Göstəricinin yardımçı aparatı müəlliflərin və tərcüməçilərin əlifba göstəricisindən ibarətdir.

Ə.B.Qəhrəmanovun mühüm biblioqrafik əsərlərindən biri Azərbaycan ədəbiyyatına həsr olunmuşdur. «Azər-

baycan ədəbiyyatı bibliografiyası» adlanan bu göstəricinin müqəddiməsində qeyd olunur ki, «Kitabda Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti illərində 1953-cü ilin dekabr ayınadək nəşriyyatımız tərəfindən kitab və kitabça şəklində çap olunmuş əsərlərin bibliografik təsviri verilmişdir. Beləliklə adı çəkilən bibliografik informasiya mənbəyində 33 il ərzində Azərbaycan və rus dillərində çap olunmuş Azərbaycan xalq ədəbiyyatı materiallarını, klassik və başqa ədəbi məhsulu, ədəbiyyatşünaslıq, ədəbiyyat tarixi, ədəbi təhqid və publisistikaya dair kitab və kitabçalar əhatə olunmuşdur. Buraya Cənubi Azərbaycan yazıçılarının və başqa millətdən Azərbaycan ədəbiyyatı haqqında yazan müəlliflərin respublikamızda çıxan nəşrləri də nəzərə alınmışdır.

125 nəfərə qədər yazıçı və təhqidçinin 1000 əsərini əhatə edən göstərici dörd bölmədən ibarətdir: 1. Azərbaycan bədii ədəbiyyatı; 2. Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı; 3. Ədəbiyyatşünaslıq, ədəbiyyat tarixi, ədəbi təhqid və publisistika.; 4. Məqalələr məcmuəsi, almanaxlar, ədəbiyyat tarixi kitabı.

Göstəricinin daxili quruluşunda yazıçıların yaşadıkları illərə görə xronoloji ardıcılıq gözlənilir. Yardımçı aparat müəlliflərin və kitab adlarının əlifba göstəricisindən ibarətdir.

Ə.B.Qəhrəmanov adları çəkilən bibliografik əsərlərinin hazırlanmasına çox ciddi yaradıcılıqla yanaşmış və Azərbaycan, həmçinin rus və başqa xalqların Azərbaycanda çap olunmuş əsərləri və haqqında ədəbiyyata dair zəngin bibliografik informasiya mənbələri çap etdirə bilmişdir.

Xüsusi bibliografiyanın başqa bir növü tövsiyə bibliografiyasıdır. Nəzərdə tutulan dövrdə tövsiyə bibliografiyasının da bəzi rüşeymlərinə təsadüf edilir. 20-ci illərdə tövsiyə bibliografiyası Azərbaycan Maarif Komissarlığının Baş Siyasi-Maarif İdarəsinə həvalə olunmuşdur. Lakin o bu məsələ ilə məşğul ola bilməmişdir və onun tərəfindən xüsusi bir tövsiyə vəsaiti buraxılmamışdır. O illərdə çıxan jurnal və

qəzetlərdə isə ara-sıra tövsiyə siyahıları dərc olunurdu. Məsələn, «Həmkarlar ittifaqı» (rus dilində «Trud») bu cəhətdən bir qədər fərqlənirdi. 1926-cı ildə jurnalda «Bibliografiya» şöbəsi açılır və onun vəzifəsi yeni çapdan çıxmış əsərləri tövsiyə etməkdən ibarət olur. Tövsiyə siyahıları annotasiyalı tərtib edilirdi. «Trud» jurnalının 1927-ci ilin 10-cu nömrəsində «Çağırışçılar üçün ədəbiyyat» adı ilə dərc olunmuş 4 səhifəlik tövsiyə siyahısı buna misal ola bilər.

1928-ci ildə tövsiyə bibliografiyasının bir növü olan «Oxucuya yaddaş» meydana gəlir. Rus dilində çıxan bu vəsait A.M.Qorkiyə həsr olunmuşdur (60 illik yubileyi münasibətilə).

20-ci illərin axırında tövsiyə bibliografiyası sahəsində ən mühüm hadisə «Mülahizəli kataloq» adlı vəsaitin meydana gəlməsi ilə əlaqədardır. AHİŞ-in Mədəni-maarif şöbəsi tərəfindən 1929-cu ildə çap olunmuş bu iri həcmli bibliografik vəsait (Tərtib edənləri: M.H.Rzaquluzadə və Ə.Əliyev) nümunəvi kataloq xarakterinə malik idi və əsasən kitabxana işçiləri üçün nəzərdə tutulmuşdu. Onu tərtib edənlər tərəfindən yazılmış girişdə deyilirdi: «.... Biz bibliografik materiala olan ehtiyacı nəzərə alaraq bir mülahizəli kataloq nəşrinə başladırıq... Bu kataloqu bir kitab kimi kitabxanadan alıb evdə asudəcəsinə oxumaq mümkündür» (36, S.3).

Göstəricinin titul vərəqəsində № 1 işarəsinin qoyulması və girişdə söylənilən bəzi mülahizələr belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, onun ardıcıl davam etdirilməsi və seriylarla buraxılması nəzərdə tutulubmuş. Lakin təkcə bir nömrəsi çapdan çıxmış, o da bədii ədəbiyyatı və bəzi ədəbiyyatşünaslıq materiallarını əhatə etmişdir.

«Mülahizəli kataloq» adlı bu nəşri bir başa tövsiyə bibliografik vəsaiti hesab etmək olmaz. Belə ki, orada mövzu ilə bağlı bütün kitabların əhatə olunması prinsipi əsas götürülmüşdür. Lakin o elə bir üsulla tərtib edilmişdir ki, bu da əks olunan ədəbiyyatın müəyyən meyarlarla qiymətləndirilərək seçilməsinə kömək edir. Yəni seçilmə daxilə şərti

işarələrlə (kodlarla) həyata keçirilir. Bu zaman qiymətləndirmə üçün iki əsas meyar nəzərə alınır: Birinci, oxucunun səviyyəsinə uyğunluğu, ikinci isə əsərin dəyəri. Birincinin şərti işarəsi rum rəqəmləri, ikincinin şərti işarəsi üstəgəl, sıfır və çıxmaq (-) işarələridir. Məsələn, 1. Az hazırlıqlı, mütaliyə yeni başlayan oxucular üçün və ya I-II, azacıq məlumatı olan, qəzet və bədii ədəbiyyat mütaliə edənlər üçün və s. + ən çox tövsiyə olunan əsərlərin, 0 tövsiyə olunan, lakin bəzi nöqsanları olan kitabların və ya - tövsiyə olunmayan kitabların şərti işarəsidir (kodudur).

Bibliografik yazı təsvirdən, annotasiyadan, indeksdən, müəllif işarəsindən və müvafiq şərti işarədən ibarətdir. Əvvəl bibliografik təsvir, annotasiya, sonra isə şifrələr şərti işarələr (807.7 II-III+ 0) (36, C.7) verilir. Bibliografik təsvirdə

A 45

həm məcburi və həm də bəzi fakültativ ünsürlər nəzərə alınır (Məsələn, kitabın qiyməti də göstərilir).

Kataloqda 72 adda orijinal, 78 adda tərcümə (cəmi 150 adda) əsərləri əks olunub. Bunlardan cəmi 29 adda əsər, o cümlədən M.F.Axundovun, M.Ə.Sabirin, C.Londonun əsərləri ən çox tövsiyə olunan, yəni heç nöqsanı olmayan əsərlər sırasındadır. Vaxtı ilə bu göstəricidən kitabxanalarda çox istifadə olunub. M.Ə.Sabir adına Bakı Şəhər kitabxanasının da bu bibliografik mənbədən istifadə etdiyi müəyyənləşdirilmişdir.

30-cı illərdə Kitab palatalarının da tövsiyə bibliografik fəaliyyətinə cəlb olunmasına təşəbbüs göstərilmişdir. Respublika Dövlət Kitab Palatası 1933-cü ildə xüsusi plan da tutmuşdur və bu plana görə o, neft işinə, texnikaya, kənd təsərrüfatına, xüsusilə pambıqçılığa dair mövzularda tövsiyə bibliografik vəsaitləri hazırlamalı idi. Lakin, belə mövzularda tövsiyə vəsaitlərinin tərtibi işini həyata keçirə bilməmişdir. Nəhayət, palata 1938-ci ildə «Tövsiyə bibliografiyası» adlı bir ümumi vəsait çap etdirir və bu da tövsiyə bibliografiyası metodikası baxımından çox uğursuz alınır. 1936-

1937-ci illərin nəşrlərini əks etdirən bu vəsait çox haqlı olaraq «Kitab salnaməsi»nin mülahizəli (annotasiyalı) nömrəsi kimi qiymətləndirilmişdir.

40-cı illərin əvvəllərində bir bibliografik göstərici meydana gəlir. «Uşaq ədəbiyyatı» (Tərtib edən X.Abdullayeva) (1940) adlanan göstərici Azərbaycan Respublika Xalq Maarif Komissarlığı Elmi-Tədqiqat Məktəblər İnstitutu tərəfindən çap olunub. Müəllimlərə, kitabxanalar, işçilərə və həm də valideynlərə uşaqların məktəbdən-kənar mütaliələrinə rəhbərlik məqsədi güdən ilk tövsiyə vəsaiti kimi diqqəti cəlb edən bu bibliografik göstərici Azərbaycanda tövsiyə bibliografiyasının inkişafı tarixində mühüm yer tutur. Göstəricinin giriş hissəsində çox düzgün olaraq qeyd edilir ki, «ancaq uşaq kitabı nəşr etmək azdır, bu kitabları məktəblilərə çatdırmaq, onların malı etmək lazımdır. Bunun üçün sinifdən-xaric oxunu düzgün təşkil etmək, uşaqların kitaba olan maraqlarını, bu sahədəki tələblərini öyrənmək, mümkün qədər bu tələblərin yerinə yetirilməsinə çalışmaq lazımdır (38, S.3).

Göstəricidə cəmi 32 adda əsər əhatə olunub, onların çox məhdud olan bibliografik təsvirləri qısa və uşaqların başa düşdükleri dildə yazılmış annotasiya ilə müşayiət olunur. Məsələn, R.Nigar «Kəndli və qurd» nağılı. (38, S.25)

Vəsaitin daxilində bibliografik təsvirlərin düzlüşündəki qeyri-ardıcılıq onun mütaliyəyə rəhbərlik vəsaiti kimi roluna mənfi təsir göstərir. Doğrudur, annotasiyalardan sonra məlum kitabın necəci sinif şagirdi üçün nəzərdə tutulduğu qeyd olunur. Lakin bu halda da ardıcılıq pozulur. Məsələn, II-III sinif şagirdləri üçün tövsiyə olunan əsərlərə başqa siniflərin şagirdlərinə tövsiyə olunan əsərlərə 5, 9, 11-ci səhifələrdə də rast gəlmək olur.

Bunlara baxmayaraq uşaq ədəbiyyatı sahəsində və həm də uşaqların mütaliəsinə rəhbərlik məqsədilə tərtib olunan bu tövsiyə vəsaiti respublikanın bibliografik ehtiyatlar sistemində özünəməxsus yer tutur.

Qeyd etmək lazımdır ki, hər iki vəsait sovet dövrünün məhsuludur və ona məxsus ideoloji çərçivədən kənara çıxa bilməmişdir. Birinci növbədə biblioqrafiyanın partiyalıq prinsipi onun inkişafını istiqamətləndirən əsas prinsip idi və bu da özünü tövsiyə biblioqrafiyasında daha qabarıq şəkildə büruzə verirdi. Orada haqqında məlumat verilən əsərlərin kommunist partiyalılığı baxımından qayələri ön sıraya çəkilirdi və onların qiymətləndirilməsində əsas amil hesab edilirdi. Ona görə də haqqında bəhs olunan tövsiyə xarakterli biblioqrafik vəsaitlər müasirlik baxımından öz aktuallığını bir qədər itirmiş hesab edilə bilər. Lakin Azərbaycan biblioqrafiyası tarixində onlar danılmaz faktlardır və həm də biblioqrafiyaşünaslıq baxımından bəzi əhəmiyyətli cəhətlərə malikdirlər. Həmin vəsaitlərdə xüsusilə biblioqrafiyalasdırma metodikası üçün indi də əhəmiyyətli ola biləcək üsullar özünü göstərir. Məsələn, kodlaşdırma üsuluna ilk dəfə «Müləhizəli kataloq» adlı vəsaitdə (1929) təsadüf edilir. Uşaq mütaliəsinin biblioqrafik baxımdan istiqamətləndirilməsi və idarə olunması «Uşaq ədəbiyyatı» adlı tövsiyə vəsaitinin (1940) əsas qayəsidir və s.

Ümumiyyətlə, qeyd etmək lazımdır ki, 20-30-cu illərdə respublikamızda tövsiyə biblioqrafiyası dövrün tələblərinə cavab verəcək səviyyədə deyildi. Müxtəlif bilik səviyyəli geniş oxucu kütləsi və xüsusilə ayrı-ayrı peşələrlə məşğul olanlar müxtəlif biblioqrafik informasiya tələblərini ödəyəcək tövsiyə vəsaitləri təmin olunmurdu.

Tövsiyə biblioqrafiyasının o dövri vəziyyəti MK-nın «Ədəbi tənqid və biblioqrafiya haqqında» 1940-cı ildə qəbul etdiyi qərarla da ətraflı şərh olunmuş və əlaqədar tədbirlər müəyyənləşdirilmişdir. Lakin, müharibə qərarın həyata keçirilməsinə mane olmuşdur.

Azərbaycanda tövsiyə biblioqrafiyasının inkişafında yeni mərhələ müharibədən sonra başlayır. Respublikanın mühüm kitabxanaları, xüsusilə M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanası bu sahədəki fəaliyyətini xeyli

canlandırır. 1948 və 1953-cü illərdə kitabxana işçilərinin respublika müşavirləri keçirilir və bu müşavirlərdə tövsiyə biblioqrafiyası məsələsi geniş müzakirə obyektinə olur.

Oxucuların ümumi elmi dünyagörüşlərinin genişləndirilməsində və mütaliyə rəhbərlikdə tövsiyə biblioqrafiyasının rolunu yüksək qiymətləndirən birinci respublika müşavirəsi (1948) M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanasına tövsiyə biblioqrafik vəsaitlərinin mövzu dairəsinin genişləndirilməsi və onların nəşrinin artırılması tapşırığını verir. 1947-1958-ci illərdə kitabxana artıq təxminən 45 adda tövsiyə biblioqrafik vəsaiti çap etdirmişdir. Bu tövsiyə biblioqrafik vəsaitlərini üç qrupda ümumiləşdirmək olar: 1. Mövzu tövsiyə vəsaitləri; 2. Şəxsi biblioqrafik vəsaitlər; 3. Kütləvi kitabxanalar üçün nümunəvi kataloqlar.

Kitabxananın nəzərdə tutulan dövrdəki tövsiyə biblioqrafik vəsaitlərinin mövzuları sosial-siyasi, təbiət elmləri, tarix, ədəbiyyatşünaslıq və b. məsələlərlə əlaqədar olmuşdur. Bunların əsasən kompaniya xarakteri daşıdıqlarını da xüsusi qeyd etmək lazımdır. Məsələn, sosial-siyasi mövzulardakı tövsiyə vəsaitlərindən «Sovet quruluşu haqqında nə oxumalı?», «SSRİ Ali Sovetinə seçkilərə dair» (Azərbaycan və rus dillərində) (1954), «Azərbaycan SSR Ali Sovetinə və yerli zəhmətkeş deputatları sovetinə seçkilərə dair» (1953), «Kitabxanalarda XX qurultayın materiallarının təbliğ edilməsi» (Tərtib edən: Ə.T.Xələfov), «Ukraynanın Rusiya ilə birləşdirilməsinin 300 illiyinə dair» (1654-1954)» (Tərtib edənləri: Ə.T.Xələfov və M.N. Meylman) (1954), «Birinci rus inqilabı (1905-1907)» (Tərtib edən: Ə.T.Xələfov) (1955) və b. belələrindəndir.

Kitabxana tövsiyə biblioqrafik fəaliyyətinin mövzu dairəsini getdikcə genişləndirir. «Qabaqcıl sovet biologiyası uğrunda» (1949), «Təbiət elminə dair nə oxumalı» (1950), «Elm və din» (Tərtib edən: Ə.Xələfov) (1954), «Sənaye qabaqcıllarının iş təcrübəsi» (1955), «Gənclər texnikaya dair

nə oxumalıdır» (Tərtib edənləri: C.Ağayev və H.Həsənov) kimi tövsiyə vəsaitləri bunu təsdiq edir.

M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanasının 50-ci illərdə buraxdığı tövsiyə bibliografik vəsaitləri sistemində kənd təsərrüfatı mövzusu xüsusi yer tutur. Qabaqcıl kənd təsərrüfatı təcrübəsini təbliğ etmək və kompaniya xarakteri daşıyan bu vəsaitlərdən «Qalib gəlmiş kolxoz quruluşu» (Tərtib edəni: A.K.Quliyev) (1951), «Maldarlıq», «Qarğıdalı və onun Azərbaycanda becərilməsi» (Tərtib edəni: Ş.Əfəndiyeva), «Pambıqçılıq» (Tərtib edəni: H.B.Həsənov), «Taxılçılıq» (tərtib edəni: Ə.T.Xələfov), «Tərəvəzçilik» (Tərtib edəni: Ə.Əliyev), «Kənd təsərrüfatının mexanikləşdirilməsi» (Tərtib edəni: Ş.Zeynalova) və b. göstərmək olar. «Qısa mülahizəli tövsiyə ədəbiyyat göstəricisi» seriyası ilə çap olunan bu mövzu xarakterli vəsaitlər 1955-ci ilin məhsuludur.

Kitabxananın ədəbiyyatşünaslıq və bədii ədəbiyyatla bağlı vəsaitləri də diqqətəlayiqdir. Bunlar ümumi, mövzu və şəxsi xarakterli göstəricilərdir. «Azərbaycan sovet ədəbiyyatı» (Tərtib edəni: Ə.Xələfov), ümumi xarakterli tövsiyə vəsaiti (1954) 57 nəfər yazıçı, şair haqqında biobibliografik informasiya verir. Onun daxili quruluşunda ədiblərin yaradıcılığa başlamalarına görə xronoloji ardıcılıq gözlənilir. Əvvəl ayrı-ayrı yazıçının, şairin əsərləri, sonra onların haqqındakı ədəbiyyat, daha sonra isə həyat və yaradıcılıqları haqqında qısa очерк verilir. Bibliografik təsvirin düzülüşündə də əsərlərin nəşr ili əsas götürülür.

Azərbaycan ədəbiyyatının rus dilli oxucular arasında yayılması məqsədilə iki adda bibliografik vəsait çap olunmuşdur. «Azərbaycan sovet ədəbiyyatı rus dilində» («Азербайджанская советская литература в русских переводах») (1956), «Azərbaycan ədəbiyyatı» («Азербайджанская литература») (1958), (Tərtib edəni: M.N.Meylman) adlı tövsiyə vəsaitləri buna misal ola bilər. İkinci göstərici Moskvada çap edilmişdir.

Azərbaycan ədəbiyyatı üzrə mövzu göstəricilərindən» «Azərbaycan sovet ədəbiyyatında kolxoz kəndi» (1958), «Bədii ədəbiyyatda neftçi surəti» (1958) adlı vəsaitləri qeyd etmək olar.

Kitabxana tərəfindən hazırlanıb çapdan buraxılan şəxsi bibliografik vəsaitlər də az deyildir. Bunların əksəriyyəti Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinə həsr olunmuşdur. İlk şəxsi bibliografik vəsaitlər M.F.Axundova (1948), Cəfər Cabbarlıya (1947), S.Vurğuna həsr olunmuşdur. Sonralar Cəfər Cabbarlının vəfatının 20 illiyi (1954), S.Vurğunun 50 illik yubileyi münasibətilə təkrar (1956), S.Rüstəmin 50 illiyi (1956) və Məhəmməd Füzulinin vəfatının 400 illiyi münasibətilə (1958) vəsaitlər çap edilərək oxucuların istifadəsinə verilmişdir.

Rus ədəbiyyatının tanınmış ədibləri haqqında da bir neçə vəsait çap olunmuşdur. Bunlardan N.V.Qoqolun vəfatının 100 illiyi münasibətilə çıxan və L.N.Tolstoya həsr olunmuş şəxsi bibliografik vəsaitləri (1952, 1953) qeyd etmək olar.

Müharibədən sonra Azərbaycanda tövsiyə bibliografiyasının bir tipi olan nümunəvi kataloqların nəşrində də müəyyən irəliləyiş nəzərə çarpır. Bu sahədə M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanasının və Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyinin mədəni-maarif işçiləri metodkabinəsinin fəaliyyətləri diqqətəlayiqdir.

Mədəniyyət Nazirliyinin mədəni-maarif işçiləri metodkabinəsi 1948-1949-cu illər üzrə iş planına görə rayon, kənd və uşaq kitabxanalarının komplektləşdirilməsinə kömək etmək məqsədilə dörd buraxılışdan ibarət nümunəvi kataloq çap etdirməli idi: I. Sosial-siyasi ədəbiyyat; II. Bədii ədəbiyyat; III. Uşaq ədəbiyyatı; IV. Dilşünaslıq. Təbiət elmləri, riyaziyyat, təbabət, kənd təsərrüfatı, texnika və s. Lakin metodkabinə 1948-ci ildə «Bədii ədəbiyyat. Ədəbiyyatşünaslıq və tənqid» adı ilə ikinci buraxılışı, 1949-cu ildə isə birinci və üçüncü buraxılışı çap etdirir. Məlumdur ki, III bu-

raxılış uşaq ədəbiyyatına həsr olunmuşdur. Kataloq məktəbəqədər yaşlı uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuşdur.

M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanası nümunəvi kataloqların nəşrinə 1954-cü ildən başlamışdır. İlk kataloq (1954), kənd təsərrüfatına dair ədəbiyyatı əks etdirir, rayon və kənd kitabxanalarının fondlarının yeni əlaqədar kitablarla komplektləşdirilməsinə kömək etmək məqsədini qarşısına qoymuşdur. Burada cəmi 157 adda kitab əks olunmuşdur. Kitabxananın ikinci belə kataloqu «Kitab kataloqu» (Tərtib edən: H.A.Rzaquluzadə, redaktoru H.Tağıyev və A.K.Quliyev) adı ilə 1955-ci ildə çap olunmuşdur. Burada 1940-1955-ci illərin ədəbiyyatşünaslıq üzrə kitabların və bədii əsərlərin (kitab şəklində) bibliografik yazıları toplanmışdır. 683 adda kitabın bibliografik təsvirini əks etdirən kataloq «Ədəbiyyatşünaslıq» və «Bədii ədəbiyyat» adlanan iki əsas bölmədən ibarətdir. Bibliografik təsvirlərdən sonra külliyyatların və məcmuələrin məzmunu açılır.

Kitabxana 1955-ci ildən sonra bu sahədəki işini dayan dırır. Bu da kitabxananın həmin nəşrləri əlavələrlə vaxtında təkrar çap edə bilməməsilə əlaqədar olmuşdur.

III Bölmə

1959-1990-cı illərdə Azərbaycanda bibliografiya

§ 1. Bibliografik işin ümumi təşkili məsələləri

XX əsrin 60-cı illərinin axırından etibarən bibliografik fəaliyyətin təşkilində və inkişafında yeni mərhələ başlayır. Keçmiş sovet məkanının hər yerində olduğu kimi Azərbaycanda da bibliografik fəaliyyətin inkişafı Sov.İKP MK-nın və sovet hökumətinin əlaqədar qərar və göstərişləri ilə istiqamətləndirilirdi. Ona görə də keçən XX əsrin 60-cı illərindən etibarən Azərbaycanda bibliografik işin təşkili və inkişafından bəhs olunarkən həmin qərarların təsirini danmaq olmaz və onların bəzilərinin adlarını çəkmək yerinə düşər. Bəhs olunan dövrdə ən mühüm qərarlardan biri keçmiş Sov.İKP MK-nın «Ölkədə kitabxana işinin vəziyyəti və onu yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında» 1959-cu il tarixli qərarıdır. Bu qərarla bibliografik fəaliyyətdə o dövr üçün səciyyəvi olan nöqsanlar, o cümlədən onun günün tələbatlarına cavab verməməsi, vacib bilik sahələrinin bibliografik informasiya tələbatlarının təmin edilməməsi, cari bibliografik informasiyada operativliyin pozulması, nəşr olunan bibliografik vəsaitlərdə paralelizmə yol verilməsi, dəqiq əlaqələndirmənin aparılmaması kimi çatışmazlıqlar və onların aradan qaldırılması yolları müəyyənləşdirilmişdir. O dövr üçün bibliografik fəaliyyət, xüsusilə tövsiyə bibliografiyası üçün əhəmiyyətli olan qərarlardan biri də yenə MK-nın «Müasir şəraitdə partiya təbliğatının vəzifələri haqqında» 1960-cı il qərarı idi. Burada şəxsi təhsilə köməklik məqsədilə tövsiyə bibliografik vəsaitlərin mövzu dairəsini genişləndirmək onların nəşrini artırmaq tələb olunurdu.

Keçmiş sovet hökuməti «Elmi-texniki məlumatın ümumdövlət sistemi haqqında» 29 noyabr 1966-cı il qərarı ilə sovet məkanında ETİ sisteminin təşkilində şəhəvilik prinsipini müəyyən etmişdi və bu sistemə görə məsuliyyət

əlaqədar nazirliklərin və idarələrin üzərinə qoyulmuşdu. Qərarda elmi və elmi-texniki kitabxanalar ETİ sisteminin əsas tərkib hissələri kimi nəzərdə tutulurdu.

MK-nın «İctimai elmlərin daha da inkişaf etdirilməsi və kommunizm quruculuğunda onların rollarını artırmaq tədbirləri haqqında» 1967-ci il qərarı əsasında İctimai elmlər üzrə Elmi İnformasiya İnstitutu yaranır (İNİON). Bu institutun yaradılması ilə müvafiq elm sahələri üzrə xarici və yerli elmi ədəbiyyat haqqında cari, elmi-köməkçi bibliografik informasiya təminatı məsələsi xeyli dərəcədə həll edilmiş olur.

XX əsrin 70-ci illərində sovet məkanında kitabxana işinin və bibliografik fəaliyyətin inkişafında dövrünə görə əhəmiyyətli olan qərar MK-nın «Zəhmətkeşlərin kommunist tərbiyəsində və elmi-texniki tərəqqidə kitabxanaların rolunun artırılması haqqında» (1974) adlanır. Bu qərardan sonra kitabxanaların mərkəzləşdirilməsi kompaniyası aparılır, Azərbaycanın da bütün rayonlarında kitabxanalar mərkəzləşdirilir və bu da öz növbəsində rayon kitabxanalarında bibliografik işin canlandırılmasına müsbət təsir göstərir. Rayon mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemlərinin (MKS-lərin) mərkəzi kitabxanalarında bibliografiya və ya metodiki-bibliografiya şöbəsinin yaradılması və onlara azı bir bibliograf ştatı yerinin verilməsi bunu təsdiq edir.

Azərbaycanda bibliografik fəaliyyətin mütəşəkkilliyi və sistem halında inkişafı XX əsrin 60-cı illərindən baş verir. Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası ilə yanaşı, M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanası, Azərbaycan MEA Mərkəzi Elmi Kitabxanası, F.B.Köçərli adına Azərbaycan Respublika Uşaq Kitabxanası, xüsusi elmi və elmi-texniki kitabxanalar, bəzi ali məktəb kitabxanaları, elmi-informasiya orqanları və başqa müəssisələr bibliografik informasiya fəaliyyətilə daha ardıcıl məşğul olurlar. Beləliklə də bibliografiyanın ictimai yönümünə görə fərqlənən ayrı-ayrı sahələri - ümumi və xüsusi bibliografik fəaliyyət mərkəzləri formalaşır.

Məsələn, ümumi bibliografiyanın ixtisaslaşmış mərkəzi mövqeyini Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası saxlayır, bununla bərabər M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanası, Azərbaycan MEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanası bu sahədə müəyyən addımlar atırlar. Xüsusi bibliografiyanın mərkəzləri rolunda isə yuxarıda adları çəkilən kitabxanalarla yanaşı Respublika Elmi-Texniki Kitabxanası, Respublika Elmi-Tibb Kitabxanası, Respublika Elmi Kənd Təsərrüfatı Kitabxanası, Respublika Elmi Pedaqoji Kitabxanası qismən də olsa ali məktəb kitabxanaları çıxış edirlər.

Xüsusi bibliografiyanın bir növü hesab olunan tövsiyə bibliografiyasının həm əməli, həm də metodiki mərkəzi funksiyasını M.F.Axundov adına Dövlət Kitabxanası yerinə yetirir. Uşaq ədəbiyyatı üzrə tövsiyə bibliografiyası sahəsində F.B.Köçərli adına Azərbaycan Respublika Uşaq Kitabxanası aparıcı rol oynayır.

Keçmiş sovet məkanının haqqında bəhs olunan mərhələsində ümumi və xüsusi bibliografiyanı idarə edən mühüm təşkilati qurum meydana gəlir. Bu Dövlət Elmi və Texniki informasiya sistemi idi. Bu sistemin başlıca vəzifəsi elmin, texnikanın, istehsalın və idarəetmənin bütün sahələrinin alim və mütəxəssislərinə hərtərəfli informasiya xidməti göstərilməsini təmin etməkdən ibarət idi. Təşkilati baxımdan o dövrdə ölkədə xalq təsərrüfatının idarəetmə sistemində uyğun gələn Dövlət Elmi və Texniki informasiya sistemi (DETİS) daxili quruluş mütəşəkkilliyinə görə fərqlənirdi. Sistemin bibliografik funksiyasını yerinə yetirən müəssisələr kitab palatalarından (o cümlədən Azərbaycan Dövlət Kitab Palatasından), universal elmi kitabxanalardan, xüsusi elmi kitabxanalardan ibarət idi. Bu müəssisələr universal-lıqlarına, çox sahəliklərinə və sahəviliklərinə görə fərqlənirdilər. Məsələn, keçmiş ittifaq miqyasında Ümumittifaq kitab palatası, normativ texniki sənədlər üzrə ümumittifaq elmi-tədqiqat təsnifləşdirmə və kodlaşdırma institutu və

başqaları universal, ümumittifaq elmi və texniki informasiya institutu (VİNİTİ), İctimai elmlər üzrə elmi informasiya institutu və başqaları çoxsahəli, elmi-texniki informasiyanın sahəvi orqanları sahəvi profilli mərkəz hesab olunurdu (52, S.161-166). Azərbaycan ərazisində isə Kitab Palatası universal, Azərbaycan MEK-nin Mərkəzi Elmi Kitabxanası çoxsahəli, xüsusi elmi kitabxanalar isə sahəvi profilli bibliografik müəssisələr qisminə daxildir.

XX əsrin 80-ci illərində bibliografik işin ümumi təşkili məsələlərindən bəhs olunan daha bir rəsmi sənədi də xatırlamaq lazım gəlir. Keçmiş SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 13 mart 1984-cü il fərmanı ilə «SSRİ-də Kitabxana işi haqqında «Əsasnamə» təsdiq olunur. Bu əsasnamədən sonra kitabxanalarda bibliografik işin dövrə görə əsas aspektlərini müəyyənləşdirən sənədin də hazırlanması zəruriləşir. 1987-ci ilin 18 mayında SSRİ Mədəniyyət Nazirliyi yanında fəaliyyət göstərən Dövlət İdarələrarası Kitabxana Komissiyası tərəfindən – SSRİ-də kitabxanaların bibliografik işi haqqında «Əsasnamə» təsdiq edilir. (55, S.32-40) Əsas hissədən və dörd əlavədən ibarət olan bu sənəd kitabxanalarda bibliografik işin bütün sahələrini nizamlamaq funksiyasını yerinə yetirirdi.

Adı çəkilən sənəddə böyüklüyündən, kiçikliyindən asılı olmayaraq bütün kitabxanalarda bibliografiyadan istifadə olunduğu, bibliografiyalasdırma və bibliografik xidmət işinin həyata keçirildiyi bir daha qeyd olunur. Ümumiyyətlə, kitabxananın bibliografik sahədə əsas vəzifələri daha da konkretləşdirilir. Sənədin bəndlərindən birində (2-3) kitabxana bibliografiyasının dörd istiqaməti fərqləndirilir. Birinci planlaşdırma ilə əlaqədar idi. Qeyd edilirdi ki, planlaşdırma zamanı müttəfiq və muxtar respublikaların yerli şəraiti nəzərə alınmalıdır. İkincisi, bibliografik işə mərkəzləşdirilmiş qaydada rəhbərliklə əlaqədar idi. Bibliografik işin əlaqələndirilməsi Dövlət idarələrarası kitabxana komissiyasına həvalə olunurdu. Onun işçi orqanı isə ümumittifaq kitabxana

şurasının bibliografiya işi üzrə bölməsi idi. Analoji idarəetmə qurumu Azərbaycanda da mövcud idi və kitabxanalarda bibliografik işin Azərbaycan variantının yaradılmasına da təşəbbüs göstərmişdir. Respublika idarələrarası kitabxana komissiyası yanında kitabxana şurasının bibliografik iş üzrə bölməsi görülmə işlər barədə mərkəzə hesabat verməli olurdu. Axıncı hesabat 1990-cı il yanvar ayının 18-də göndərilmişdir.

1987-ci və 1989-cu illərdə respublika kitabxana işçilərinin müşavirəsi keçirilmişdir və burada da kitabxanalarda bibliografik işin vəziyyəti fəal müzakirə obyektinə olmuşdur.

Kitabxanalarda bibliografik işin təşkilində üçüncü istiqamət (6.2.3.3) vahid təşkilati və metodiki müddəalarını işləməklə onun əlaqələndirilməsi və kooperasiyası ilə bağlı idi. Bu isə normativ və metodiki sənədlərlə təmin oluna bilərdi. Kitabxananın bibliografik işlərinin əlaqələndirilməsində M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanası, respublikanın universal və sahəvi elmi-texniki kitabxanaları mühüm rol oynayırdı. Əlaqələndirmə işində ən mühüm problemlərdən biri bibliografik ehtiyatlardan səmərəli istifadə yolunun müəyyənləşdirilməsi idi.

Dördüncü mühüm istiqamət informasiya mənbələrinin hazırlanması və nəşri məsələsi idi. Bibliografik vəsaitlərin mövzu seçimində və onların nəşrlərinin planlaşdırılmasında əsas amillərdən biri yerli şəraitin oxucu tələbatlarının nəzərə alınması idi. Lakin bunların seçimində dövrün bir səciyyəvi təsirindən azad olmaq mümkün deyildi. O da hakimiyyətə olan kommunist partiyalılığın prinsipi idi. Bunun da bütün sahələrdə, o cümlədən bibliografik fəaliyyətdə milli ənənələrimizə nə qədər böyük ziyan vurduğu məlumdur.

§ 2. 1959-1990-cı illərdə Azərbaycanda ümumi bibliografiya

Bibliografik fəaliyyətin ictimai istiqamətinə görə fərqləndirilməsi ilə meydana gələn sahələrindən biri ümumi bibliografiyaadır. Ümumi bibliografiyanın inkişafında iki əsas istiqamət inkişaf etdirilmişdir. Onlardan biri cari, ikincisi isə retrospektiv istiqamətdir və onların inkişafında mühüm rol oynayan mərkəzlər də bu baxımdan fərqləndirilməlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası cari ümumi dövlət bibliografiyasının əsas ixtisaslaşmış mərkəzi kimi öz fəaliyyətini davam etdirir və bununla bərabər bir sıra ümumi retrospektiv bibliografik repertuarlarının yaradılmasında fəal iştirak edir.

Ümumi xarakterli bibliografik informasiya mənbələrinin yaradılmasında və nəşrində M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanasının, Azərbaycan MEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının iştirak etdiklərini göstərmək lazımdır.

M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanası milli kitabımızın ümumi bibliografik repertuarının yaradılmasında Kitab Palatası ilə şərikli iştirak edir. MEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanası Azərbaycan dövrü mətbuatının retrospektiv bibliografik mənbələrinin yaradılması sahəsində xeyli iş görmüşdür.

Azərbaycan Dövlət Kitab Palatasının bibliografik nəşrləri. Ümumi milli bibliografiyanın ixtisaslaşmış mərkəzi kimi fəaliyyət göstərən Kitab Palatası iki şöbəyə (Dövlət bibliografiyası və Məlumat bibliografiyası), üç filiala (mətbuat statistikas, elmi-texniki informasiya və nəzarət filialları) və bir bölməyə (Kitab salnaməsi bölməsi) malik idi. Palatanın ümumi quruluşu əsasında onun çap əsərləri üzərində apardığı bibliografik iş prosesinin məntiqi ardıcılığını belə təsvir etmək olar. Respublika ərazisində çap əsərləri axından nəzarət nüsxələri palataya daxil olur, nəzarət filialı tərəfindən yoxlanılır, sonra isə üzərində bibliografiyalaş-

dırma işi aparılması üçün dövlət bibliografiyası və məlumat bibliografiya şöbələrinə, mətbuatın statistikas filialına, kitab salnaməsi bölməsinə göndərilir və bibliografiyalaşdırma işi başa çatdırıldıqdan sonra Azərbaycan mətbuatı arxivinə göndərilirdi.

Kitab Palatası bibliografik informasiya fəaliyyətində oraya daxil olan nəzarət (məcburi) nüsxələrinə əsaslanırdı. Hər il palataya orta hesabla 2650-2800 çap vahidi daxil olurdu. Məsələn, 1980-ci ildə Kitab Palatasına Azərbaycan respublikası ərazisində fəaliyyət göstərən nəşriyyatlar tərəfindən 1226 adda kitab və kitabça, 1222 adda avtoreferat, 132 adda qəzet (17073 nömrə), 81 adda jurnal (811 nömrə), 25 adda not, 128 adda təsviri sənət əsərləri göndərilmişdir (67, S.2) və bunların hamısı demək olar ki, dövlət bibliografiyası orqanlarında («Azərbaycan mətbuat salnaməsi»ndə) qeydə alınmışdı.

XX əsrin 60-cı illərində Kitab Palatasının təbəçilik mənsubiyyətində, bibliografik nəşrlərində müəyyən dəyişikliklər olur. 1963-cü ildən (sentyabr ayı) Kitab Palatası Respublika Nazirlər Sovetinin Dövlət Nəşriyyat, Poliqrafiya və Kitab Ticarəti İşləri Komitəsinin (sonralar Mətbuat və İnformasiya Nazirliyi) ixtiyarına verilir. 1960-cı ildən etibarən dövlət bibliografiyası orqanları olan «Kitab salnaməsi», «Jurnal məqalələri salnaməsi», «Qəzet məqalələri salnaməsi» birləşdirilərək «Azərbaycan mətbuat salnaməsi» adı ilə çap olunur.¹ Ayda bir dəfə çıxan bu əsaslı və etibarlı cari bibliografik jurnalın tirajı da getdikcə artır və 60-cı illərin axırlarında 2600 nüsxəyə çatır və bu da onun daha geniş məkanda yayılmasına imkan verir.

«Salamə»nin çap əsərləri növlərinin əhatəliliyi də getdikcə təkmilləşir və beləliklə daha kompleks əhatəlik xarakteri alır. Belə ki, 1962-ci ilə qədər o, mətbuatın iki əsas növünü - kitabları, jurnal və qəzet məqalələrini əks etdirirdi və üç əsas hissədən- «Kitab salnaməsi», «Jurnal məqalələri

¹ 1966-cı ilə qədər «Azərbaycan mətbuat letopisi» adı ilə çap olunur.

salnaməsi», «Qəzet məqalələri salnaməsi»ndən ibarət idi. Sonralar bunların sayı mətbuatın digər növləri hesabına artır. Məsələn, 1962-ci ildə salnaməyə «Azərbaycan SSRİ mətbuatında», 1966-cı ildə «Musiqi ədəbiyyatı və təsviri incəsənət salnaməsi» və «Rəylər salnaməsi» adlı yeni hissələr əlavə olunur. Jurnal və qəzet məqalələrinin bibliografik təsvirlərini əks etdirən hissələrinin axırında əhatə olunan jurnal və qəzetlərin, başqa ardı davam edən nəşrlərin siyahısının əlavə olunması informasiya istifadəçilərinin çox böyük marağına səbəb olurdu.

«Azərbaycan mətbuat salnaməsi»nin əhatəlik etibarilə təkmilləşdirilməsi Azərbaycan çap əsərləri haqqında cari bibliografik informasiya verilməsinin sistemliliyinə müsbət təsir göstərir və onun informasiya potensialının artmasına səbəb olur. «Azərbaycan mətbuat salnaməsi» Azərbaycan və rus dillərində buraxılırdı.

Məlumdur ki, palata mətbuat haqqında statistik məlumat da hazırlayırdı. 1964-cü ildən o, bu məlumatı «Azərbaycan mətbuat salnaməsi»nin 12-ci nömrəsində dərc edirdi. Beləliklə, cari ilin axırncı nömrəsi vasitəsilə respublikanın keçən ilki çap əsərləri haqqında statistik məlumat almaq mümkün olurdu. Statistik məlumatda (kitablar, dövrü və ardı davam edən nəşrlər) dillər üzrə, ictimai istqamətlərinə, məzmunlarına, nəşriyyatlara, dövrü mətbuat, həm də nəşr olunduğu tarixlərə görə qruplaşdırılırdı. 1973-cü ildən etibarən statistik məlumat «Birillik Azərbaycan kitabı»nda dərc olunur. Statistik məlumat vasitəsilə 22-24 suala cavab tapmaq mümkün idi (64, 5-6).

1964-cü ildən «Azərbaycan mətbuat salnaməsi»nin 12-ci nömrəsində cari ilin dövrü və ardı davam edən nəşrlərinin bibliografik təsviri verilir və bunu dövrü mətbuatımız haqqında illik bibliografik informasiya kimi qiymətləndirmək olar. «İllik» iki hissədən ibarət idi. Birinci hissədə jurnallar, ikincisində isə qəzetlər əks olunurdu. Əsas hissələr özü-özlüyündə Azərbaycan, Azərbaycan-rus və rus dillərin-

də çap olunan dövrü mətbuatın bibliografik təsvirini verən üç bölməyə malikdir.

«Jurnallar» adlanan hissədə elmi xəbərlər, elmi əsərlər, bülletenlər və referativ məlumatlar da əhatə olunurdu. «Qəzetlər» hissəsində mərkəzi, rayon, həm də idarə və müəssisə qəzetləri əks olunurdu. Onların da bibliografik təsvirləri mükəmməl xarakter daşıyırdı və bununla oxucular onların xüsusiyyətləri, nəşr dövrüyyəsi, tirajları, qiymətləri haqqında məlumat ala bilərdilər.

«Azərbaycan mətbuat salnaməsi»nin axırncı sayında dövrü mətbuat haqqında belə ümumi bibliografik informasiyanın verilməsi müsbət hal idi. Bunun vasitəsilə dövrü və ardı davam edən nəşrlərimiz haqqında bibliografik informasiya alınmasına imkan yaranırdı. Lakin illiyin tərtibində natamamlıq mövcud idi. Məsələn, «Jurnallar» hissəsində elmi-tədqiqat, təhsil müəssisələrinin elmi əsərlərinin, bülletenlərinin və başqa ardı davam edən nəşrlərinin qarışıq verilməsi həmin mənbə üzrə bibliografik axtarışı çətinləşdirirdi. Dövrü və ardı davam edən nəşrlərin elm və təsərrüfat sahələri üzrə fərqləndirilməməsi həmin vəsaitin çatışmayan cəhətlərindən idi.

Azərbaycan Respublika Dövlət Kitab Palatası XX əsrin 60-cı illərində respublika çap əsərlərinin dövlət bibliografiyası orqanlarında qeydə alınmasındakı boşluğun aradan qaldırılması sahəsində də konkret işlər görür. Belə ki, 1962-ci ildə «Kitab salnaməsi»nin 1920-1926-cı illərin kitablarını əks etdirən əlavə buraxılışını, 1965-ci ildə isə «Jurnal məqalələri salnaməsi»nin 1931-1938 və 1942-1946-cı illərin nəşrlərini əks etdirən hissələrini hazırlayıb çapdan buraxır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu əlavə buraxılışlarda elmin, texnikanın, mədəniyyətin, xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələri üzrə 3000-dən çox materialın bibliografik təsviri əks olunmuşdur.

Azərbaycan Respublika Dövlət Kitab Palatasının 1960-cı ildən ardıcıl çap etdirdiyi mühüm bibliografik nəşr-

lərdən biri də «Birillik Azərbaycan kitabıyyatı» adlı illikdir. «Kitab salnaməsi»nin illik komplekti əsasında tərtib olunan bu illiyn ümumi tirajı 5000 nüsxəyə çatdırılmışdır.

Respublika Kitab Palatasının mühüm nəşrlərindən biri kitablara dair çap kartoçkalarıdır (1950). Azərbaycanın müxtəlif, xüsusilə kütləvi kitabxanalarında kataloqların tərtibi işini qismən də olsa mərkəzləşdirmək məqsədi güdən kartoçkaların tirajı getdikcə artırılaraq 1965-ci ildə 500 nüsxəyə çatdırılmışdır. Onlar həm kitabxana işçiləri və həm də oxucular üçün mükəmməl biblioqrafik informasiya mənbəyidir. Həm də kartoçkaların çap olunub kitabxanalara ünvanlanması kitabxanaçıları bəzi əl əməyindən (məsələn, kitabların biblioqrafik təsvirindən) azad edirdi və kataloq sisteminin səmərəliliyinə və keyfiyyətinə müsbət təsir göstərirdi.

Palatanın respublika kitabları haqqında buraxdığı çap kartoçkaları operativliklərinə görə də fərqlənirdi. Çap olunan yeni kitablardan nəzarət nüsxələrinin palataya daxil olandan sonra 15 gün ərzində çap kartoçkalarının hazırlanıb buraxılması və müvafiq ünvanlara göndərilməsi onun o dövr üçün operativliyini sübut edir. 70-ci illərin axırlarında və 80-ci illərin əvvəllərində (XX əsr) palata ildə təxminən 630 adda kitaba dair kartoçka çap etdirirdi. Ayda iki dəfə (hər ayın 4-də və 19-da) mətbəəyə verilən kartoçkalar çap olunduqdan sonra 237 ünvana göndərilirdi. Bu ünvanlar Bakı şəhərinin, Azərbaycanın rayon kitabxanaları ilə yanaşı, keçmiş müttəfiq respublika kitab palatalarından, dövlət kitabxanalarından, həmçinin keçmiş SSRİ Dövlət Kitabxanasından və Saltıkov-Şedrin adına Leningrad Ümumi Dövlət Kitabxanasından ibarət idi (68, S.4).

Kitab Palatası dövlət biblioqrafiyası orqanlarının nəşrlə yanaşı biblioqrafik xidmətlə də məşğul olurdu. Bu vəzifəni palatanın məlumat-biblioqrafiya şöbəsi yerinə yetirirdi. Şöbə tərəfindən o dövrün müvafiq təşkilatlarının, dövlət və hökumət orqanlarının, elmi müəssisələrin, nəşriyyatla-

rın və icazəsi olan ayrı-ayrı şəxslərin sorğularını ödəyirdi. İldə palataya 12 min addan çox sorğu daxil olurdu və onlara cavab olaraq hazırlanan arayışlar aidiyyəti ünvanlara göndərilirdi. Məsələn, 1980-ci ildə 12888 adda belə biblioqrafik arayış hazırlanmışdır.

Palatada soraq-biblioqrafiya xidməti orada mövcud olan zəngin kataloq və kartoteka sistemi əsasında həyata keçirilirdi. Adı çəkilən şöbədə respublikanın çap əsərlərini əks etdirən 32 növ kataloq və kartoteka yaradılmışdır (67, S.5).

1979-cu ildə Kitab palatasında elmi-texniki informasiya filialı yaradılır. Onun vəzifəsi poliqrafiya müəssisələrini, nəşriyyatları və kitab ticarəti müəssisələrini elmi-texniki tərəqqinin yeniliklərilə tanış etməkdən ibarət idi. Bu işin əsasını sahəvi informasiya nəşrləri təşkil edirdi. Qarşıda duran vəzifəni müvəffəqiyyətlə həyata keçirmək üçün palata əlaqədar informasiya jurnallarına, məlumat nəşrlərinə abunə yazılır və həmin abunələr əsasında filialın məlumat fondu yaradılırdı. Artıq 1980-ci ildə bu fondada 285 nüsxə müxtəlif sənədlər, o cümlədən 150 nüsxə kitab, jurnal, məlumat kitabçası, 50 nüsxə keçmiş SSRİ və xarici ölkə poliqrafiyasına dair səmərələşdirici təklifləri əks etdirən sənəd, 85 nüsxə standart və normativ materiallar toplanmışdır. Filial hər il 15 adda poliqrafiya, kitab nəşri və kitab ticarətinə dair müxtəlif nəşrlər alırdı. 1980-ci ildə filialın 3 sahə üzrə kartotekası yaradılmışdır (67, S.7-8).

Biblioqrafik informasiya tələbatının ümumilikdə ödənilməsinə yönəldilmiş dövlət universal cari biblioqrafik nəşrlər sisteminin optimallaşdırılması və daha da aktivləşdirilməsi həmişə başlıca vəzifələrdən olmuşdur. Biblioqrafik fəaliyyətin elmi-metodiki səviyyəsinin yüksəldilməsi, avtomatlaşdırılmış biblioqrafik məlumat axtarışı sisteminin yaradılması bunun üçün əsas amil hesab olunurdu. Belə hesab edilirdi ki, bununla dövlət biblioqrafiyasının elmi-texniki

tərəqqinin sürətləndirilməsində xüsusi çəkisi artar, cəmiyyət üzvlərinin informasiyalaşdırılmasına təsiri güclənər.

Dövlət biblioqrafiyasının nəzəri əsaslarının daha da dərinlən işlənməsi, əsaslı və tətbiqi əhəmiyyətli tədqiqatların genişləndirilməsi, işlənən problemlərin əməli biblioqrafik fəaliyyətin ehtiyaclarına yaxınlaşdırılması XX əsrin 70-80-ci illərində də diqqət mərkəzində olmuşdur. Dövlət biblioqrafiyası sahəsində ən mühüm problemlərdən biri onun orqanları üçün çap əsərlərinin seçilməsidir. Seçilmənin əsasında respublikamızın elmi, texniki, istehsalat, mədəni-maarif sahələrinin aktual problemləri dururdu. Palatanın dövlət biblioqrafiyası istiqamətindəki fəaliyyətinin ikili funksiyasını bir daha xatırlamaq yerinə düşər. Onlardan birincisi çap əsərlərinin qeydə alınması, ikincisi biblioqrafik informasiya vermək funksiyasıdır. Qeydəalma inventar vərəqələri vasitəsilə həyata keçirilirdi. Inventar vərəqəsində isə palataya daxil olan bütün nəşrlər nəzərə alınır.

Biblioqrafik informasiyanı çatdırmaq funksiyası isə ayrı-ayrı nəşrlərin dövlət biblioqrafiyası orqanlarında, o cümlədən «Azərbaycan mətbuat salnaməsi»ndə biblioqrafik təsvirlə həyata keçirilirdi. Deməli, dövlət biblioqrafiyası vəsaitləri Azərbaycanda da milli cari biblioqrafik informasiyanın mühüm vasitəsi olaraq qalırdı. Lakin XX əsrin 70-ci illərinin ortalarından bu mühüm milli cari biblioqrafik orqanın nəşrindəki ardıcılıq pozulur, daha doğrusu 1976-cı ildən «Azərbaycan mətbuat salnaməsi»nin bütün sayları çap olunmur. Doğrudur, palataya daxil olan nəzarət nüsxələri üzərində biblioqrafik iş aparılır, adı çəkilən dövlət biblioqrafiyası orqanın vaxtında tam komplekti ilə nəşri müəyyən səbəblər üzündən mümkün olmur. Məsələn, 1976-cı ildə salnamənin 6, 1977-1978-ci illərdə 5, 1979-cu ildə 7, 1981-ci ildə 0, 1983-cü ildə 3 sayı çap olunur, 1984-1985-ci illərdə isə heç çap olunmayıb. Ümumiyyətlə, on il ərzində «Azərbaycan mətbuat salnaməsi»nin 120 sayından yalnız 51-i çap olunmuşdur.

Beləliklə milli mədəni sərvətimizin mühüm tərkib hissəsi olan çap əsərləri haqqında dolğun cari biblioqrafik informasiya verilməsindəki ardıcılıq pozulmuş olur və çox təəssüf ki, Azərbaycan Respublikası yenidən öz müstəqilliyini əldə etdikdən sonra (1991) onun nəşri tamamilə dayandırılmışdır. Kitab Palatasının ümumi fəaliyyəti acınacaqlı bir vəziyyətə düşmüşdür.

«Azərbaycan mətbuat salnaməsi»nin nəşrindəki 70-80-ci illərdəki natamamlığının səbəbi palatanın nəşriyyat bazasının olmaması ilə əlaqələndirilirdi. Cari biblioqrafik informasiyanın operativliyinin daha da artırılmasının zəruriləşdiyi bir zamanda «Azərbaycan mətbuat salnaməsi»nin bəzi illərdə bir sayının da çap olunmamasına heç cür haqq qazandırmaq olmaz.

Qeyd etmək lazımdır ki, yuxarıda göstərilən vaxtdan etibarən həm «Azərbaycan mətbuat salnaməsi»nin və həm də «Birillik Azərbaycan kitabı»nın nəşr olunan sayının, buraxılışlarının tirajı da azaldılmışdır və beləliklə onların yayılması xeyli məhdudlaşdırılmışdır. «Azərbaycan mətbuat salnaməsi» 2600 nüsxə əvəzinə 800, «Birillik Azərbaycan kitabı» 5000 nüsxədən 1500 nüsxəyə enmişdir. Halbuki bu cür mükəmməl biblioqrafik nəşrlərin heç olması bütün kitabxanalarımızda olması vacibdir.

«Azərbaycan mətbuat salnaməsi»nin çap olunmuş saylarında əvvəlki quruluş saxlanılırdı. Yəni o, «Kitab salnaməsi», «Jurnal məqalələri salnaməsi», «Qəzet məqalələri salnaməsi», «Rəylər salnaməsi», «Not salnaməsi» və «Təsviri incəsənət salnaməsi», «Azərbaycan SSR-i mətbuatında» adlı hissədən ibarət çap olunurdu. «Azərbaycan mətbuat salnaməsi» üçün materialların seçilməsində «Respublika Kitab Palatalarının salnamələri üçün nəşrlərin seçilməsi və qeydə alınmasına dair 1975-ci il metodiki göstəriş» əsas götürülürdü. (67, S.5) Məsələn, «Kitab salnaməsi»ndə sosial-siyasi, iqtisadi, elmi-təbii, texniki sahədə elmi monoqrafik nəşrlər, kütləvi kitabçalar, təcrübə əsasnamələr, məlumat

nəşrləri, dərsliklər, rəsmi sənəd xarakterli mövzu məcmuələri, bədii əsərlər, lüğətlər, ensiklopediyalar, elmi konfrans materialları və başqa əsərlər əhatə olunurdu.

Əhatə olunan materialların bibliografik təsvirləri müvafiq qaydalara, 1976-cı ildən sonra isə bibliografik təsvirlə əlaqədar standartlara (1976, 1984) əsaslanırdı. Qeyd etmək lazımdır ki, dövlət bibliografiyası orqanlarında, o cümlədən «Azərbaycan mətbuat salnaməsi»ndə həm məcburi, həm də fakültativ ünsürlər göstərilirdi.

Bibliografik təsvirlərin qruplaşdırılmasında 1977-ci ilə qədər bilavasitə dövlət bibliografiyası orqanları üçün nəzərdə tutulan təsnifat sxemi əsas götürülmüşdür. Bu təsnifat 31 şöbədən ibarət idi. 1978-ci ildən etibarən «SSRİ-də kitab nəşri üçün ədəbiyyatın vahid təsnifat sxemi» əsas götürülürdü. Həmin təsnifat sxemi 50 şöbədən ibarətdir. Bu sxem 1986-cı ildə bəzi dəyişikliklərlə təkrar çap olunmuşdur. Ən mühüm kitabxanaşünaslıq-bibliografiyaşünaslıq üçün maraqlı olan dəyişiklik 44 və 45-ci şöbədə baş vermişdir. Belə ki, 1977-ci il nəşrindən fərqli olaraq bibliografiya, bibliografiyaşünaslıq (45.31) və bibliografik vəsaitlər (45.31.1) «Mətbuat. Kitabşünaslıq. Poliqrafiya» adlanan 45-ci şöbədən «Mədəniyyət. Mədəni quruculuq» adlanan 44-cü şöbəyə keçirilmiş və aşağıdakı ardıcılıqla verilmişdir. 44.6 Bibliografiya. Bibliografiyaşünaslıq və 44.6.1 Bibliografik vəsaitlər. Birincidə bibliografiya və bibliografiyaşünaslıq üzrə ümumi əsərlər, bibliografik fəaliyyətin təşkili məsələləri ilə və başqa əlaqədar şöbələrə dair materiallar, ikincidə isə universal, sahəvi və başqa növ bibliografik vəsaitlər nəzərdə tutulur (44, S.298-299).

Ümumiyyətlə bu təsnifat sxemi əvvəllər qüvvədə olan, dövlət bibliografiyası orqanlarında, nəşriyyatlarda və kitab ticarətində tətbiq olunan «Dövlət bibliografiyası orqanlarında ədəbiyyatın təsnifləşdirilməsi» (1971), «Birləşmiş mövzu planlaşdırılması və əlaqələndirilməsi üçün müvəqqəti ədəbiyyat təsnifatı» (1974) və «Kitab ticarəti şəbəkəsində

ədəbiyyatın vahid təsnifat sxemi» (1973) əvəzinə yaradılmışdır. Yəni üç sahənin təsnifatı eyniləşdirilmişdir. Təsnifatın 1986-cı il nəşrində bir qədər də təkmilləşdirmə aparılıb, onun nəşrə hazırlanması zamanı «Kitabxana-bibliografiya təsnifatı»nın (KBT), «Universal onluq təsnifatı»nın (UOT) sahəvi buraxılışlarının metodiki işləmi və s. nəzərə alınmışdır (48, S.4). Həmin nəşrdə 50 bölmədən ibarət olan əsas sıra 12 istiqamətli mövzuda qruplaşdırılmışdır (48, S.5). Məsələn, sosial-siyasi ədəbiyyat -1-13; Təbii-elmi ədəbiyyat-14-19; texniki ədəbiyyat-20-36 və s. (48, S.11-12); təsnifat sxemi bölmələrdən, alt bölmələrdən, rubrikalardan, alt rubrikalardan və daha kiçik bölgülərdən ibarətdir. Ənənəvi əl işi üçün nəzərdə tutulan indeksləşdirmə 10 rəqəmli maşın koduna uyğunlaşdırılıb. Əvvəlinci iki rəqəm bölmə, 3-4-cü rəqəm alt bölmə, 5-6-cı rəqəm rubrika, 7-8-ci rəqəm alt rubrika, 9-10-cu rəqəm daha kiçik bölgü üçün nəzərdə tutulur. Məsələn, 15.00000000 Bütövlükdə təbiət elmləri; 16.00000000 Fizika-riyaziyyat elmləri; 4406000000 Bibliografiya. Bibliografiyaşünaslıq; 4406010000 Bibliografik vəsait; 4500000000 Kütləvi informasiya və təbliğat vasitələri (mətbuat, radio, televiziya); 4600000000 Filologiya elmləri; 4702040102 poeziya və s.

«Azərbaycan mətbuat salnaməsi»nin hər bir sayının axırında yardımçı aparat verilirdi. Həmin aparat «Kitab salnaməsi»ndə «Fərdi müəlliflərin əlifba göstəricisi»ndən, «Sərlövhlərin əlifba göstəricisi»ndən, «Jurnal məqalələri salnaməsi»ndə «Müəlliflərin və tərkibi qeydə alınmış jurnalların əlifba siyahısı»ndan, «Qəzet məqalələri salnaməsi»ndə «Müəlliflərin və tərkibi əks olunmuş qəzetlərin əlifba siyahısı»ndan ibarət idi. Yardımçı aparat salnamələrin informasiya verimi potensialını xeyli artırırdı. Məsələn, «Jurnal məqalələri salnaməsi»ndəki yardımçı aparatla məlum olur ki, orada Azərbaycan dilində 22, rus dilində 24 adda jurnalın, «Qəzet məqalələri salnaməsi»ndə isə 40 addan çox qəzetin

tərkibi açılır və onlarda dərc olunan mühüm məqalələr haqqında cari biblioqrafik informasiya verilir.

«Azərbaycan mətbuat salnaməsi»ndə rübdə bir dəfə «Azərbaycan SSRİ mətbuatında» adlı əlavə bölmə verilirdi. Burada əlaqədar kitabların və dissertasiya avtoreferatlarının, jurnal, qəzet və başqa ardı davam edən nəşr məqalələrinin biblioqrafik təsviri əks olunurdu. Biblioqrafik təsvirlərin qruplaşdırılması yuxarıda adı çəkilən təsnifat sxemində əsaslanırdı. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bölmə üçün materiallar M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanasına daxil olan məcburi nüsxələr əsasında seçilirdi.

Kitab Palatasının əsas dövlət milli biblioqrafiyası orqanı olan «Azərbaycan mətbuat salnaməsi»nin nəşrindəki ardıcılığın pozulduğunu nəzərə alan M.F. Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanası «Azərbaycan SSRİ mətbuatında» adlı xüsusi illik biblioqrafik informasiya göstəricisi buraxır. Əvvəllər adı çəkilən salnamənin bir hissəsi olan və 1970-ci illərin sonundan kitabxananın diyarşünaslıq və milli biblioqrafiya şöbəsi tərəfindən xüsusi biblioqrafik informasiya mənbəyi kimi buraxılan bu illik keçmiş ittifaqda Azərbaycan haqqında dərc olunmuş materialların biblioqrafik təsvirlərini əhatə edirdi. Rotaprint vasitəsilə artırılıb yayılan və dövr üçün əhəmiyyətli olan bu vəsaitin illik həcmi 4,5 çap vərəqindən ibarət idi (69, S.183; 219-220;176; 118).

Kitab Palatasının ən mühüm nəşrlərindən biri «Birillik Azərbaycan kitabı»dır. Ardı davam edən mükəmməl biblioqrafik nəşr kimi diqqəti cəlb edən bu vəsait 1960-cı ildən ardıcıl çap olunurdu. Onun vəzifəsi il ərzində respublikamızın ərazisində çap olunan bütün kitablar haqqında biblioqrafik informasiya vermək idi. «Kitab salnaməsi»ndən fərqli olaraq burada Azərbaycan və rus dillərində çap olunmuş kitablar bir yerdə verilirdi.

Lakin əvvəl Azərbaycan, sonra rus dilində olan kitabların biblioqrafik təsviri müvafiq bölmədə və ya rubrika-

da öz əksini tapırdı. Biblioqrafik təsvirlərin qruplaşdırılmasında eyni təsnifat sxemi tətbiq olunurdu. Onun yardımcı aparatı müəlliflərin əlifba göstəricisindən ibarət idi.

«Birillik Azərbaycan kitabı» nəşrinin oxucu ələmi üçün əhəmiyyətli olan cəhətlərindən biri də onun axırında Azərbaycan mətbuatına dair statistik məlumatın verilməsi idi. Statistik məlumat üçün tətbiq olunan cədvəl əsasında şəhərlər, rayonlar üzrə kitabların, jurnalların, qəzetlərin sayı, dil, məzmun, məqsəd istiqamətinə görə tərkibi haqqında statistik məlumat almaq mümkün idi. Belə məlumatın mətbuat və mədəniyyət işçiləri, iqtisadçılar, müəllimlər, xüsusi ixtisas təhsili müəssisələrinin tələbələri, mühazirəçilər, kitabşünaslar, həmin sahəni tədris edənlər üçün çox böyük əhəmiyyəti var idi.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, «Birillik Azərbaycan kitabı» 80-ci illərdə də ardıcıl çap olunurdu. Lakin onun nəşri həm gecikirdi, həm də çap olunduğu ildən əvvəlki ilin kitabları haqqında məlumat verirdi. Beləliklə o, cari və ya ardı davam edən biblioqrafik nəşr olsa da cari biblioqrafik informasiya vermək funksiyasını yerinə yetirə bilmirdi. Amma müəyyən ilin yerli kitablar üzrə ən mükəmməl retrospektiv biblioqrafik axtarış üçün çox əhəmiyyətli idi.

Repertuar xarakterli ümumi biblioqrafik mənbələr

Ümumi biblioqrafiyanın bölmələrindən biri repertuar xarakterli biblioqrafik nəşrlərlə əlaqədardır. Belə biblioqrafik vəsaitlər müəyyən dövrün çar əsərlərini, o cümlədən kitablarını, dövrü və ardı davam edən nəşrlərini özündə ümumiləşdirir, yekunlaşdırıcı və retrospektiv biblioqrafik axtarış funksiyasını həyata keçirir. Azərbaycan kitabı haqqında belə repertuar tipli biblioqrafik mənbələrin yaradılmasında Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası bilavasitə və həm də M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanası ilə şərqli iştirak edirdi.

1950-ci illərin axırlarından etibarən Azərbaycan Kitabının repertuarının, retrospektiv, yekunlaşdırıcı bibliografik mənbəyinin yaradılması sahəsində iş xeyli intensivləşir. Bu mühüm problemin dövlət səviyyəsində həllinə başlanılır. 1959-cu ildə Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi Azərbaycan Kitabının ümumi retrospektiv bibliografiyası haqqında əsasnamə təsdiq edir. Bu rəsmi sənədə görə Azərbaycan kitabının ümumi retrospektiv göstəricisi üç cildə nəzərdə tutulurdu. O, ilk Azərbaycan kitabından başlamalı və 1960-cı ilə qədər olan kitabları əhatə etməli idi.

1959-cu ildən Kitab Palatası və M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanası həmin işə ciddi yanaşır və kitabxananın qocaman işçisi Ə.Əliyev 1920-ci ilə qədər işiq üzü görmüş Azərbaycan kitabı haqqında araşdırmalara və bibliografik axtarışa başlayır. Bu zaman o çox ciddi çətinliklərlə üzləşməli olur. Bunun səbəblərindən biri o dövr nəşrlərinin konkret bir fondada toplanmamasıdır. Başqa bir səbəb isə Azərbaycan müəlliflərinin qələminə məxsus əsərlərin ərəb, fars, türk, fransız və başqa dillərdə dünyanın müxtəlif ölkələrində, o cümlədən İranda, Türkiyədə, Misirdə, Hindistanda və Avropanın bir sıra şəhərlərində çap olunması ilə əlaqədardır. Beləliklə, azərbaycanlı müəlliflərə məxsus kitabların ümumi repertuarını yaratmaq probleminin həlli geniş məkanda çox ciddi axtarış aparmağı, müxtəlif ədəbi və bibliografik mənbələri araşdırmağı tələb edirdi. Bütün bunlar bir daha göstərir ki, «Azərbaycan kitabı» göstəricisinin birinci cildinin tərtibi kimi məsuliyyətli, çətin, lakin nəcib bir işi boynuna götürmüş Ə.Əliyev nə qədər geniş miqyaslı axtarışlar aparmaq məcburiyyəti qarşısında qalmışdır. O, təkcə respublikanın kitabxanalarında, arxivlərində, yerli bibliografik mənbələr üzrə axtarış aparmaqla kifayətlənmir. Başqa şəhərlərə, o cümlədən Moskva, Sankt-Peterburq, Tbilisi, Kazan, Daşkənd və başqa şəhərlərə ezam olunur, ən böyük kitabxanalarda axtarışlar aparmalı

olur və Azərbaycan kitabının mövcudluğu haqqında xeyli faktlar əldə edir.

«Azərbaycan kitabı» göstəricisinin tərtibi prosesində qarşıya çıxan bir çətinlik də 1920-ci ilə qədər vahid nəşriyyat sisteminin və qaydasının olmaması üzündən kitabın nəşriyyat tərtibi prinsipindəki müxtəlifliklə bağlı olmuşdur. Bu həmin kitabların bibliografik təsviri zamanı vahid qaydanın tərtibi tələbində özünü qabarıq şəkildə büruzə verirdi. Bu cür çətinliklər haqqında göstəricinin «Bir neçə söz adlanan giriş məqaləsində lazımi məlumat verilir (6, S.5-8).

1963-cü ildə çap olunmuş «Azərbaycan kitabı» adlı bibliografik göstəricinin birinci cildi 1780-1920-ci illərin məhsulu olan 1329 adda kitabın bibliografik təsvirini əks etdirir. Bibliografik təsvirlər həsr olunduqları kitabların nəşr olunma ilinə görə xronoloji prinsipə qruplaşdırılmış və xronologiya daxilində müəlliflərin familiyalarının və ya əsər adlarının əlifbasına görə düzülüş prinsipi əsas götürülmüşdür. Kitabın bibliografik təsvirləri əvvəl çap olunduqları əlifba (əsgə əlifba) ilə aparılır, sonra isə kiril əlifbası ilə transkripsiyası verilir. Bəzi kitablarda müəlliflər sərlövhə daxilində və sərlövhədən sonra göstərilir. Belə hallarda müəllifin familiyası təsvirin başlığında orta mötərizəyə alınır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bibliografik təsvirdə müəlliflərin familiyası əsas götürülür, təxəllüslər isə mötərizədə verilir. Göstəricinin müvafiq yardımçı aparatında buna müəyyən aydınlıq gətirilmişdir. Belə ki, «Müəlliflərin əlifba göstəricisi» adlanan yardımçı aparatda əvvəlcə təxəllüs qeyd olunur və sonra familiyalara isnad verilir. Məsələn, «Çəmənzəminli» bax «Vəzirov Yusif bəy».

Bibliografik təsvirin bir maraqlı cəhəti də orada qəzəl və lirik şeir növlərini bildirmək üçün orta mötərizədən istifadə olunmuşdur. Təbdil olunmuş əsərlərin (kitabların) bibliografik təsvirində təbdil edən müəllif kimi göstərilmişdir. Hicri ilə çap olunmuş kitabın bibliografik təsvirində miladi ilə də göstərilir.

«Azərbaycan kitabı» göstəricisinin haqqında bəhs olunan həmin cildində nəşri məlum olmayan 66 adda kitab da qeydə alınmışdır və onlar «Nəşr ili göstərilməyən kitablar» başlığı altında müəlliflərin və ya adlarının əlifbası ilə düzülmüşdür (6, S.179-184).

Azərbaycan kitabının 1920-ci ilə qədərki, nəşrlərini özündə ümumiləşdirən bu ilk əsaslı biblioqrafik göstəricinin əhəmiyyətli cəhətlərindən biri də orada çox məqsədli yardımçı aparatın olmasıdır. «Yardımçı göstəricilər» adlanan bu əlavə on adda əlifba göstəricisini özündə birləşdirir (6, S.187-214). Onların mövzu müxtəlifliyi əsas mətn üzrə biblioqrafik axtarışın imkanlarını xeyli artırır.

Bunlardan birincisi «Mövzu göstəricisi»dir və o, qeydə alınmış kitabların məzmun tərkibinə görə fərqləndirilmələrini və biblioqrafik axtarışını təmin edir. Məsələn, sosial-siyasi mövzularda kitablarla maraqlananlar bunun vasitəsilə müəyyənləşdirirlər ki, həmin kitablar əsas biblioqrafik mətnin 76, 229, 297, 338, 348 və başqa sıralarda əks olunmuşdur.

«Müəlliflərin əlifba göstəricisi» adlanan ikinci köməkçi göstəricisində oxucular üçün böyük əhəmiyyəti var. Ona görə ki, əsas mətn kitabların biblioqrafik təsvirlərini xronoloji prinsiplə və bəzən də təxəllüslərə görə əks etdirir. Belə hallar oxucuları, göstəricidən istifadə edənləri çaşdırır, axtarışlarını çətinləşdirə bilər. Məsələn, Nəcəf bəy Vəzirovun «Daldan atılan daş topuğa dəyər» komediyası 1893-cü ildə, «Pəhləvanani zamanə», «Müsiyəti-Fəxrəddin», «Adı var, özü yox», «Yağışdan çıxdıq yağmura düşdük», «Ev tərtibəsindən bir şəkil» əsərinin toplusu olan «təsnifat» kitabı 1901-ci ildə, «Ağa Kərim xan Ərdəbilli», «Vay şələküm, məəlləküm» əsərləri isə 1911-ci ildə nəşr olunduqlarına görə əsas mətnin müxtəlif səhifələrinə (6, S.26,36, 83-84) düşmüşlər və onların axtarışına çox vaxt sərf edilməli olardı. Adı çəkilən köməkçi göstəricidə əvvəl müəllifin fəmiliası, sonra isə onun əsərlərinin biblioqrafik təsvirlərinin sıra sayı göstə-

rilir. Məsələn, Nərimanov Nəriman: 179, 184, 195, 228, 229, 230, 231, 232, 243, 244, 907, 908) və ya Vəzirov Nəcəf bəy: 162, 163, 255, 577, 578 və s.

«Təxəllüslərin əlifba göstəricisi», «Sərlövhlərin əlifba göstəricisi», «Mütərcimlərin və təbdil edənlərin əlifba göstəricisi», «Nəşirlərin əlifba göstəricisi», «Mətbəələrin əlifba göstəricisi», «Dillərin əlifba göstəricisi», «Coğrafi adlar göstəricisi», «Kitabların hansı kitabxanalarda olduğuna dair göstərici» adlanan digər yardımçı vəsaitlər də onun informasiya mahiyyətini xeyli artırır və biblioqrafik informasiyanın axtarış və kommunikativ funksiyalarının bərabər səviyyədə yerinə yetirməsinə imkan yaradır. Yəni biblioqrafik mənbədən istifadə edənlər milli-mənəvi sərvətimizin mühüm tərkib hissəsi olan kitablarımız, onların məzmun tərkibi və mühafizə olunub saxlandığıları ünvan haqqında kifayət qədər məlumat almaq imkanına malikdirlər. Əsas mətnə biblioqrafik təsvirləri formal (xronologiya ilə) əlaqəyə görə əks etdirən bu biblioqrafik göstəricinin sosial funksiya baxımından ikili mahiyyətinin səbəbini onun zəngin yardımçı aparatında axtarmaq lazımdır. Xüsusilə yardımçı aparatın «Mövzu göstəricisi» və «Kitabların hansı kitabxanalarda olduğuna dair göstərici» bu baxımdan diqqətəlayiqdir. Birinci kitabların məzmun tərkibini, ikinci isə onların mühafizə olunduğu ünvan müəyyənləşdirilir.

Əziz Mirəhmədovun «Azərbaycan kitabı» göstəricisinə yazdığı geniş və dərin məzmunlu «Müqəddimə» də diqqətəlayiqdir (6, S.XIII-XLVII). «Müqəddimə»də Azərbaycanda kitab mədəniyyəti, onun tarixi, kitab nəşrinin meydana gəlməsi və inkişafı haqqında çox maraqlı faktlar ümumiləşdirilmişdir.

Azərbaycan kitabı haqqında ilk repertuar tipli biblioqrafik əsər olan bu göstərici çox böyük elmi və təcrübi əhəmiyyətə malikdir. Bununla bərabər onun bəzi çatışmayan cəhətlərini də qeyd etmək lazımdır.

Bunlardan birincisi onun Azərbaycan kitabı baxımından əhatəlik dairəsinin dəqiq müəyyənləşdirilməməsidir. Məsələn, hansı kitablar sırf Azərbaycan kitabı hesab olunur? Doğrudur, «Müqəddimə»də professor Ə.Mirəhmədov bu məsələyə toxunur və öz münasibətini bildirir (6, XXV) amma nədəndirsə göstəricini tərtib edən bu barədə öz nöqteyi-nəzərinə aydınlıq gətirmir.

İkincisi, çox yaxşı olardı ki, göstəricidə yerli nəşrlərlə, başqa ölkələrin nəşrləri ayrı-ayrı bölmələrdə qeydə alınaydı və bunlardan hansılarının əsl Azərbaycan kitabı olduğu dəqiqləşdiriləydi. Məsələn, belə bir fərqləndirmənin aparılması məqsədəuyğun olardı. 1) Azərbaycan ərazisində Azərbaycan (və başqa dillərdə) dilində çap olunmuş kitablara) orijinal və tərcümə nəşrləri; 2) Azərbaycan müəlliflərinin və başqa millətdən olan müəlliflərin xarici ölkələrdə Azərbaycan dilində nəşr olunmuş kitablar. Beləliklə, əsasən üç amil - yerli nəşrlər, Azərbaycan dilində azərbaycanlı və qeyri millətdən olan müəlliflərin xarici ölkələrdə meydana gəlmiş kitabları. Belə kitablar yalnız dilinə görə Azərbaycan kitabı hesab oluna bilər.

Azərbaycan kitabının biblioqrafik repertuarının yaradılması işi davam etdirilir. Amma bu proses çox ləngiyir. İkinci cildin birinci kitabının 19 illik fasilədən sonra meydana gəlməsi «Azərbaycan kitabı» biblioqrafiyasına biganə münasibətin, onun ictimai mahiyyətinin lazımi dərəcədə qiymətləndirilməməsinin nəticəsindən başqa bir şey deyildir. Lakin bütün bunlara baxmayaraq «Azərbaycan kitabı»nın ikinci cildinin birinci kitabı əsaslı biblioqrafik göstərici kimi Azərbaycanda biblioqrafik fəaliyyətin olduqca mühüm hadisəsi hesab edilməlidir.

Azərbaycan Respublika Dövlət Kitab Palatasının əməkdaşları V.C.Mirzəyeva, M.Ə.Zabalova, N.A.İsmayılova tərəfindən tərtib olunmuş, görkəmli ədəbiyyatşünas alimlərdən H.Arashlı və Ə.Mirəhmədov tərəfindən redaktə edilmiş bu göstərici tərtibat metodikasına görə birinci cild-

dən fərqlənir. Bunu ədəbiyyat əhatəliyi coğrafiyasına və biblioqrafik qeydlərin verilməsi prinsipinə aid etmək olar.

Məlum olduğu kimi «Azərbaycan kitabı» göstəricisinin birinci cildində Azərbaycan dilində dünyanın müxtəlif ölkələrində çap olunmuş kitablar haqqında biblioqrafik informasiya verilib. Məsələn, əhatə edilən dövrdə Peterburq, Tiflis, Qazan, İstanbul, Təbriz, London, Daşkənd, Leypsik, Varşava və başqa şəhər nəşriyyatları, mətbəələri tərəfindən çap edilmiş xeyli kitabın biblioqrafik təsviri toplanmışdır. Burada biblioqrafik təsvirlərin düzülüşündə xronoloji prinsip əsas götürülmüşdür. Yəni kitabların çap olunduqları illərə görə bölgü aparılmış və bu xronoloji bölgülər daxilində müəlliflərin familiyalarının və ya kitab adlarının əsasında əlifba prinsipi əsas götürülmüşdür.

İkinci cildin birinci kitabında keçmiş SSRİ ərazisində Azərbaycan dilində çap olunmuş kitablar nəzərə alınmışdır. Əlbəttə, göstəricinin əsasını Azərbaycanda və xüsusilə Bakıda fəaliyyət göstərən nəşriyyatlar tərəfindən çap edilmiş kitabların biblioqrafik təsviri təşkil edir. Məsələn, Azərnəşr, Azərfırqə nəşriyyatı, «Bakı fəhləsi» kooperativ nəşriyyatı, Ali Siyasi Maarif İdarəsi nəşriyyatı, Azərb. K(b)f P MK nəşriyyatı, Gənc işçi nəşriyyatı, Uşaqgənclənəşr və başqa nəşriyyatların kitabları burada öz əksini tapmışdır. Eyni zamanda bu zəngin biblioqrafik məlumat mənbəyində Tiflisdəki Gürcüstan fırqə nəşriyyatının (7, S.12,36,37, 191), Dağıstan Dövlət nəşriyyatının (7, S.17, 191), Mahacqala Dağnəşrinin (7, S.35), Yerevan «Sovet Ermənistanı» qəzeti nəşriyyatının (7, S. 38, 403) və respublikanın sərhədlərindən kənardakı başqa nəşriyyatların buraxdıqları kitablar haqqında məlumata təsadüf etmək olur.

Biblioqrafiyalaşdırma prosesinin biblioqrafik sintez mərhələsinin mühüm əməliyyatı biblioqrafik qeydlərin qruplaşdırılması ilə əlaqədardır. Bu biblioqrafik vəsaitdə verilən çap əsərləri arasında əlaqənin müəyyənləşdirilməsinə, onların məntiqə uyğun sistemə salınmasına imkan verir.

Qruplaşma əks olunan çap əsərləri üzrə oxucuların düzgün istiqamətlənmələrini, hər bir konkret halda maraqlandıqları ədəbiyyatı tez tapmalarını təmin edir. Haqqında bəhs olunan göstəricidə məzmun üzrə qruplaşma üsulundan istifadə olunmuşdur və dövlət biblioqrafiyası orqanlarında 1978-ci ilə qədər tətbiq edilən təsnifat sistemi əsas götürülmüşdür. Həmin təsnifat sistemi 31 şöbədən ibarət idi və göstəricidə, yəni birinci kitabda ictimai və humanitar elmlərin ayrı-ayrı sahələri üzrə kitabların biblioqrafik təsvirləri toplanmışdır. Göstəricinin bu kitabı mütəxəssislərin diqqətini cəlb etmiş və onların məqalələrində (17,59) əsərin ümumi təhlili verilir və ictimai mahiyyətindən bəhs olunur. İndi isə məqsəd onun quruluşunu, ədəbiyyat əhatəliyini və ictimai əhəmiyyətini daha ətraflı və dərin açmaqdan ibarətdir.

Göstərici əsas mətnlə, yəni biblioqrafik xəbərvermə hissəsi ilə yanaşı metodiki məlumat aparatına malikdir. Bu aparata «Tərtibçilərdən» adı ilə məqalə, «Azərbaycan Sovet kitab mədəniyyəti 1920-1940-cı illərdə» adlı giriş məqaləsi (müəllifi professor Ə.Mirəhmədovdur), «Fərdi müəlliflərin əlifba göstəricisi» və «Müəllifsiz kitabların əlifba göstəricisi» kimi iki köməkçi göstərici daxildir. Əvvəlcə biblioqrafik vəsaitin əsas mətni haqqında.

Ümumiyyətlə, repertuar xarakterli, yekunlaşdırıcı biblioqrafik vəsaitlər universal göstəricilər silsiləsinə daxildir. Belə ki, bunların tərtibində formal əlamət (nəşr növləri, xronoloji çərçivə, dil, ərazi və s.) əsas götürülür və məzmun ikinci mərhələdə həll olunur. Deməli, nəzərdə tutulan xronoloji çərçivədə hansı kitabların çap olunduğunu dəqiqləşdirmək əsas amil olur. «Azərbaycan kitabı» göstəricisinin bu hissəsinin tərtibində də həmin prinsipə əsaslanılmış, ilk növbədə bütün kitabların meydana çıxarılmasına çalışılmış və sonra əldə edilən kitablar məzmunlarına görə qruplaşdırılmışdır. Nəticədə dəqiqləşdirilmişdir ki, həmin kitablar aşağıda qeyd olunan bilik və xalq təsərrüfatı sahələrinə aid-

dir və onların biblioqrafik təsvirləri göstəricidə həmin sahələrə görə qruplaşdırılmışdır.

Əsas bölmələr alt bölmələrə, rubrikalara və yarım-rubrikalara ayrılmaqla oxucuların maraqlandıqları konkret sahələr, mövzular üzrə dövrün mövcud kitabları haqqında biblioqrafik məlumat almalarına imkan yaranır. Ümumiyyətlə, göstəricidə Azərbaycan dilində 1920-1940-cı illərdə çap olunmuş və əldə edilmiş 7063 adda kitabın biblioqrafik təsviri əhatə olunmuşdur. Məsələn, bunlardan 88-i fəlsəfəyə, ictimai-siyasi nəzəriyyəyə, 339-u hərbi elmə, hərbi işə, 235-i maliyyə, 554-ü dövlət, hüquq, 1023-ü ədəbiyyatşünaslığa, bədii ədəbiyyata, xalq ədəbiyyatına aid kitablardır.

Göstəricidə kitabların biblioqrafik təsviri zamanı 1960-cı illərin qaydası əsas götürülür və dövlət cari biblioqrafik göstəricilərində olduğu kimi məcburi və fakültativ ünsürlər qeydə alınır. Lakin əhatə olunan dövrdə Azərbaycan əlifbasının iki dəfə dəyişdirilməsi ilə əlaqədar fərqli cəhəti də qeyd etmək lazımdır. Məlumdur ki, 1920-1940-cı ildə ərəb, latın və rus əlifbası ilə kitablار çap olunmuşdur. Əvvəlcə ayrı-ayrı kitabların çap olunduqları əlifba ilə müəllifləri və adları qeyd olunur, sonra onların kiril əlifbası ilə tam təsviri verilir. Bundan əlavə Azərbaycan dilində çap olunmuş kitablار haqqında başqa millətdən olan oxucuların məlumat alması üçün onların müəlliflərinin familiyası və adları rus dilində də qeyd olunur. Beləliklə hər bir kitabın biblioqrafik təsviri demək olar ki, üç dəfə təkrar edilir. Bu da göstəricinin həcmnin böyüməsinə gətirib çıxarmışdır. Həmin iri olmasının səbəblərindən biri də müxtəlif illərdə çıxan eyni kitabın ayrı-ayrı sahələrdə təkrar təsvir olunmasıdır. Halbuki, müxtəlif nəşr illəri və onların səhifə miqdarı haqqında bir təsvir sahəsində də məlumat vermək olardı.

Bölmələr və daha kiçik rubrikalar daxilində biblioqrafik təsvirlərin düzülüşündə bir qayda olaraq müəlliflərin familiyalarının və müəllifsiz əsərlərin adlarının əlifbası əsas

götürülür. Təkrar nəşrlərin bibliografik təsvirlərinin düzülüşündə isə xronoloji ardıcılıq gözlənilir.

Bəzi bibliografik təsvirlərin əlavə məlumatlarla müşayiət olunduğunu qeyd etmək lazımdır. Bunlar əsasən hər hansı məcmuədə, tarixi oçerklərdə verilən ayrı-ayrı məqalələrin adlarının sadalanmasından ibarətdir.

Kommunikativ istiqamətli ümumi bibliografiyaya aid edilən «Azərbaycan kitabı» tipli bibliografik göstəricilərin məqsədi çap əsərlərinin mühüm növü olan bütün kitabların qeydini aparmaqdan ibarətdir. İlk baxışda adama elə gəlir ki, haqqında bəhs olunan bu göstərici qarşısında duran vəzifənin öhdəsindən gəlir. Lakin nəzərə alsaq ki, həmin illərdə Azərbaycan poliqrafiya müəssisələri tərəfindən yalnız Azərbaycan dilində deyil, başqa dillərdə, o cümlədən rus, tat dilində də kitab çap edilib, onda natamamlıq aydın olar. Bunu 1926-cı ildən çap edilən «Kitab salnaməsi»nin o illərdəki nəşrlərində verilən məlumatlar da təsdiq edir. Burada isə yalnız Azərbaycan dilində kitabların bibliografik təsviri toplanıb. Bəs respublikanın mətbəələrində istehsal olunan, lakin başqa dildə çıxan kitabları kimin, hansı xalqın kitabı hesab etmək lazımdır? Məgər bunlar Azərbaycanın kitab məhsulu deyil? Əgər Azərbaycanındırsa bəs onda nə üçün bibliografik göstəricidə onlar əks olunmamışdır? Onların bibliografiyalasdırma probleminin həlli ilə nə vaxt məşğul olunacaqdır? Bibliografik fəaliyyətlə, respublika çap məhsulunun ümumi bibliografik repertuarının yaradılması işi ilə məşğul olan müəssisələr bu problemin kompleks halda həllilə maraqlanmalıdırlar.

Yuxarıda qeyd olundu ki, göstəricinin məlumat-metodiki aparatının tərkib hissələrindən biri «Tərtibçilərdən» adlı müqəddimədir. Çox qısa olan bu mətnə göstəricinin tərtibi metodikasından, o cümlədən ədəbiyyat əhatəliyindən, bibliografik təsvir qaydasından, təsvirlərin qruplaşdırılması prinsipindən, köməkçi aparatından bəhs olunur. Sonra professor Ə.Mirəhmədov tərəfindən yazılmış

«Azərbaycan kitab mədəniyyəti 1920-1940-cı illərdə» adlı giriş məqaləsi gəlir. Burada Azərbaycanda nəzərdə tutulan illərdə tərcümə əsərlərinin nəşrinə diqqətin artmasından bəhs olunur. Azərbaycanda nəşriyyatçılıq işində müsbət rol oynamış görkəmli adamların adı çəkilir. Maraqlı kitablardan misallar gətirilir. Bu məqalə 1920-1940-cı illərdə kitabçılıq mədəniyyətimiz haqqında müəyyən təsəvvür yaradır (7, S.VII-XXIV).

«Azərbaycan kitabı» göstəricisinin 2-ci cildinin bu kitabı da bibliografik informasiyanın kommunikativ funksiyasının yerinə yetirilməsinin konkret vasitələrindən biridir. Bununla belə axtarış funksiyası imkanlarına da malikdir. Bu «Fərdi müəlliflərin əlifba göstəricisi», «Müəllifsiz kitabların əlifba göstəricisi» vasitəsilə əldə edilir. Lakin bu yalnız göstəricinin əsas mətni üzrə axtarışa yardım edir.

Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, milli kitabımız haqqında repertuar tipli çoxcildli bibliografik informasiya mənbələrinin nəşri bu kitabdan sonra dayandırılıb. Nə ikinci kitabın, nə də 1941-ci ildən sonrakı nəşrlərlə əlaqədar cildlərin taleyi məlum deyil. Bu problem öz həllini gözləməkdədir. Bu məsələ M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanasının da diqqət mərkəzində olmalıdır.

Ümumi yekunlaşdırıcı retrospektiv bibliografik informasiya mənbələri silsiləsində Azərbaycan dövrü mətbuatına dair bibliografik göstəricilər də mühüm yer tutur. Nəzərdə tutulan dövrdə yerli dövrü və ardı davam edən nəşrlər üzrə iki əsaslı bibliografik vəsait çap olunmuşdur.

Dövrü mətbuatın belə retrospektiv informasiya mənbələri çox böyük elmi və təcrübə əhəmiyyətlə malikdir. Bu jurnalların, qəzetlərin və digər ardı davam edən nəşrlərin mahiyyəti elmin, texnikanın, mədəniyyətin inkişafında cəmiyyətin informasiyalaşmasında oynadıqları misilsiz rolları ilə ölçülür. Dövrü mətbuat elə aktual və orijinal informasiyanı əks etdirir ki, onlar nə vaxtsa elmi kəşf və ixtira üçün qiymətli fakt olur. Bununla bərabər dövrü mətbuata aid

biblioqrafik informasiya jurnalistika tarixi üzrə tədqiqatlar üçün mühüm qaynaq olur.

Azərbaycan dövrü mətbuatına dair ilk əsaslı biblioqrafik göstərici professor N.Axundovun tərtibi ilə 1965-ci ildə çap olunmuşdur (Redaktoru Ə.Mirəhmədovdur). «Azərbaycanda dövrü mətbuat» adı ilə meydana gələn bu göstərici 1832-1920-ci illərin dövrü mətbuatını əhatə edir və 405 adda jurnal və qəzetin biblioqrafik təsvirini əks etdirir. Bunlardan 140 adda Azərbaycan, qalanları isə rus (182 adda), gürcü (3 adda), polyak (1 adda), alman (1 adda) və başqa dillərdədir. Biblioqrafik təsvirlər dövrü mətbuatın çap olunduğu dillər üzrə qruplaşdırılmışdır və daxili düzülüşdə dövrü mətbuatın adının əlifbasına riayət olunmuşdur. Biblioqrafik təsvir vasitəsilə jurnal və ya qəzetin adı, istiqaməti, dövriyyəsi, orqanı olduğu təşkilat, redaktoru, nəşr müddəti və başqa məlumatları almaq olar. Yardımçı aparatı «Azərbaycanda dövrü mətbuatın xronoloji və coğrafi cədvəli»ndən, «Azərbaycan mətbuat tarixinə dair ədəbiyyatın siyahısı»ndan, «Adlar göstəricisi»ndən ibarətdir. Göstəriciyə verilən geniş əhatəli müqəddimə də diqqətəlayiqdir.

Belə bir sual meydana çıxır. Haqqında bəhs olunan bu göstərici həmin dövrün bütün mətbuatını əks etdirmirmi? Təbii ki, bütün dövrü mətbuatın burada əhatə olunduğunu söyləmək olmaz. Məsələn, göstəricidə Azərbaycan dilində 140 adda dövrü nəşrin adı çəkilir. Lakin akademik Ziya Bünyadov «İki əsrin həddində Azərbaycanda tarix elmi: vəziyyət və perspektivlər» adlı məqaləsində qeyd edir ki, Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulana qədər təkcə Bakıda ərəb əlifbası ilə 160-dan artıq qəzet və jurnal nəşr edilirdi (19, S.1).

Azərbaycanda kitabxana işi və biblioqrafik fəaliyyət sahəsində də böyük xidmətləri olan filologiya elmləri doktoru, professor N.Axundov göstərici üzərində bir daha işləmiş və onu əlavələrlə 1987-ci ildə təkrar çap etdirmişdir (Redaktorları Rasim Tağıyev və Çılgın Əhmədova). Bu nəşrin bəzi

fərqli cəhətləri var. Əvvəla, burada birinci nəşrdə olduğu kimi geniş müqəddimə yoxdur. Lakin annotasiyalar, xüsusilə Azərbaycan dilində çıxmış jurnal və qəzetlər haqqında informasiya genişdir. İkincisi, bütün dillərdə jurnal və qəzetlər ayrılıqda təsvir olunur. (Cənubi Azərbaycan dövrü mətbuatı istisna olmaqla), üçüncüsü, buraya təxminən 1920-ci ilə qədər Cənubi Azərbaycanda çap olunmuş dövrü mətbuat (76 adda) əlavə olunmuşdur. Dördüncüsü, bu göstəriciyə 8 adda yeni nəşr müəyyənləşdirilərək əlavə olunmuşdur. Beşincisi, ikinci nəşrin yardımçı aparatı yalnız müəlliflərin adlar göstəricisindən ibarətdir.

Hər iki buraxılış biblioqrafik informasiyanın əsasən kommunikativ funksiyasını həyata keçirmək və Azərbaycan dövrü mətbuatına dair retrospektiv biblioqrafik axtarışda, jurnalistika tariximizin tədqiq olunmasında çox böyük elmi və təcrübi əhəmiyyətə malikdir.

Azərbaycan Respublika MEA Mərkəzi Elmi Kitabxanası Azərbaycan dövrü mətbuatına dair yekunlaşdırıcı məqsədli biblioqrafik mənbələrin yaradılmasındakı ardıcılığı davam etdirmiş və 1979-cu ildə «Azərbaycan dövrü mətbuatı» adlı göstəricinin ikinci hissəsini (1920-1970) çapdan buraxmışdır. (Tərtib edən: Z.M.Mustafayeva; redaktoru: filologiya elmləri namizədi M.M.Həsənova və filologiya elmləri namizədi R.Tağıyev) Nəzərdə tutulan illərdə Azərbaycan dilində çıxan dövrü və nəşri davam edən mətbuatı əhatə edən bu vəsait iki əsas hissədən ibarətdir. I hissə «Jurnallar və nəşri davam edən əsərlər» (təxminən 397 təsvir), II hissə «Qəzetlər» adlanır (təxminən 401 təsvir). Hissələr daxilində biblioqrafik təsvirlərin düzülüşündə mətbuat adlarının əlifbası əsas götürülür.

Göstərici tərtib olunarkən bir sıra mühüm kitabxanaların fondlarında, o cümlədən keçmiş SSRİ Dövlət Kitabxanasında, Dövlət Kitab Palatasında və başqalarında axtarış aparılmışdır (3, S.3).

Göstəricidə yalnız Azərbaycan dilində çıxan mətbuat əhatə olunmuşdur. Rus və başqa dillərdə meydana gələn nəşrlər üzrə əlavə vəsaitin hazırlanması nəzərdə tutulur (3, S.3).

Haqqında bəhs olunan bu biblioqrafik vəsait axtarış və kommunikativ funksiyalı mənbələr qismində götürülə bilər. Lakin bu funksiyaların tələblərinə dolğunluqla cavab vermir. Belə ki, əhatə olunan mətbuatın nə mühafizə olunduğu ünvan, nə də məzmunun tərkibi ilə əlaqədar məlumat yox dərəcəsinədir. Bunu yardımçı aparat vasitəsilə həyata keçirmək olardı. Onun yardımçı aparatı isə «Azərbaycanda dövrü mətbuatın adları, illər və coğrafi göstəricisi» adlanan cədvəldən ibarətdir (3, S.300-337).

«Azərbaycan dövrü mətbuatı» göstəricisinin bu nəşrinə Moskva mətbuatında gedən bir məqalədə (51) bəzi haqlı iradlar tutulur. Həmin iradlar biblioqrafizasiya prosesində müvafiq metodiki tələblərə riayət edilməməsi, retrospektiv biblioqrafik vəsaitlərin tərtibi ilə məşğul olan müəssisələr arasında əlaqələndirmənin olmamasına görə metodiki səhvlərə yol verilməsi ilə əlaqədardır. Ən mühüm nöqsan biblioqrafik yazıların (təsvirlərin) lazımsız ünsürlərlə yüklənməsindən irəli gəlir. Bu bir tərəfdən göstəricinin həcmnin süni şəkildə artmasına səbəb olmuş, digər tərəfdən rəqəmli şərti işarələrin mövcudluğu ondan istifadəni xeyli çətinləşdirmişdir. Məsələn, biblioqrafik yazıda belə qeydlərə rast gəlirik: 1938, №1 (3-1)-57 (23-XII). İstifadə edən yəqinki bununla nəyə işarə olunduğunu başa düşməkdə çətinlik çəkəcək. Ona görə ki, giriş məqaləsində bu «kodların» izahı verilmir. Məlum olur ki, birinci qəzetin ilk sayının 1938-ci il yanvar ayının 3-də, ikinci isə axırındakı 57-ci sayının dekabr ayının 23-də çapdan çıxmasına işarədir.

Bu cür metodiki çatışmazlıqlara baxmayaraq haqqında bəhs olunan göstəricidə dövrü mətbuatımızın ümumi retrospektiv biblioqrafik mənbəyinin yaradılması sahəsində daha bir mühüm addım kimi qiymətləndirilə bilər. Belə qə-

naətə gəlmək olar ki, Azərbaycan dövrü mətbuatının repertuar tipli biblioqrafizasiyası Azərbaycan kitabının biblioqrafizasiyasını xeyli qabaqlamışdır.

1960-cı illərin əvvəllərində Azərbaycan Respublika MEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanası ümumi xarakterli retrospektiv biblioqrafik mənbələrin yaradılması sahəsində fəaliyyətinin mövzu dairəsini bir qədər də genişləndirir. Onun ümumi xarakterli əsaslı biblioqrafik nəşrlərindən biri Akademiyanın nəşriyyatının çap əsərləri ilə əlaqədardır. Bunlardan birincisi «Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının nəşrlərinin biblioqrafiası (1945-1959)» adı ilə 1962-ci ildə çap olunub.

1945-ci ildən respublikanın əsas elmi mərkəzi kimi formalaşan Akademiya elmin inkişafında aparıcı rol oynayır və özünün nəşriyyatçılıq fəaliyyətini canlandırmaqla milli çap əsərləri fondunun zənginləşməsində mühüm rol oynayır. Ona görə də akademiya nəşriyyatına məxsus olan kitabları və elmi məcmuələrinin tərkibini əks etdirən xüsusi biblioqrafik informasiya vəsaitinin hazırlanıb çap olunmasını zəruriləşdirdi.

Yuxarıda adı çəkilən biblioqrafik vəsait Azərbaycanda fəaliyyət göstərən ən böyük nəşriyyatlardan birinin çap etdiyi ədəbiyyatın qeydə alınmasında, onun retrospektiv axtarışında əhəmiyyətli olan bir biblioqrafik informasiya mənbəyidir. Həmin buraxılışda 1945-1959-cu illərdə çap olunmuş 10 min addan çox kitabın və həmçinin jurnallarda, elmi əsərlərdə dərc olunmuş məqalələrin biblioqrafik təsvirləri öz əksini tapmışdır. Biblioqrafik təsvirlərin qruplaşdırılmasında haqqında məlumat verilən ədəbiyyatın məzmun əlaməti əsas götürülmüşdür. Beləliklə göstərici aşağıda qeyd olunan 12 əsas bölmədən ibarətdir. 1.Fəlsəfə. Dialektika. Tarixi materializm. Marksizm-leninizm elm haqqında; 2.Elmi-tədqiqat işinin təşkili; 3.Fizika-riyaziyyat, təbiət və texnika elmləri; 4.Geofizika elmləri; 5.Kimya elmləri; 6. Geologiya elmləri; 7. Coğrafiya elmləri; 8.Biologiya

elmləri; 9. Fiziologiya; 10. Kənd təsərrüfatı; 11. Texniki elmlər; 12. İctimai elmlər. Bölmələr alt bölmələrə ayrılır. Məsələn, kimya bölməsinin alt bölməsi bunlardır. a) fiziki kimya; b) qeyri-üzvi kimya; c) üzvi kimya ç) analitik kimya; d) tətbiqi kimya. Neft kimyası. Palçıq məhsulu; e) hollloid kimya, elektro-kimya; ə) hidro kimya. Biblioqrafik təsvirlərin düzülüşündə müəlliflərin familiyalarının əlifbası əsas götürülür. Azərbaycan dilində çap olunmuş əsərlərin təsvirindən sonra müəlliflərin familiyaları və əsər adları rus dilində qeyd olunur.

Göstəricinin yardımçı aparatı «İxtisarlara siyahısı»ndan və «Adlar göstəricisi»ndən ibarətdir. Vəsaitin çox qısa giriş hissəsində qeyd olunur ki, guya göstəricidə tərkibi açılan elmi əsərlərin, məcmuələrin və dövrü nəşrlərin əlavə siyahısı da verilmişdir. Əslində isə orada belə bir əlavə yoxdur. 676 səhifəlik bu iri həcmli biblioqrafik mənbə ümumiləşdirici biblioqrafik informasiya mənbəyi kimi respublikamızın əsaslı elmi mərkəzi olan Elmlər Akademiyasının 14 illik nəşriyyatçılıq fəaliyyəti haqqında biblioqrafik informasiya əldə olunması üçün olduqca böyük təcrübi əhəmiyyətə malikdir.

Göstərici çoxcildli (çox buraxılışlı) nəşr kimi nəzərdə tutulur. Haqqında bəhs olunan nəşr isə əslində ikinci buraxılışdır. Onun birinci buraxılışı (cildi) akademiya qabaq respublikada fəaliyyət göstərən elmi müəssisələrin nəşrlərinə həsr olunub və həmin buraxılışdan xeyli vaxt keçdikdən sonra meydana gəlib. «Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının nəşrlərinin biblioqrafiyası: 1923-1945-ci illər» adlanan və birinci cild hesab edilən (10) bu buraxılış (Tərtib edənləri: T.D.Sadıxova, M.B.İbrahimova və D.Q.Məhərrəmov) 1985-ci ildə çap olunur və bununla da respublika elmi müəssisə nəşrlərinin qeydə alınmasındakı boşluq bir növ aradan qaldırılır.

Məlumdur ki, Azərbaycanda sovet quruluşunun bərqərar olmasından sonra (1920) xüsusi elmi mərkəz 1923-cü

ildə təşkil olunur. «Azərbaycanı tədqiq və öyrənmə cəmiyyəti» adlanan bu mərkəz sonralar Azərbaycan Dövlət Elmi-Tədqiqat institutu (1929-1933), keçmiş SSRİ EA Zaqafqaziya filialının Azərbaycan şöbəsi (1933-1935), SSRİ EA-nın Azərbaycan filialı (1935-1945) kimi fəaliyyət göstərir və elmi ədəbiyyatın nəşrində mühüm rol oynayır. Həmin cildə bu müəssisələrin nəşrləri əhatə olunmuşdur.

Göstəricinin birinci bölməsi elmin ümumi inkişafı məsələləri üzrə ədəbiyyatın biblioqrafik təsvirini əks etdirir. Sonrakı bölmələrdə isə fizika-riyaziyyat və texniki elmlər, kənd təsərrüfatı, ictimai, humanitar elmlər, maarif-mədəniyyət, mətbuat-kitabxana işi üzrə ədəbiyyat haqqında məlumat verilir. Adları çəkilən bölmələr, onların yarım bölmələri və rubrikaları göstərir ki, Azərbaycanda Elmlər Akademiyası təşkil olunana qədər də elə xeyli əsaslı elmi tədqiqat işləri aparılmış və bununla bərabər elmi ədəbiyyatın nəşri xeyli artmışdır. Göstəricidə 2516 adda ədəbiyyatın biblioqrafik təsviri ümumiləşdirilmişdir. Məsələn, fizika üzrə 51 (Azərbaycan dilində cəmi 3 adda), yer haqqında elmlər üzrə 299 (Azərbaycan dilində 10 adda), neft işi üzrə 70 (Azərbaycan dilində yoxdur), biologiya elmləri üzrə 625 (Azərbaycan dilində 34 adda) ədəbiyyat haqqında biblioqrafik informasiya verilir.

Biblioqrafik məlumat mənbəyinin köməkçi-məlumat aparatı giriş məqaləsindən, müəlliflərin Azərbaycan və rus dillərində əlifba göstəricisindən, şərti ixtisarlara siyahısından ibarətdir.

Azərbaycan MEA nəşrlərini əhatə edən göstəricinin üçüncü cildi 7 kitabda 1982-1984-cü ildə çap olunmuşdur (Tərtib edənləri: T.D.Sadıxova, N.M.Teymurova, Ç.N.Əhmədova). Birinci kitab ümumiyyətlə elm haqqında, fizika-riyaziyyat və texniki elmlər, ikinci kimya elmləri, üçüncü yer haqqında elmlər, dördüncü biologiya və tibb elmləri, beşinci aqrokimya, torpaqşünaslıq, kənd təsərrüfatı, altıncı tarix, iqtisadiyyat, fəlsəfə, hüquq elmləri, yeddinci kitab isə filolo-

giya, dilçilik, memarlıq, incəsənət, mətbuat, kitabxana işi üzrə 1960-1965-ci illərdə çap olunmuş ədəbiyyatın bibliografik təsvirini əks etdirir. Akademiyanın nəşrləri ilə maraqlanan oxucular bu vəsait vasitəsilə Azərbaycan və rus dillərində çapdan çıxmış monoqrafiyalar, elmi məcmuələr, elmi-kütləvi kitablar, dövrü və ardı davam edən nəşrlərdə dərc olunmuş məqalələr haqqında bibliografik informasiya almaq imkanına malikdirlər. Burada Azərbaycan və rus dillərində çap olunmuş materialların bibliografik təsviri ayrı-ayrılıqda verilir. Ayrı-ayrı buraxılışlarda bibliografik təsvirlər müvafiq elm sahəsinin daxili iyerarxiyasına görə qruplaşdırılır və bölmələr daxilində ciddi bir prinsip gözlənilmir. Görünür yalnız müəlliflərin familiyalarının əlifbası nəzərə alınmışdır. Lakin onların müxtəlif əsərlərinin bibliografik təsvirlərinin düzülüşündə nə xronoloji, nə də əsərlərin adlarının əlifbasına riayət edilmişdir.

Bütün buraxılışların axırına yardımçı aparat kimi «Müəlliflərin əlifba göstəricisi» əlavə olunmuşdur. Hər buraxılışda təqribən 1160-1200, ümumilikdə isə 8399 adda materialın bibliografik təsviri toplanmışdır.

Mərkəzi Elmi Kitabxana Akademiyaya nəşrlərinin bibliografik qeydini davam etdirir və növbəti cildlər illik şəkildə çap olunur, yəni 1966-cı ildən buraxılan ədəbiyyat illər üzrə əhatə olunur. Lakin nədəndirsə onların buraxılışında xronoloji əhatəlik ardıcılığı gözlənilmir. Məsələn, 1980-ci ilin nəşrlərini əhatə edən illik 1983-cü ildə, 1976 və 1978-ci illərin nəşrlərinə aid illiklər 1985-ci ildə çap olunur.

Üçüncü cildin 7 kitabdan ibarət ayrı-ayrı buraxılışlarından fərqli olaraq illiklər Akademiyayı bir ildə buraxdığı materialları ümumilikdə, yəni bütün sahələr üzrə əhatə edir. Bibliografik təsvirlər prezidiumun, elmi kadrlar hazırlayan şuranın, müxtəlif institutlarının nəşrləri və həm də «Akademiyanın xəbərləri» materialları üzrə qruplaşdırılır və hər bir bölmənin axırında «Müəlliflərin əlifba göstəricisi»ndən ibarət yardımçı aparat verilir.

§3. 1959-1990-cı illərdə Azərbaycanda xüsusi bibliografiya

Xüsusi bibliografiya bibliografik informasiyanın üçüncü əsas ictimai funksiyasının (qiymətləndirmə) əməli olaraq həyata keçirilməsində əsas vasitədir və o, xidmət sahələrinin səciyyəvi xüsusiyyətlərindən, onların bibliografik təminatı məqsədlərindən asılı olaraq iki sahəyə (növrə) bölünür: 1) Elmi-köməkçi; 2) Təvsiyə bibliografiyası.

a) Elmi-köməkçi bibliografiya. Bibliografik xidmət sahələri müxtəliflikləri ilə fərqlənir və onların hər birinin səciyyəvi cəhətləri bibliografik fəaliyyət proseslərinin təşkilinə və gedişinə öz təsirini göstərir. Bibliografik informasiya xidmətinə ehtiyacı olan sahələrdən biri elmi-tədqiqat fəaliyyətidir. Əgər bibliografik məlumat tələbatçıların ən fəal, fəal və fəal olmayan qruplara bölmək mümkün olsa onda elmi-tədqiqat işçiləri ən fəal məlumat tələbatçıları hesab edilə bilər. Bu fəallıq bir neçə cəhətdən səciyyəvidir. Birincisi, ona görə ki, elmi-tədqiqat işi ilə məşğul olanlar həmişə axtarırdadırlar, sənəd axınını ardıcıl izləməyə və mövcud sənəd toplusunu araşdırmağa məcburdurlar. İkincisi, onları təkcə yerli nəşrlər deyil, həm də dünya elminin nailiyyətlərini işıqlandıran sənədlər maraqlandırır. Üçüncüsü, onların ən yeni materiallar haqqında daha dolğun, ardıcıl və operativ bibliografik informasiyaya ehtiyacı var. Bunlar nəzərə alınaraq elmi-fəaliyyət sahəsinə xidmət məqsədi güdən bibliografik məhsul elmin və həm də istehsalın bütün sahələri üzrə ən mühüm, yeni dünya elmi ədəbiyyatı haqqında xəbər verməlidir. Elmi-tədqiqat işinin bibliografik informasiya təminatında lazımı keyfiyyət bir də o zaman əldə edirlər ki, bibliografik fəaliyyət subyektləri dövrün əsaslı elmi tədqiqatçıların başlıca istiqamətləri, elmin-texnikanın nəticələrindən istifadənin vacib olduğu istehsal sahələri haqqında aydın təsəvvürə malik olsunlar. Yəni bibliografik işin planlaşdırılması məqsədyönlü olsun. Deməli, elmi-tədqiqat işinə

köməklik məqsədilə biblioqrafik xidmət vasitələri yaradılarkən elmi müəssisələrin profilləri, onların hər bir konkret halda elmi-tədqiqat işlərinin planları, bu planda əsas istiqamətlər, əlaqədar sahələrin biblioqrafik məlumat təminatlarının vəziyyəti, buna daha çox ehtiyacı olanların müəyyənləşdirilməsi çox vacib məsələdir. Respublikamızda elmi-tədqiqat işlərinin biblioqrafik məlumat təminatının vəziyyəti tədqiq edilərkən bütün bu cəhətlər nəzərə alınmalıdır.

1959-1990-cı illərdə Azərbaycanda elmi-köməkçi biblioqrafiyanın inkişafında müəyyən mütəşəkkillik və məqsədyönlülük baş verir və getdikcə sistem halını almağa başlayır. Bunun əsas səbəbi respublikanın mühüm kitabxanalarının, Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Elmi Kitabxanasının, xüsusi elmi və qismən də ali məktəb kitabxanalarının ayrı-ayrı elm, texnika, mədəniyyət və təsərrüfat sahələrinin informasiya tələbatlarını dərk etmələri və onların biblioqrafik təminatına diqqətlərini artırmaları ilə əlaqədardır.

Informasiya istifadəçilərinin biblioqrafik informasiya tələbatlarının xüsusiyyətlərinə, məqsədlərinə uyğun olaraq elmi-köməkçi biblioqrafiyanın inkişafında iki istiqamət formalaşmağa başlamışdır. 1. Cari elmi-köməkçi biblioqrafiya; 2. Retrospektiv elmi-köməkçi biblioqrafiya. Hər iki istiqamətdə müəyyən nailiyyətlər əldə olunmuşdur və onların üzərində dayanmaq lazımdır.

Cari elmi-köməkçi biblioqrafiya. Azərbaycanda elmi işçilərin və mütəxəssislərin cari biblioqrafik informasiya təminatı əsas etibarilə iki yolla həyata keçirilir. Bunlardan birincisi dövlət biblioqrafiyası orqanları hesab edilən «Azərbaycan mətbuat salnaməsi», «Birillik Azərbaycan kitabı» və qismən də kitablara dair çap kartoçkalrı, ikincisi isə universal və xüsusi elmi kitabxanaların fondlarına yeni daxil olan ədəbiyyatla bağlı buraxdıqları cari biblioqrafik nəşrləri vasitəsilə reallaşdırılır. Azərbaycan Dövlət Kitab Palatasının nəşrləri olan dövlət biblioqrafiyası orqan-

ları haqqında yuxarıda ətraflı bəhs olunub. (37, S.41) Burada isə kitabxanalarda elmi-texniki tərəqqinin, istehsal proseslərinin cari biblioqrafik informasiya təminatı üçün istifadə etdikləri vasitələrdən bəhs olunacaq.

Azərbaycanda elmi-tədqiqat müəssisələrinin cari biblioqrafik informasiya təminatı sahəsində fərqlənən universal müəssisələrdən birinci növbədə M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanasının adını çəkmək lazımdır. Respublikamızın ən mühüm milli kitabsaxlayıcısı olan bu kitabxana elmi-tədqiqatçıların maraqlandıqları problemlər üzrə ədəbiyyat axtarışında əsaslandıqları əsas mərkəz olmuşdur. Bunun səbəbi onun sənəd fondunun, orada biblioqrafik informasiya ehtiyatlarının zənginliyi ilə əlaqədardır. Kitabxana çox mükəmməl soraq-biblioqrafiya aparatına, o cümlədən müxtəlif tərkibli kataloq və kartoteka sistemə, soraq-məlumat və biblioqrafik nəşrlər fonduna, «Azərbaycan kitabı» kimi nadir fonda malik olmaqla yanaşı, elmi-tədqiqatçıların, mütəxəssislərin cari biblioqrafik informasiya təminatını həyata keçirmək üçün müxtəlif vasitələrdən istifadə edir. Bunlardan ən geniş yayılmışı və istifadə üçün səmərəlisi «Fonda yeni daxil olan ədəbiyyat haqqında» biblioqrafik informasiya nəşrləridir. Belə cari elmi-köməkçi informasiya nəşrinin məqsədi kitabxananın elmi mütəxəssislərdən ibarət olan oxucularına-informasiya istifadəçilərinə fonda yeni daxil olan ədəbiyyat haqqında operativ biblioqrafik informasiya verməkdir. Beləliklə, bu vasitələrin carilik meyarı ədəbi axının nəşr yeniliyi ilə deyil, onların haqqında kitabxana fondlarına daxil olmaları ilə biblioqrafik informasiya verilməsi arasındakı vaxt müddəti ilə ölçülür.

Məlum olduğu kimi kitabxanalarda oxucuların yeni daxil olan materiallardan xəbərdar edilmələri üçün müxtəlif vasitələrdən istifadə olunur. Bunlardan yeni kitabların sərgilərini, biblioqrafik icmallarını, həmçinin «Informasiya günləri»ni, «Mütəxəssis günləri»ni və başqalarını qeyd et-

mək olar. İnformasiya istifadəçilərinə daha geniş miqyaslı istifadə imkanı yaradan vasitə isə fonda yeni daxil olan ədəbiyyata dair bibliografik məlumat nəşrləridir.

M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanasının bu cür cari elmi-köməkçi bibliografik informasiya «bülletenlərini» ədəbiyyat əhatəliyinə görə üç cəhətdən fərqləndirmək olar.

Birincisi odur ki, onların bir qismi yalnız Azərbaycanın yerli nəşrlərini əks etdirir. İkinci cəhət respublikanın elmi-mədəni, iqtisadi həyatı ilə əlaqədar materialları əhatə etmələrilə, üçüncü cəhət isə xarici ölkə nəşrlərindən daxil olan materialları əhatə etmələrilə əlaqədardır.

Kitabxana tərəfindən çap olunan əsaslı və məqsədyönlü cari elmi-köməkçi bibliografik vəsait «Azərbaycan mədəniyyəti və incəsənəti haqqında yeni ədəbiyyat» adlı göstəricidir. Vaxtı ilə kitabxana işinə dair verilən partiya qərarlarının birində (1974) kitabxanaların qarşısına qoyulan mühüm vəzifələrdən biri yeni ədəbiyyat haqqında ardıcıl, operativ bibliografik informasiya verilməsi ilə əlaqədar idi. Kitabxanada bu vəzifəni əməli olaraq həyata keçirmək məqsədilə Mədəniyyət və incəsənət üzrə elmi-informasiya şöbəsi yaranır. Həmin şöbə 1976-cı ildən «Mədəniyyət və incəsənət üzrə yeni ədəbiyyat» adlı 2 aylıq bibliografik informasiya nəşri buraxır. Geniş oxucu istiqamətinə malik olan bu məlumat göstəricisində (31, S.3) Azərbaycan və rus dillərində çapdan çıxmış və kitabxananın fonduna yeni daxil olmuş kitablar, həmçinin məcmuələrdə elmi əsərlərdə, jurnal və qəzetlərdə dərc edilmiş məqalələr haqqında bibliografik informasiya verilir. Ümumilikdə burada mədəniyyətin ümumi məsələləri, incəsənətin müxtəlif növləri, muzey, mədəni maarif işləri, kitabxanasüənəslilik və bibliografiyasüənəslilik üzrə sənəd axınıni əks etdirir. Həmin sənədlərin bibliografik təhlili, analitik-sintetik işlənməsindən sonra bibliografik yazılar (təsvirlər) məzmun etibarilə qruplaşdırılır.

bu zaman keçmiş ittifaq miqyaslı analoji mərkəzin hazırladığı rubrikalar əsas götürülürdü.

Göstəricinin quruluşu bir qayda olaraq belə bölmə və rubrikalardan ibarət olurdu.

1. Mədəniyyət və mədəni quruculuğa aid rəhbər materiallar; 2. Mədəniyyət nəzəriyyəsi. Fəlsəfi sosioloji problemlər; 3. SSRİ xalqlarının mədəni əlaqələri. 4. Beynəlxalq mədəni əlaqələr. 5. Mədəni- maarif işi. Ümumi bölmə. Radio və televiziya verilişləri; 6. Mətbuat. Kitabxana işi. Bibliografiya 7. İncəsənət. Ümumi bölmə. Bundan sonra incəsənətlə əlaqədar rubrikalar verilir. Məsələn, 1983-cü ilin birinci buraxılışında (yanvar-fevral) «İncəsənət» bölməsinin «Təsviri incəsənət», «Tətbiqi-dekorativ incəsənət», «Heykəltəraşlıq», «Rəngkarlıq», «Qrafika», «Memarlıq və şəhərsalma», «Bizim fotoqrafiya», «Teatr» (teatr tarixi və nəzəriyyəsi), «Dram teatrları», «Opera və musiqili komediya teatrları», «Gənc tamaşaçılar və kukla teatrları», «Kino», «Balet. Rəqs» kimi rubrikalar mövcuddur.

Göstəricidə haqqında məlumat verilən kitabların bibliografik təsvirində kitabxananın fonduna görə şifrənin verilməsi onun axtarış imkanına müsbət təsir göstərir.

Bibliografik informasiya nəşrinin yardımçı aparatı müəlliflərin, istifadə olunmuş qəzet və jurnalların əlifba göstəricilərindən ibarətdir. Axırncı vəsaitin coğrafi əhatə miqyası haqqında da aydın təsəvvür yaradır.

Belə bir bibliografik informasiya nəşrinin elmi tədqiqatçılar, mütəxəssislər, mədəniyyət və incəsənət sahəsində yeni nəşrlərlə maraqlanan başqa tələbatçılar üçün elmi və təcrübi əhəmiyyətə malik olması şübhəsizdir. Lakin onun nəşrinin gecikdirilməsi operativliyinə mənfi təsir göstərirdi. Əgər cari ilin birinci nömrəsi may ayında çapa göndərilirsə, 2-6 nömrələrin çapa getməsi ilin axırına çəkirdi və hətta növbəti ilə keçirdi. Bu da onun carilik mahiyyətinin itməsinə səbəb olurdu.

Kitabxananın (RETK ilə şərikli) ən mühüm cari bibliografik nəşrlərindən biri «Azərbaycan SSR kitabxanalarına daxil olan xarici dövri nəşrlərin birləşmiş kataloqu»dur (1968-ci ildən). İllik kimi çap olunan bu kataloq elmi-tədqiqatla məşğul olanlar və başqa mütəxəssislər üçün çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Oxucular bunun vasitəsilə həm kitabxanalarımızın aldığı xarici dövri mətbuat haqqında, həm də ayrı-ayrı dövri nəşrlərin saxlanıldığı kitabxanalar haqqında məlumat əldə edə bilirlər. Deməli, o bibliografik məlumatın axtarış və kommunikasiya kimi iki əsas ictimai funksiyasının eyni səviyyədə ($A=B$) əməli olaraq yerinə yetirilməsini reallaşdıran vasitələrdən biridir ($A=B$). Kataloqun əvvəlində şərti işarələrin aid olduğu kitabxanaların siyahısı, ünvanı və telefon nömrələri verilir. Məsələn, bununla aydın olur ki, Ba-Bakı, Ba-1 – M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanasının, Ba-19 – Azərbaycan MEA Geologiya İnstitutu kitabxanasının işarəsidir.

Kataloqda əks olunan jurnalların adlarından sonra onların mövzusunı müəyyən edən təsnifat işarəsi qoyulur. Məsələn, coğrafiya Ba-5, Bolqariya B-IV (62,S.11).

Göstəricinin birinci hissəsində jurnallar əlifba sırası ilə verilir. İkinci hissə sistemli göstərici adlanır və burada jurnallar aşağıdakı kimi qruplaşdırılır. A. İctimai elmlər; A I. Ümumi xarakterli jurnallar, A II. Fəlsəfi jurnallar, A III. Tarixi elmlər; A IV. İqtisadi elmlər. İqtisadiyyat. Ticarət; A V. Hüquq elmləri; A VI. Hərbi elmlər; VII. Dilşünaslıq. Filologiya; A VIII. Ədəbiyyatşünaslıq. Bədii ədəbiyyat; A IX. İncəsənət. Sənətşünaslıq. Musiqi. Kino. Teatr; A X. Mədəniyyət. Elm. Maarif. İdman; B. Təbiət və fizika-riyaziyyat elmləri; B I. Ümumi xarakterli jurnallar; B II. Fizika-riyaziyyat elmləri; B III. Kimya elmləri; B IV. Geologiya-coğrafiya elmləri; B V. Biologiya elmləri. B. Texnika. Texniki elmlər. B I. Ümumi xarakterli jurnallar; B II. Energetika. Radioelektronika; B III. Dağ-mədən işləri; B IV. Metallurgiya. Metalşünaslıq; B V. Maşınqayırma.

Metalların texnologiyası. Dəzgahqayırma; B VI. Kimya texnologiyası. Kimya istehsalı; B VII. Yeyinti istehsalı; B VIII. Ağac emalı istehsalı; B IX. Yüngül sənaye istehsalı; B X. Poliqrafiya istehsalı; B XI. Fotokinetexnika. Fotokinetexnika materialları; B XII. İnşaat. Memarlıq; B XIII. Nəqliyyat. Q. Kənd təsərrüfatı. Meşə təsərrüfatı. Mədarlıq; D. Kitabxanaşünaslıq. Elmi informasiya; E. Bibliografiya. Universal xarakterli məlumat nəşrləri; J. Səhiyyə. Təbabət elmləri. Axırda mikrofişlərin göstəricisi verilir.

Toplu kataloqdan aydın olur ki, Azərbaycanın müxtəlif kitabxanaları tərəfindən elmin, texnikanın, mədəniyyətin, xalq təsərrüfatının əsas sahələri üzrə jurnallar alınır. Məsələn, kataloqun 1984-cü ilin nəşrində 42 Bakı və 2 Sumqayıt kitabxanasının ünvanı verilir. Bunlardan Azərbaycan MEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasını, Akademiyanın Botanika İnstitutunun kitabxanasını, Respublika Elmi-Tibb kitabxanasını, Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Neft Maşınqayırma institutunun kitabxanasını, Ü.Hacıbəyov adına Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının kitabxanasını, Sumqayıt «SK» (Sintetik kauçuk) zavodunun kitabxanasını və başqa xüsusi elmi, elmi-texniki və ali məktəb kitabxanalarını qeyd etmək olar. Bakı kitabxanaları «Ba», Sumqayıt kitabxanaları isə «Sum» hərfləri ilə işarə olunur.

Göstəricinin əlifba prinsipi ilə tərtib olunan hissəsində jurnalların adlarından sonra onun mənsub olduğu ölkə və onların məzmununu müəyyənləşdirən təsnifat indeksi verilir.

Bibliografik təsvir çox müxtəasdır. Başqa sözlə, yalnız hər bir jurnalın adının qeyd olunması ilə məhdudlaşır. Bu bibliografik informasiya üçün kifayət deyil. Əslində kitabxanaların aldığı jurnalların adlarından ibarət siyahıdır. Bununla belə həmin kataloqun kitabxana işçilərinə kompleksləşdirmədə, oxucuların kitabxanalararası abonementdən səmərəli istifadə etmələrinə, respublikaya gələn dövrü

mətbuatın ünvanını müəyyənləşdirməyə böyük köməkliyi dəyə bilər.

M.F.Axundov adına Azərbaycan Respublika Kitabxanasının diqqəti cəlb edən cari biblioqrafik vəsaitlərindən yeni kitabları əks etdirən «Kənd təsərrüfatına dair yeni kitablar», «Bədii ədəbiyyat», «Ümumi pedaqogika. Tədrisin metodikası», «Not-musiqi şöbəsinə yeni daxil olan not, kitab, səs valları haqqında məlumat bülleteni», «Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi və tarixi» kimi biblioqrafik vəsaitlərini də göstərmək lazımdır (69, S.182-183; 218-220; 227-229; 172-176; 117-118).

Kitabxananın diyarşünaslıq və milli biblioqrafiya şöbəsi tərəfindən hazırlanan və buraxılan «Kənd təsərrüfatına dair yeni kitablar» 1980-ci ildən Azərbaycan və rus dillərində nəşr edilir. O dövrün partiya və dövlət təşkilatları, kənd təsərrüfatı mütəxəssisləri və işçiləri, həmçinin rayon və kənd kitabxanalarının işçiləri üçün nəzərdə tutulur və ildə iki dəfə çap edilirdi (Tərtib edənləri: T.Həsənova və T.Yefimova). Birinci buraxılış yanvar-iyun, ikinci buraxılış isə iyul-dekabr aylarının nəşrlərini əks etdirirdi.

Göstəricidə biblioqrafik yazılar mövzulara görə qruplaşdırılır. Əsas bölmələr bunlardır: «Kənd təsərrüfatına dair rəhbər materiallar», «Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı və təşkili», «Kənd təsərrüfatının mexanikləşdirilməsi və elektrikləşdirilməsi», «Kənd təsərrüfatının elmi-təbii əsasları», «Ümumi bitkiçilik», «Xüsusi bitkiçilik. Tarlaçılıq», «Meşə və meşə təsərrüfatı», «Heyvandarlıq». Bəzi əsas şöbələr alt şöbələrə də ayrılır. Məsələn, 1983-cü ilin iyul-dekabr ayına dair buraxılışının «Xüsusi bitkiçilik, Tarlaçılıq» şöbəsinin «Dənli və dənli paxlalı bitkilər», «Pambıqçılıq», «Yemçilik», «Üzümçülük», «Heyvandarlıq» şöbəsinin «Baytarlıq» kimi alt şöbələri vardır.

Məlumat göstəricisinin müsbət cəhətlərindən biri orada ayrı-ayrı təsvirlərin annotasiya ilə müşayiət olunmasıdır. Bu onun informasiya potensialına müsbət təsir göstərir.

Lakin göstəricinin nəşrinin gecikdirilməsi onun cari biblioqrafik məlumat mənbəyi kimi əhəmiyyətini itirməsinə səbəb olurdu.

Kitabxananın məlumat-biblioqrafiya şöbələrinin fəaliyyəti ilə bağlı olan «Dövlət və hüquq tarixi» və nəzəriyyəsi» və «Ümumi pedaqogika» adlı vəsaitlər də ildə iki buraxılışda nəzərdə tutulur. Birinci buraxılış ilin birinci, ikinci buraxılış isə ikinci yarısının kitabları haqqında məlumat verir.

Beləliklə M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanası tərəfindən səkkiz mövzuda biblioqrafik informasiya bülleteni buraxılır. Onlar sosial-siyasi, kənd təsərrüfatı, pedaqogika, dövlət və hüquq, musiqi mövzuları ilə bədii ədəbiyyatla, xarici dövrü nəşrlərlə respublikamız haqqında bəhs edən keçmiş ittifaq ədəbiyyatı ilə əlaqədar idi. Kitabxana belə məlumat bülletenlərinin mövzu dairəsini bir qədər də genişləndirə bilərdi. Ədəbiyyatşünaslıq, tarix, o cümlədən Azərbaycan tarixi, sosial və iqtisadi inkişafın ayrı-ayrı problemləri üzrə də bu cür məlumat bülletenlərinə ehtiyac var idi. Ən mühüm vəzifə isə həmin bülletenlərin operativliyini artırmaqdan ibarət idi. Bəzən yeni ədəbiyyatın həmin vəsaitlərdə əks olunmasının bir ildən çox gecikdirilməsinə təsadüf edilirdi və deməli onlar sürətləndirmə prosesinin tələblərinə cavab verə bilmirdi. Cari biblioqrafik məlumatdan bütün sahələrdə məlumat tələbatlarını qabaqlamaq tələb olunurdu.

Cari elmi-köməkçi biblioqrafik məlumat işində Azərbaycan Respublikası Milli Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Elmi Kitabxanasının da nailiyyətləri diqqətəlayiqdir. Kitabxana elmi-təbii və ictimai-humanitar elmlər üzrə ədəbiyyatın biblioqrafiyalaşdırılmasında böyük rol oynayır. Elmi tədqiqatçılara və mütəxəssislərə cari biblioqrafik informasiya vermək məqsədi ilə yeni kitablar və dövrü mətbuatı əks etdirən vəsaitlərin buraxılması işini ardıcıl olaraq həyata keçirir, onun mövzu dairəsini getdikcə genişləndirir və təkmilləşdirirdi. Kitabxana xarici kitablar və dövrü mət-

buat haqqında «biblioqrafik siyahıların» buraxılmasını davam etdirirdi. Belə «siyahılar» təbiət elmləri üzrə elmi-texniki məlumat və soraq-məlumat biblioqrafiya şöbələri tərəfindən hazırlanırdı.

Təbiət elmləri üzrə elmi-texniki məlumat şöbəsində hazırlanan vəsaitlərdən «Yeni xarici kitabların biblioqrafik siyahısı»nın təbiət və ictimai elmlər üzrə seriyalarını göstərmək olar.

Təbiət elmləri üzrə seriyanın bir illik komplekti əsasında belə nəticəyə gəlmək olar ki, həmin biblioqrafik siyahılar ildə təxminən 4-6 nömrədən ibarət çap olunurdu və ayrı-ayrı buraxılışlar iki-üç ay ərzində kitabxanaya daxil olan yeni xarici kitabları əks etdirirdi. Onların daxili quruluşu seriyalara bölünürdü: məsələn, biblioqrafik siyahının 1978-ci ilin 4-6 buraxılışı «Fizika-riyaziyyat və texniki elmlər», «Kimya elmləri», «Biologiya elmləri» və «Yer haqqında elmlər» adlanan dörd seriyaya malik idi. Seriyalar daxilində biblioqrafik yazılar müvafiq elmlərin ayrı-ayrı sahələri üzrə qruplaşdırılır. Götürək «Fizika-riyaziyyat və texniki elmlər» seriyasını. Burada əvvəl ümumi məsələlər, fizika, mexanika-riyaziyyat, kibernetika üzrə xarici kitablar haqqında məlumat almaq olar. Kitablار orijinalın dilində təsvir olunur və hər bir kitabın adının rus dilində tərcüməsi verilir. Biblioqrafik təsvirlə yanaşı təsnifat indeksi də qoyulur. Deməli biblioqrafik yazı biblioqrafik təsvirdən, kitabın adının rus dilində tərcüməsindən və təsnifat indeksindən ibarətdir.

«Yeni xarici kitabların biblioqrafik siyahısı»nın ictimai elmlər üzrə seriyası ildə iki dəfə buraxılırdı. Biblioqrafik təsvirlərin düzülüşündə müəlliflərin familiyalarının və əsər adlarının əlifbasına əsaslanırdı. Biblioqrafiyalaşdırılan sənədlər indeksləşdirilirdi və bu da oxuculara maraqlandıqları sənədlərin ünvanını müəyyənləşdirməkdə kömək edirdi.

Azərbaycan MEA Mərkəzi Elmi kitabxanasının xarici ədəbiyyatla kompleksləşdirmə və beynəlxalq kitab

mübadiləsi və Şərq ədəbiyyatı şöbələri təbiət və sosial elmlər üzrə müəyyən il üçün sifariş olunan xarici dövrü mətbuatın kataloqunu tərtib edib çapdan buraxırlar. Ölkələrin adlarının əlifbası ilə qruplaşdırılan bu vəsaitlərdə biblioqrafik təsvir standartı uyğun gəlmir, orada təkcə dövrü mətbuatın adı qeyd olunur. İctimai elmlər seriyasında ərəb əlifbası ilə çıxan dövrü nəşrlərin adlarının latın əlifbası ilə transkripsiyası verilir.

Belə biblioqrafik vəsaitlərin operativliyi qeydə alınan kitabların və elmi jurnalların nəşr olunmalarına görə deyil, adı çəkilən kitabxanaya daxil olma vaxtı ilə ölçülür. Biblioqrafik siyahılarda bəzən nəşrindən artıq 5-6 il keçmiş materiallar haqqında məlumat verilir. Məsələn, 1978-ci il buraxılışında 1972, 1975, 1976, 1980-ci il buraxılışında 1973, 1974, 1976, 1977-ci illərin nəşrlərinə təsadüf etmək olar. Təbiidir ki, bu qeydə alınan kitabların kitabxanaya daxil olmasının gecikdirilməsi ilə əlaqədar idi. Deyək ki, təxminən 7 il bundan qabaq çap olunmuş xüsusilə təbiət və texnika elmləri üzrə elmi əsərin Azərbaycan mütəxəssisləri üçün informasiyanın operativliyi baxımından nə faydası ola bilər? Ona görə də bunlar cari biblioqrafik nəşr olsalar da yalnız retrospektiv biblioqrafik axtarış baxımından əhəmiyyətli ola bilərlər.

Sonralar «Yeni xarici kitabların biblioqrafik siyahıları»nın tərtibində təbiət elmləri üzrə elmi-texniki məlumat şöbəsi ilə bərabər xarici ədəbiyyatın kompleksləşdirilməsi və beynəlxalq kitab mübadiləsi şöbəsinin iştirak etməsi həmin vəsaitlərdə əhatəlik miqyasının genişlənməsinə müsbət təsir göstərir, onların dolğunluğunu təmin edir.

Kitablarla əlaqədar ikinci mühüm biblioqrafik informasiya nəşri ayrı-ayrı illərdə şərq ölkələrinə aid şərq və avropa dillərində Bakı şəhər kitabxanalarına daxil olan kitabları əks etdirir. Bunlardan «1980-ci ildə Bakı kitabxanalarına şərq ölkələrinə aid şərq və avropa dillərində daxil olan kitabların biblioqrafik siyahısı» (Tərtib edənlər:

X.M.Hacıyeva, Z.Y.Müseibova, R.A. Hacıyeva) (1980) qeyd etmək olar (№ 1, 2). Burada Azərbaycan MEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasına və şəhərimizin başqa mühüm kitabxanalarına ərəb, fars, urdu, puştu, kürd, türk və avropa dillərində daxil olmuş kitablar haqqında məlumat verilir. Ölkəşünaslıq xarakterli bu kitablar dillərə görə qruplaşdırılmış, onların bibliografik təsvirləri orijinalın dilində verilmişdir. Bibliografik vəsaitlərin düzülüşündə müəlliflərin əlifba sırası əsas götürülmüşdür. Bibliografik təsvirə müəllif işarəsi əlavə olunmuş və həm də ayrı-ayrı kitabların düşdüyü kitabxanaları bildirən kodlar verilmişdir. Məsələn, MEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının kodu B-1, B-2 M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanasının, B-3 Bakı Dövlət Universiteti Kitabxanasının kodudur. Bütün bunlar göstərir ki, həmin vəsait bibliografik informasiyanın axtarış və kommunikativ funksiyalarının bərabər (A=B) səviyyədə həyata keçirilməsində əhəmiyyətli ola bilər.

Belə bibliografik informasiya mənbələri Azərbaycan informasiya istifadəçiləri üçün nəzərdə tutulduğuna görə orada qeydə alınan kitabların orijinalın dilində aparılan bibliografik təsvirlərdən sonra heç olmazsa onların adlarının Azərbaycan dilində tərcüməsi də verilsəydi çox yaxşı olardı.

Azərbaycan Respublika MEA Kitabxanasının fonda yeni daxil olan dövrü mətbuata dair buraxdığı kataloqlar da bibliografik informasiya baxımından yerli elmi tədqiqatçılar üçün böyük əhəmiyyət kəsb edirdi. Kitabxananın elmi-texniki məlumat şöbəsinin məhsulu olan bu kataloqlarda materiallar məzmunlarına görə qruplaşdırılır və daxili seriyalara malik olur. Məsələn, daxilə «Fizika-riyaziyyat elmləri», «Kimya elmləri», «Yer haqqında elmlər» seriyalarına təsadüf edilir. Seriyalar daxilində isə dövrü mətbuatın məxsus olduğu ölkələr adlarının əlifbasına görə sıralanır və hər

ölkənin dövrü mətbuatının bibliografik təsvirləri orijinalın əlifbası ilə verilir.

Bəzi buraxılışların axırında kitabxananın müəyyən ildə aldığı jurnalların siyahısı əlavə olaraq verilir. Məsələn, 1977-ci ildə kitabxananın aldığı dövrü mətbuat haqqında məlumat həmin ilə dair 1979-cu ildə çıxan buraxılışın axırında verilmişdir.

Belə kataloqlar vasitəsilə məlum olur ki, kitabxana xeyli xarici dövrü nəşr alır. Məsələn, kataloqun 1980-ci il buraxılışı (Tərtib edənləri: M.A.Kudlo, S.S.Qomelenskaya, T.V.Nenaziasvili, Z.A.Zeynalov) göstərir ki, həmin ildə kitabxana fizika-riyaziyyat elmləri üzrə 28 ölkədən 372, kimya elmləri üzrə 20 ölkədən 122, biologiya elmləri üzrə 29 ölkədən 369, yer haqqında elmlər üzrə 23 ölkədən 220 adda dövrü mətbuat almışdır (35).

Kitabxananın soraq-bibliografiya şöbəsi kitabxanaya yeni daxil olan ölkə kitablarının bibliografik siyahısını da tərtib edirdi. Bu siyahılarda bibliografik təsvirlər sistemli şəkildə qruplaşdırılırdı. Məsələn, 1983-cü ilin buraxılışlarından birində «Fizika-riyaziyyat elmləri. Riyazi-mexanika», «Fizika və astronomiya», «Kimya elmləri», «Yer haqqında elmlər», «Biologiya elmləri», «Texnika. Texniki elmlər», «Kənd təsərrüfatı və meşə təsərrüfatı elmləri» «Səhiyyə. Tibb elmləri», «Tarix. Tarix elmləri», «İqtisadiyyat. İqtisadiyyat elmləri», «Elm. Mədəniyyət. Maarif», Dövlət və hüquq. Hüquq elmləri», Fəlsəfi elmlər. Psixologiya» kimi şöbələr var və bunların daxilində bibliografik təsvirlərin düzülüşündə əlifba prinsipi əsas götürülür.

Kitabxananın maraqlı bibliografik informasiya vəsaitlərindən biri şərq dillərində ictimai elmlər üzrə çıxan jurnal məqalələrini əks etdirir. Məsələn, 1985-ci ilin buraxılışı göstərir ki, fars, türk və Azərbaycan dillərində (ərəb əlifbası ilə) çıxan jurnal məqalələri belə vəsaitlərdə elmlər üzrə qruplaşdırılır.

Azərbaycan MEA Mərkəzi -Elmi Kitabxanasının cari biblioqrafik nəşrlərini ümumiləşdirib belə nəticəyə gəlmək olar ki, M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanasının vəsaitlərindən fərqli olaraq onlar qismən kompleks xarakter daşıyır, ayrılıqda hər biri elmin müxtəlif sahələrinin biblioqrafik informasiya tələbatını müəyyən dərəcədə təmin edə bilər.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi respublikanın xüsusi elmi kitabxanaları da öz fondlarına daxil olan yeni ədəbiyyata dair biblioqrafik informasiya vəsaitləri tərtib edib yayırdılar. Məsələn, Respublika Elmi-Texniki Kitabxanasının belə cari biblioqrafik vəsaiti Azərbaycan SSR Dövlət Plan Komitəsinin Respublika Elmi-Texniki Kitabxanasına daxil olan «Yeni kitabların informasiya göstəricisi» adlandı. Kitabxana bu vəsaiti 1980-ci ildən rüblük şəklində çap etdirirdi (49, S.2).

Göstərici respublika sənaye müəssisələri, Azərbaycan Dövlət Plan Komitəsinin, xalq təsərrüfatının ayrı-ayrı sahələrinin işçilərinə məlumat vermək və həmçinin kitabxananın fondunu təbliğ etmək məqsədilə çap olunur.

Biblioqrafik vəsaitdə təsvirlər elm sahələrinə görə qruplaşdırılır. Burada «Elm və bilik», «Mətbuat», «Statistika», «Siyasi iqtisad», «Xalq təsərrüfatı», «Atom və nüvə enerjisi», «Su nəqliyyatı», «Maşınqayırma», «Kimya texnologiyası», «Metallurgiya», «İnşaat» və başqa bölmələrə rast gəlirik. O dövrün tələbatına uyğun olaraq birinci yeri marksizm-leninizm klassiklərinin əsərləri və onların haqqında ədəbiyyat tutur. Bölmələr daxilində biblioqrafik təsvirlərin düzülüşündə əlifba prinsipinə riayət olunur.

Kənd təsərrüfatı mütəxəssislərini və işçilərinin cari biblioqrafik təminatında isə Respublika Elmi Kənd Təsərrüfatı kitabxanası mühüm rol oynayır. Ümumiyyətlə kitabxana öz oxucularını nəzərə almaqla fondnda olan ədəbiyyatın biblioqrafik vasitələrlə təbliğinə xüsusi əhəmiyyət verir. Bu məqsədlə o fondnda olan ədəbiyyat əsasında müxtəlif mövzu-

larda biblioqrafik göstəricilər hazırlayır, rotaprint vasitəsilə 500 nüsxədə artırır və yayır. Bunlardan «Taxıl bitkiləri» (1982) «Yem və yem istehsalı» (1983), «Hidrotexnika və meliorasiya» (1985) adlı göstəriciləri və başqalarını qeyd etmək olar.

Lakin bizi maraqlandıran kitabxananın cari biblioqrafik informasiya vermək məqsədilə buraxdığı vəsaitlərdir. Qeyd etmək lazımdır ki, kitabxananın həmin məqsədli mühüm vəsaiti «Kənd təsərrüfatına dair yeni kitablar» adlı informasiya göstəricisidir. Bu göstəricini kitabxana 1978-ci ildən rüblük şəklində buraxır və o, rəhbər işçilər, kənd təsərrüfatı sahəsində çalışan alimlər, mütəxəssislər və işçilər üçün nəzərdə tutulur.

Göstərici «Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı və təşkili. Ümumi məsələlər», «Kənd təsərrüfatının mexanikləşdirilməsi və elektriklişdirilməsi» «Kənd təsərrüfatında aviasiya», «Kənd tikintisi», «Kənd təsərrüfatının elmi-təbii əsasları», «Ümumi bitkiçilik», «Xüsusi bitkiçilik», «Meşə və meşə təsərrüfatı», «Maldarlıq», «Elmi-tədqiqat işləri. Təhsil», «Kənd təsərrüfatı biliklərinin təbliği. Elmi-texniki informasiya. Biblioqrafiya» kimi əsas şöbələrdən ibarətdir. Hər şöbə öz-özlüyündə müxtəlif rubrikalara ayrılır. Məsələn, «Kənd təsərrüfatının elmi-təbii əsasları şöbəsində biblioqrafik təsvirlər «Kənd təsərrüfatının bioloji əsasları. Tədqiqat metodları. Cihazlar», «Aqrofizika», «Aqrometeorologiya. Kənd təsərrüfatı fenologiyası», «Torpaqşünaslıq», «Aqrokimya. Gübrələnmə», «Kənd təsərrüfatı meliorasiyası» «Kənd təsərrüfatı mikrobiologiyası», «Təbiəti mühafizə» kimi rubrikalarda qruplaşdırılmış və müəlliflərin familiyasının və ya əsər adlarının əlifbası ilə düzülmüşdür.

Vəsaitin axırında verilən əlavə siyahıdan məlum olur ki, burada Respublika Elmi Kənd Təsərrüfatı kitabxanasının aldığı biblioqrafik, referativ, icmal, ekspress-informasiya xarakterli jurnallar və başqa dövrü mətbuat haqqında məlumat verilir, və aydın olur ki, o dövrdə kitab-

xana keçmiş ÜKP-nin, ÜİETMİ-nin, keçmiş V.I.Lenin adına Kənd Təsərrüfatı Elmlər Akademiyasının, Ümumittifaq Elmi-Tədqiqat Məlumat və Texniki-İqtisadi tədqiqat institutunun, Dövlət Elm və Texnika Komitəsinin, Ümumittifaq Elmi-Texniki İnformasiya Mərkəzinin, Özbəkistan Respublikası Dövlət Plan Komitəsinin, Elmi-Tədqiqat Elmi-Texniki Məlumat və Texniki İqtisadi tədqiqat institutunun əlaqədar nəşrlərini, xarici ölkə dövrü nəşrlərini alır. İnformasiya göstəricisinin axırında yardımçı aparat kimi müəlliflərin əlifba siyahısı verilir və bu da həmin nəşrdə bibliografik axtarışı qismən asanlaşdırır.

Rüblüklərdən belə məlum olur ki, onlarda yerli nəşrlər nəzərə alınmır. Buna haqq qazandırmaq olmaz. Məhəlli oxucuların bibliografik tələbatlarının kompleks təminatı yerli nəşriyyatlar tərəfindən buraxılan kitablar haqqında da bibliografik məlumat verilməsini tələb edir.

Rüblüyün adı sonralar dəyişdirilmişdir. Məsələn, 1984-1985-ci illərdə o, «Kənd təsərrüfatında elmin və qabaqcıl təcrübənin nailiyyətləri» adı ilə nəşr olunurdu.

Kitabxananın cari nəşrlərindən biri «Azərbaycan Ümumittifaq nəşrlərində» adlanır. Bu da əsasən rüblük şəklində çıxır və Azərbaycanın kənd təsərrüfatına dair ümumittifaq mətbuatında dərc olunmuş materiallar haqqında bibliografik məlumatı əks etdirir.

Respublika Elmi Tibb Kitabxanası da mühüm xüsusi elmi kitabxanalardandır. Lakin 1980-ci illərdən kitabxananın cari bibliografik nəşrlərinə də təsadüf edilmişdir.

Azərbaycanda 1970-80-ci illərdə xüsusi cari bibliografik vəsaitlər sisteminin ümumi vəziyyəti göstərir ki, respublikada hər hansı bir səviyyədə elmi-köməkçi bibliografik informasiya təminatı məsələsinin sistem halında həlli lazımı səviyyədə olmamışdır.

Yenə ayrı-ayrı kitabxanaların cari bibliografik nəşrləri elmin, istehsalın, mədəniyyətin, ideoloji və pedaqoji işin

bütün sahələrini əhatə etməkdən, müxtəlif oxucu tələbatlarını kompleks şəkildə ödəməkdən hələ çox kənardadırlar.

Respublikamızın elm və təsərrüfat həyatı ilə bağlı çox problemlər var ki, onlar cari bibliografik mənbələrdə əhatə olunmur. Bibliografik məlumat ehtiyacları istənilən səviyyədə ödənilmir. Əsasən kitabxana fondlarına daxil olan yeni ədəbiyyatı əks etdirən, həm də çox məhdud xidmət sahəsinə malik bibliografik mənbələrin buraxılışında gecikmə və ardıcılığın pozulması hallarına yol verilirdi. Bu da həmin vəsaitlərin cari bibliografik mənbə kimi əhəmiyyətini azaldır, informasiya istifadəçilərini intizarda qoyurdu, onların maraq və tələbatlarının vaxtında, ardıcıl ödənilməsini ləngidirdi.

Bibliografik fəaliyyətin əlaqələndirilməsi, planlaşdırılması, bu sahədə qüvvələrin birləşdirilməsi ayrı-ayrı müəssisələrin arasında konkret vəzifə bölgüsünün aparılması olduqca vacib bir problem olaraq qalırdı. Bibliografik vəsaitlərin, o cümlədən cari xarakterli elmi-köməkçi göstəricilərin hazırlanmasında və buraxılmasında məqsədyönlülük aşağı səviyyədə idi.

Retrospektiv elmi-köməkçi bibliografiya

Elmi-tədqiqat, idarəetmə və istehsalat sahəsinin bibliografik informasiya təminatında elmi-köməkçi retrospektiv bibliografik vəsaitlər də mühüm rol oynayır, elmi-tədqiqatçıların və başqa yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin öz araşdırmalarında retrospektiv bibliografik axtarışa da böyük ehtiyaclar var və bu işdə onların bibliografik axtarış köməkçisi retrospektiv elmi-köməkçi bibliografik informasiya vasitələri sistemi olur.

Elmin, texnikanın müxtəlif sahələri üzrə aparılan tədqiqat işləri keçmiş informasiyaları, nailiyyətləri mənimləmədən mümkün deyil və bu da keçmiş sənədlərə müraciət etməyi zəruriləşdirir. Ona görə də tədqiqatçılar retrospektiv

biblioqrafik axtarış aparmalı olurlar və bunun da səmərəliliyi əlaqədar retrospektiv biblioqrafik ehtiyatlarla təmin olunur. Deməli, elmi-tədqiqat fəaliyyətinin kompleks halında biblioqrafik informasiya təminatının əsas vasitələrindən biri də keçmiş elmi sənədlərin biblioqrafik qeydini əks etdirən retrospektiv göstəricilərdir. Bu sahədə də biblioqrafiyalaşdırma işi aparılmış və müəyyən nailiyyətlər əldə olunmuşdur. Elmin müxtəlif sahələrinə, problemlərinə və mövzularına dair sənədlərin elmi-köməkçi biblioqrafiyalaşdırılmasında Azərbaycan MEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanası daha çox fərqlənmişdir.

Kitabxananın retrospektiv biblioqrafik göstəricilərini ədəbiyyat əhatəliyinə və mövzu dairəsinə görə belə fərqləndirmək olar: 1. Akademiya nəşrlərinin biblioqrafik göstəricisi; 2. Azərbaycan elminin və xalq təsərrüfatının müxtəlif mövzuları üzrə elmi-köməkçi vəsaitlər; 3. Elm və mədəniyyət xadimləri seriyasında buraxılan şəxsi göstəricilər.

Birinci qrup göstəricilər tərtib olunarkən əhatə olunan sənədlərin formal əlaməti (nəşriyyat mənsubiyyəti) nəzərə alınır və onlar universal biblioqrafik informasiya mənbəyi kimi yuxarıda geniş təhlil olunmuşlar. Burada onların haqqında mübahisə doğuran bir fikrə münasibətimi bildirmək istəyirəm. Belə ki, bu da onların uçot-qeyd, hətta dövlət biblioqrafiyası vəsaiti kimi şərh olunması ilə əlaqədardır. Bununla razılaşmaq olmaz, heç olmazsa ona görə ki, respublika nəşrlərini dövlət biblioqrafiyası (milli) orqanlarının yaradılması və nəşri funksiyasını Azərbaycan Respublika Dövlət Kitab Palatası «Azərbaycan mətbuat salnaməsi», «Bir illik Azərbaycan kitabı» və kitablara dair çap kartochkalrı vasitəsilə həyata keçirir. Sözügedən nəşrlər isə Azərbaycanın Milli Elmi mərkəzinin elmi nəşrlərini əhatə edir, elmi-tədqiqatçılar, istehsalatda və təhsil müəssisələrində çalışan yüksək ixtisaslı mütəxəssislər üçün nəzərdə tutulur. Beləliklə onlar elmi-köməkçi biblioqrafik vəsait kimi retrospektiv axtarış üçün əhəmiyyətli dirlər.

Azərbaycan MEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının mövzu xarakterli retrospektiv biblioqrafik göstəriciləri elmin, mədəniyyətin müxtəlif sahələri ilə əlaqədardır. Bir qədər iri həcmli retrospektiv elmi-köməkçi biblioqrafik göstəricilərdən «Sovet Azərbaycanında elmin inkişafı: 1920-1970» (Tərtib edənləri: T.D.Hacıyeva, N.A.Zülalova və b.) (1970), «Xəzər dənizinə dair annotasiyalı biblioqrafik məlumat kitabçası» (Tərtib edənləri: Q.K.Gül, P.U.Jilə, V.M.Jirnov) (1970), «Azərbaycan dilində ərəb əlifbası ilə nəşr olunan kitab və jurnalların kataloqu» Tərtib edən: Mirəli Fituhi) (1976); «Azərbaycanın palçıq vulkanları» (Tərtib edənləri: Ə.Yaqubov, A.Əliyev, R.Rəhimov) (1976), «Azərbaycan ədəbiyyatı Şərq mənbələrində. İraq. İran. Əfqanıstan. Türkiyə. Bolqarıstan» (Tərtib edən: f.e.n. M.Muradova) (1980), «Azərbaycanda üzümçülük 1970-1980», «Dünyanın bir sıra ölkələrində torpağın suvarılması haqqında» 1-ci hissə «1937-1977» (1981), 2-ci hissə «1978-1980» (1981), «Azərbaycan alimləri dünya mətbuatında. 1970-1979» (1982), «Azərbaycanda neft» (1920-1970) 3 hissədə (1980, 1985), «Dünyanın bir sıra ölkələrinin torpaq kadastı və torpaq örtüyündən səmərəli istifadə olunması (1950-1983)» (1985), «Azərbaycanda müdafiə olunmuş dissertasiyaların biblioqrafiyası (1920-1975)» (1988) və başqalarını qeyd etmək olar. Bunların bəzilərinin üzərində ətraflı dayanmaq məqsəduyğundur.

«Azərbaycan dilində ərəb əlifbası ilə nəşr olunan kitab və jurnalların kataloqu» kitabxananın fondu əsasında tərtib edilmişdir. Burada ərəb əlifbası ilə çapdan çıxmış indiyə kimi fond da mühafizə olunub saxlanmış kitablar və jurnalların biblioqrafik təsviri verilmişdir. Biblioqrafik təsvirlər əsasən iki fəsildə, ictimai və təbiət elmləri üzrə qruplaşdırılmış, həmçinin jurnallar xüsusi bölmədə verilmişdir. İctimai elmlər üzrə kitabların təsvirini əks etdirən fəsil fəlsəfə, tarix, coğrafiya, hüquq, iqtisadiyyat, din və din tarixi. İncəsənət, ədəbiyyat, hekayələr, kitabxanaşünaslıq, dərslük-

lər, lüğətlər; təbiət elmləri fəslə, texnika, fizika, astronomiya, riyaziyyat, kimya, tibb, biologiya və fiziologiya, kənd təsərrüfatı, heyvandarlıq bölmələrinə ayrılmışdır. Sonra jurnalların bibliografik təsviri verilir. Bölmələr daxilində bibliografik təsvirlərin düzülüşündə əlifba prinsipinə riayət edilmişdir. Axırda köməkçi aparat kimi müəlliflərin göstəricisi verilməmişdir.

Tərtib edənlərin girişdə göstərdikləri kimi bu kataloqun tərtib edilib oxucuların istifadəsinə verilməsində məqsəd Azərbaycan və Şərq ölkələrinin tarixini, ədəbiyyatını, iqtisadiyyatını öyrənən elmi-tədqiqatçılara kömək etməkdən ibarətdir. Bununla bərabər həmin kataloq 20-ci illərdə ərəb əlifbası ilə çap olunan kitablar, onların məzmunu, oxucu istiqaməti və həm də miqdarı haqqında müəyyən təsəvvür yaradır. Xüsusilə həmin illərdə texnika, təbiət elmləri və kənd təsərrüfatı üzrə Azərbaycan dilində çap olunmuş kitablar haqqında bibliografik məlumat alınmasında böyük əhəmiyyəti var. Kataloqda 3500 kitab və jurnal əks olunmuşdur. Onların bibliografik təsvirinin əvvəlinə inventar nömrələri əlavə edilmişdir.

Bibliografik təsvirlərdəki bəzi natamamlıq və təbiət elmləri fəslinin qeyri-dəqiq tərtibi kataloqun nəzərə çarpan metodiki qüsurlarıdır. Məsələn, təsvirlərdə bəzən nəşr ili göstərilir; nədəndirsə texnika və kənd təsərrüfatı təbiət elmləri fəslinə daxil edilmişdir. Doğrudur, bu bilik sahələrinin təbiət elmləri ilə yaxınlığı var, lakin onlar təbiət elmləri demək deyil. Ona görə də texnikanın və kənd təsərrüfatının xüsusi bölmədə verilməsi düz olardı. Yaxud həmin fəsil «təbiət, texnika və kənd təsərrüfatı elmləri» adlandırılmalı idi. Belə kataloqda kitabların kitabxanada aldığı təsnifat şifrələrinin də bibliografik yazıya əlavə edilməsi pis olmazdı. Əlbəttə bunlar kataloqun ümumi dəyərini aşağı salmır. Onun tərtibçisi Mirəli Fituhi böyük zəhməti sayəsində bu cür bibliografik vəsaiti hazırlayıb oxuculara təqdim etməklə çox faydalı bir iş görmüşdür.

Ölkəmizdə və onun hüduqlarından kənarda sevilə-sevilə müətlə edilən Azərbaycan ədəbiyyatı müxtəlif xarici ölkələrin mətbuatında geniş şəkildə dərc olunur. Azərbaycan MEA Mərkəzi Elmi Kitabxanası «Azərbaycan ədəbiyyatı Şərq mənbələrində» adlı bibliografik göstərici buraxmaqla oxucularımızın daha dərin rəğbətini qazanmışdır. Bu göstəricidə Azərbaycan yazıçılarının İraq, İran, Əfqanıstan, Türk və Bolqar mənbələrində dərc olunmuş əsərlərinin və həm də bu ölkələrin görkəmli müəlliflərinin Azərbaycan ədəbiyyatı, alimləri, şairləri və yazıçıları haqqında olan məqalələri və rəylərinin bibliografik təsviri verilmişdir. Göstəricinin tərtibatçısı geniş axtarışlar aparmış, Azərbaycan MEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının, M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanasının fondlarını, Azərbaycan MEA Respublika Əlyazmaları fondunu araşdırmış, Azərbaycan alimlərinin şəxsi kitabxanalarında olmuş və bütün bunların nəticəsində əldə etdiyi zəngin materialları öz göstəricisində bibliografik təsvir etmişdir. Burada 1920-1978-ci illərdə çap olunmuş və adları çəkilən müəssisələrdə mühafizə edilən materiallar verilmişdir.

Bibliografik yazılar əvvəl coğrafi bölgüyə görə qruplaşdırılır: İraq, İran, Əfqan, Türk, Bolqar mənbələri, sonra isə «Bədii ədəbiyyat» və «Ədəbiyyatşünaslıq» rubrikaları altında bibliografik təsvirlər orijinalın əlifbası ilə verilir. Bibliografik təsvirlərə müəlliflərin familiyaları və əsər adları Azərbaycan dilində əlavə olunur.

Yardımcı aparat kimi verilən «Müəlliflərin əlifba göstəricisi»ndə də ərazi üzrə qruplaşma təkrar edilmişdir.

Bu göstəricinin elmi-tədqiqatçılar və həm də geniş oxucu kütləsi üçün çox böyük əməli əhəmiyyəti ola bilər.

Kitabxananın ən mühüm bibliografik vəsaitlərindən biri də «Azərbaycanın palçıq vulkanları» adlı annotasiyalı bibliografik məlumat kitabçasıdır (1976). Neft geologiyası elminin ən maraqlı və həm də olduqca mürəkkəb problemlərindən biri olan palçıq vulkanizmi təxminən 150 illik təd-

qiqat tarixinə malik olmasına baxmayaraq hələ bu təbiət hadisəsinin xeyli müəmmalları və bir sıra başlıca məsələləri elm üçün sirr olaraq qalır. Məsələn, vulkanların meydana gəlmə və təsir mexanizmini, vulkanizmin geoloji inkişafı, neftin və qazın yaranması prosesilə əlaqəsi kimi məsələlər vulkanizmin qarşısında duran mühüm vəzifələrdir. Bu nöqteyi nəzərdən adı çəkilən biblioqrafik vəsaitin elmi-tədqiqatçılar və həm də respublikamızda palçıq vulkanlarının başvermə səbəblərilə maraqlanan başqa oxucular üçün çox böyük əhəmiyyəti var. Biblioqrafik məlumat kitabçasının tərtibində akademik Ə.Yaqubovun iştirak etməsi onun faydalılığına çox müsbət təsir göstərmişdir.

Göstəricidə girişdən sonra Azərbaycanın palçıq vulkanlarının öyrənilməsinə dair qısa xülasə verilir və bunun vasitəsilə oxucular konkret dövrlər üzrə respublikanın palçıq vulkanlarının öyrənilməsi tarixilə tanış ola bilərlər. Sonra isə «İxtisar edilmiş sözlərin siyahısı» verilir, bu da rus, Azərbaycan və xarici dillər üzrə bölmələrə ayrılır.

Biblioqrafik göstərici hissəsində biblioqrafik yazılar palçıq vulkanlarının ümumi məsələləri, palçıq vulkanlarının geoloji xüsusiyyətləri, palçıq vulkanlarının püskürməsi, palçıq vulkanlarının fəaliyyətinin məhsullarının geoloji və geokimyəvi tədqiqi. Azərbaycan dilində nəşr olunmuş əsərlər, xarici dillərdə nəşr olunmuş əsərlər, ayrı-ayrı bölmələri palçıq vulkanlarına həsr olunmuş əsərlər, palçıq vulkanları məsələlərinə toxunan avtoreferatlar və elmi-tədqiqat hesabatları kimi 8 bölmədə qruplaşdırılmışdır. «Московский сборник» jurnalında 1861-1962-ci illərdə çap olunmuş 3 məqalə, D.M.Süleymanovun və N.B.Paşalının 1969-cu illərdə Moskvada çap olunmuş bir neçə kitabı «Əlavə ədəbiyyat» başlığı altında təsvir olunmuşdur. «Palçıq vulkanlarının ümumi məsələləri» bölməsi üç paragrafda verilir: a) palçıq vulkanlarının meydana gəlmə təsnifatı; b) palçıq vulkanlarının yaranmasının qnezi və mexanizmi, c) palçıq vulkanları və onların neft-qaz ehtiyatları ilə əlaqəsi.

Bölmələr daxilində biblioqrafik yazıların düzülüşündə müəlliflərin familiyasının və ya əsər adlarının əlifbası əsas götürülmüşdür. Ayrı-ayrı kitabların, məqalələrin əksər hissəsinə annotasiya yazılmışdır.

Xarici dillərdə çap olunmuş əsərləri əks etdirən altıncı bölmədə əsərlər orijinalın dilində təsvir olunur, sonra onların adlarının rus dilində tərcüməsi və hər birinə qısa annotasiya verilir. 1863, 1879, 1892, 1904 və başqa illərdə xarici dildə çap olunmuş əsərlər haqqında da biblioqrafik məlumat almaq mümkündür. Ümumiyyətlə göstəricidə 100 ildən çox bir dövr ərzində 1974-cü ilə qədər çap olunmuş 1021 adda kitab və məqalənin biblioqrafik təsviri toplanmışdır.

Annotasiyalı biblioqrafik məlumat kitabçasının axırında yardımçı aparat kimi müəlliflərin əlifba göstəricisi, Azərbaycanın palçıq vulkanlarının yerləşməsi xəritəsi və xəritənin təsviri dərc edilmişdir.

Göstəricidə geniş giriş məqaləsinin olması və ayrı-ayrı təsvirlərə ətraflı annotasiyanın əlavə edilməsi onun informasiya potensialını xeyli artırır və çox haqlı olaraq ona annotasiyalı biblioqrafik soruq kitabçası adı verilir. Bəzi elmi-kütləvi ədəbiyyatın biblioqrafik təsvirinin vəsaitə daxil edilməsi onun oxucu istiqamətinin genişlənməsinə səbəb olur.

Vəsaitin giriş məqaləsində Azərbaycanda palçıq vulkanlarının öyrənilməsi mərhələlər üzrə (5 mərhələ) şərh edilir. Göstəricidə materialların da bu mərhələlər üzrə qruplaşdırılması yaxşı nəticə verərdi. Çünki Azərbaycan palçıq vulkanları haqqında ilk dəfə tərtib olunan vəsaitin vəzifəsi, tərtib edənlərin qeyd etdiyi kimi, həmin problem üzrə əsas tədqiqat nəticələrini göstərməkdən ibarətdir.

«Azərbaycanda neft. 1920-1970» adlı göstərici cəmiyyətimiz üçün çox maraqlı biblioqrafik vəsaitdir. Azərbaycanın iqtisadiyyatında ölçülməz əhəmiyyətə malik olan neftə dair çap olunan xeyli ədəbiyyatın xüsusi biblioqrafik

göstəricisinin uzun müddət yaradılmaması milli bibliografiyamızın qabarıq şəkildə hiss olunan kəsri kimi diqqəti cəlb edirdi. Azərbaycan MEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının hazırladığı həmin göstərici bu kəsrin müəyyən dərəcədə aradan qaldırılması sahəsində mühüm addımdır. Onun birinci hissəsi Azərbaycan neft yataqlarının geologiyası üzrə monoqrafiyaları, elmi əsərlər külliyyatlarını, dövrü nəşrləri əks etdirir. Bibliografik təsvirlər əhatə olunan ədəbiyyatın məzmun əlamətinə görə qruplaşdırılır və belə bölmələr- rubrikalar altında verilir: neftin geologiyası, neft mədənləri geologiyası, neft yataqlarının geologiyası, neft və qaz yataqlarının kəşfiyyatı, neft süxurlarının işlənməsi, geokimya tədqiqatları, neft yataqlarının hidrogeoloji və hidrokimyəvi öyrənilməsinin metodları, neftin meydana gəlməsi və onun yataqlarının formalaşması. Göstəricinin bibliografik informasiya potensialını gücləndirən bir cəhət də ondan ibarətdir ki, burada Azərbaycan və rus dilində çıxmış ədəbiyyatla yanaşı namizədlik və doktorluq dissertasiyalarının avtoreferatları da əhatə olunmuşdur. Elmi-tədqiqatçılar, geoloq-mütəxəssislər, aspirantlar, əlaqədar fakültənin tələbələri, həmçinin neft işi ilə məşğul olan işçilər həmin göstərici vasitəsilə lazımi ədəbiyyat haqqında bibliografik məlumatla bəhrələnmə bilirlər.

Ən aktual və maraqlı mövzulardan biri «Torpaşünaslıqda riyazi geologiya, geofizika və EHM-in tətbiqi məsələləri. 1976-1982» hesab olunur. Göstəricinin tərtibini zəruriləşdirən amil həmin mövzuda ölkəmizdə və xaricdə çıxan müxtəlif ədəbiyyata olan məlumat tələbatı ilə əlaqədardır. Vəsait üçün əlverişli ədəbiyyatın müəyyənləşdirilib meydana çıxarılması zamanı ÜİEVTMİ-nin (Keçmiş Ümumittifaq Elmi və Texniki Məlumat İnstitutunun) «Neft və qaz yataqlarının işlənməsi», «Geofizika və geokimya» kimi referativ jurnallarına və başqa nəşrlərinə üstünlük verilmişdir. Onun daxili quruluşunda xronoloji ardıcılıq əsas götürülür.

daxildə yerli nəşrlər xarici nəşrlərdən ayrı verilir və təsvirlərin düzülüşündə əlifba prinsipinə riayət olunur.

Əsaslı bibliografik nəşrlərdən biri «Azərbaycanda ictimai elm. 1920-1980» adlanır. Bir neçə cildə nəzərdə tutulan göstəricinin arxeologiya və etnoqrafiya üzrə ədəbiyyatı əks etdirən birinci buraxılışı 1983-cü ildə çap olunub. Tarixçi alimlər, arxeoloji və etnoqrafik tədqiqatlarla məşğul olan oxucular üçün nəzərdə tutulan bu bibliografik vəsait Azərbaycan MEA-nın İctimai Elmlər üzrə Elmi Məlumat bölməsinin bibliografik tədqiqatlar və nəşrlər şöbəsinin və Tarix institutunun Arxeologiya və Etnoqrafiya bölməsinin birgə məhsuludur. Burada kitablar, dövrü və ardı davam edən nəşrlərdə dərc olunmuş materiallar və həm də avtoreferatlar əhatə olunub.

Retrospektiv bibliografik vəsaitlərin yaradılması sahəsində M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanası da öz fəaliyyətini davam etdirir. Onun bibliografları tərəfindən tərtib olunmuş «Azərbaycan komsomolunun şanlı yolu. 1967-1980» (Tərtib edən: H.M.Həmidova, 1983), «Azərbaycan xalça sənəti. 1776-1983» (Tərtib edən: N.Nağıyeva, 1983), «İsmayıl Şıxlı» (1982), «İlyas Əfəndiyev» (1985) kimi elmi-köməkçi xarakterli göstəriciləri xüsusilə diqqəti cəlb edir.

Respublikanın xüsusi elmi-texniki kitabxanaları, o cümlədən Elmi Kənd Təsərrüfatı Kitabxanasının «Azərbaycanda üzümçülük. 1960-1980» (1985), «Meliorativ torpaqların effektiv istifadə olunması. 1982-1984» (1985), Respublika Elmi-Texniki Kitabxanasının «SSRİ Dövlət Plan Komitəsinin 60 illiyi. 1976-1981» (1984), «Təsərrüfat mexanizminin təkmilləşdirilməsi. 1964-1978» (1982), «Təbii su ehtiyatlarının qorunması. 1963-1984» (1984) kimi retrospektiv göstəricilər hazırlayıb buraxmışlar.

Səhiyyə sahəsi mütəxəssislərinin bibliografik informasiya təminatında Respublika Elmi Tibb Kitabxanası müəyyən rol oynamışdır. Bibliografiyaşünaslıq kafedrasının

dosenti N.İ.İsmayılovun «Təbabət üzrə məhəlli kitabxana-bibliografiya ehtiyatlarının inkişafı, müasir vəziyyəti və təkmilləşdirilməsi yolları» mövzusunda namizədlik dissertasiyasında (28) ətraflı bəhs olunub və həmçinin bu kitabxanaya xeyli müddət rəhbərlik etmiş R.S.Perelmanın 1978-ci ildə «Советская библиография» jurnalında dərc etdirdiyi bir məqalədə müəyyən məlumat verilib (54, S.48-52). Burada kitabxananın əsaslı biblioqrafik göstəricisi olan «Azərbaycanda səhiyyə və tibb» adlı biblioqrafik vəsaitdən bəhs olunacaq.

Azərbaycanın tibb mütəxəssislərinə, praktiki tibb işçilərinə və geniş oxucu kütləsinə biblioqrafik xidmət problemi qarşıda duran mühüm vəzifələrdəndir. Bu problemin həllində Respublika Elmi Tibb kitabxanasının 1977-1981-ci illərdə buraxdığı «Здравоохранения и медицина в Азербайджане» adlı biblioqrafik göstərici özünəməxsus yer tutur. Həmin göstərici Azərbaycan təbabətinə dair repertuar xarakterli biblioqrafik əsərlər silsiləsinə daxildir. Ümumilikdə dörd kitabdan ibarət olan bu göstəricidə 1830-1960-cı illərin ədəbi məhsulu ümumiləşdirilmişdir. Sovet hakimiyyəti illərində çap olunmuş Azərbaycan Səhiyyə və tibb ədəbiyyatını əks etdirən buraxılış (1977, 1979) üç hissədən ibarətdir. Onun birinci mühüm hissəsi «Здравоохранение и медицина в Азербайджане» (1920-1960 rr) (Tərtib edənləri: R.S.Perelman, M.Q.Musayeva və başqaları, məsul redaktor əməkdar elm xadimi, prof. M.E.Əfəndiyev) 1977-ci ildə çapdan çıxmışdır. Bu hissədə səhiyyənin təşkili, anatomiya və fiziologiya, gigiyena və sanitariya, ümumi terapiya, farmasiya, farmakologiya, ümumi patologiya, səhiyyə mikrobiologiya, diaqnostika və semiotika üzrə 1920-1960-cı illərdə Azərbaycanda və onun sərhədindən kənarda Azərbaycan və rus dillərində çap olunmuş bütün mətbu əsərlərinin əhatə olunmasına səy göstərilmişdir. 1979-cu ildə buraxılan 2-ci və 3-cü hissələrdə müvafiq olaraq xüsusi patologiya və terapiya; cərrahiyyə, onkologiya, oftalmologiya, ginekologiya,

pediatriya, məhkəmə və hərbi təbabət üzrə ədəbiyyatın biblioqrafik təsviri verilmişdir.

Bu hissələrin ədəbiyyat əhatəliyindən görünür ki, tərtibatçılar çox geniş və ciddi axtarışlar aparmışlar. Bu münasibətlə onlar xeyli miqdarda monoqrafik ədəbiyyatı, məcmuəni, əsərləri, qurultaylarda, konfranslarda və müşavirələrdə oxunmuş məruzələrin tezislərini, elmi müəssisələrin və tibbi cəmiyyətlərin elmi əsərlərini, respublika və ümumittifaq dövrü nəşrləri, həmçinin «Azərbaycan mətbuat salnaməsi» və başqa biblioqrafik nəşrlər nəzərdən keçirmişlər. Bütün ədəbiyyat orijinaldan təsvir edilmişdir.

Göstəriciyə yerli tibb alimlərinin respublikamızdan kənarda çap olunmuş əsərləri daxil edilmişdir. Həm də burada qəzet məqalələri və sanitar-kütləvi ədəbiyyat nəzərə alınmamışdır.

Bu göstəricinin biblioqrafik informasiya dəyərini artıran cəhətlərindən biri də orada mətbəə üsulu ilə çap edilmiş dissertasiya avtoreferatlarının verilməsidir. Lakin onların başqa materiallarla bir sırada verilməsi axtarışlarını bir qədər çətinləşdirir.

Göstəricidə materiallar tibb elminin sahələrinə görə sistemli şəkildə qruplaşdırılmışdır. Əvvəlcə burada ümumi bölgü aparılmış, sonra bu bölmələr alt bölmələrə və rubrikalara ayrılmışdır. Məsələn, birinci hissədə doqquz, ikincidə bir, üçüncüdə isə yeddi bölmə var. Deməli, nəzərdə tutulan müddətdə səhiyyə və tibb üzrə çapdan çıxmış ədəbiyyat 17 bölmədə ümumiləşdirilmişdir. Bölmələr daxilində təsvirlərin düzülüşü əlifba prinsipinə əsaslanmışdır.

Göstəricinin yardımçı metodiki aparatına «Tərtibçilərdən» «Müqəddimə»dən ibarət giriş mətnləri, «İstifadə olunmuş mənbələrin və onların ixtisaslarının siyahısı», «Müəlliflərin göstəricisi» daxildir.

Biblioqrafik əsərin üç hissəsində 10352 adda ədəbiyyatın biblioqrafik təsviri verilmişdir.

Respublika Elmi-Tibb Kitabxanası Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulana qədər meydana gəlmiş səhiyyə və tibb ədəbiyyatını da toplamış və onun haqqında bibliografik mənbə hazırlayıb çapdan (operativ vasitəsilə) buraxmışdır. Bu göstərici 1980-ci ildə «Медицина и здравоохранение в дореволюционном Азербайджане» adı ilə çap olunmuşdur (Tərtib edənləri: R.S.Perelman, tibb elmləri namizədi İ.T.Manafov, S.M.Maştıgin, L.A.Semigina). Müəyyən dolğunluqla ədəbiyyatı əks etdirən bu göstəricidə XIX əsrin 30-cu illərindən 1920-ci ilə qədər çapdan çıxmış (aprelin 28-ə qədər) ədəbiyyatın bibliografik təsviri öz əksini tapır.

Tərtibat prosesində əvvəllər məlum olmayan bir çox mənbələr meydana çıxarılmış və kitabxanalararası abonent vasitəsilə Moskva, Sankt-Peterburq və Tiflis şəhərlərindən gətirilmişdir. Tərtibçilərin yazdıqlarına görə, demək olar ki, bütün əsərlər devizi təsvir edilmişdir.

Bəzi kənara çıxma halları müstəsna olmaqla bütün materiallar kitabxana bibliografiya təsnifatı əsasında qruplaşdırılmışdır. Burada təbabətə dair ədəbiyyatla yanaşı əlaqəli, qarışıq məzmunlu ədəbiyyat haqqında da məlumat verilir. Ümumiyyətlə göstəricidə 1568 adda təsvir verilmişdir. Göstəricinin yardımçı aparatı ixtisarlara siyahısından və müəlliflərin göstəricisindən ibarətdir. Kitabxana Azərbaycan tibb ədəbiyyatının çox mükəmməl əhatəli əsaslı bibliografik göstəricisini yarada bilmişdir. Bu bibliografik informasiya mənbəyi əlbəttə, mütəxəssislər, həmçinin kitabxanaçı-bibliograflar üçün böyük elmi və təcrübi əhəmiyyət kəsb edir.

Elmi-köməkçi retrospektiv bibliografik mənbələr silsiləsində elmi əsərlərin, müxtəlif janrların qəzetlərin və ardı davam edən başqa nəşrlərin tərkibini açan, məqalələr üzrə retrospektiv bibliografik axtarışda mühüm əhəmiyyət kəsb edən bibliografik vəsaitlər özlərinə məxsus yer tutur. Bunlardan «Azərbaycan jurnalının bibliografiyası»nı (Azər-

baycan MEA-nın Mərkəzi Elmi kitabxanası, 1973), «Azərbaycan neft təsərrüfatı jurnalında 1932-1957-ci illər ərzində buraxılan məqalələrin bibliografik göstəricisini (Respublika Elmi-Texniki Kitabxanası, 1965), «Əkinçi» qəzetinin bibliografiyasını (M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanası, 1977), Bakı Dövlət Universitetinin nəşrlərinə həsr olunmuş bibliografik vəsaitləri və başqalarını göstərmək olar.

Universitetin elmi nəşrlərinə həsr olunmuş bibliografik vəsait çox buraxılışlıdır. Onlardan birincisi 1963-cü ildə «1921-1962-ci illərdə Azərbaycan Dövlət Universitetinin dövrü və ardı davam edən nəşrləri» ikinci 1982-ci ildə S.M.Kirov adına Azərbaycan Dövlət Universiteti alimlərinin elmi əsərləri» (1969-1978-ci illər) adı ilə iki cildə (C.1 Humanitar və ictimai elmlər; C.2 Təbiət elmləri) çap olunmuşdur. Üç kitabda çıxan bu göstərici (Tərtib edəni: K.Həsənov) universitetin 60 illik yubileyinə həsr olunmuşdur. Sonralar isə bu göstərici «Universitetdə nəşr olunmuş əsərlərin bibliografiyası» adı ilə 1985-1988-ci illərdə illik kimi nəşr olunmuş və 1984-1987-ci illəri əhatə etmişdir.

Yuxarıda qeyd olundu ki, universitetin elmi əsərlərinə həsr olunmuş ikinci bibliografik göstəricinin birinci cildi humanitar və ictimai elmlər, o cümlədən tarix, filologiya, hüquq, şərqşünaslıq, jurnalistika, kitabxanaçılıq fakültələrinin, ümumi universitet kafedralarının çap etdikləri materialları əks etdirib. İkinci cild isə mexanika-riyaziyyat, tətbiqi riyaziyyat, fizika fakültələrinin, hesablama mərkəzinin, kimya, geoloji coğrafiya, biologiya fakültələrinin elmi əsərləri əhatə olunmuşdur.

Fakültələrin və ya kafedraların adları başlıq kimi verilir, bibliografik təsvirlərin düzlülüşündə əlifba sırasına riayət edilir, axırda isə müəlliflərin familiyaları üzrə yardımçı aparat verilir. Bu göstəricidə 3464 bibliografik təsvir toplanmışdır və bunun da 2773-ü humanitar və ictimai, 685-i təbiət elmləri ilə əlaqədardır.

Jurnal məqalələrinə həsr olunmuş, indi də mütəxəssislər üçün maraqlı bibliografik informasiya mənbəyi «Azərbaycan neft təsərrüfatı» jurnalına həsr olunmuş bibliografik göstəricidir. Y.J.Qurieviçin «Azərbaycan neft təsərrüfatı» jurnalının 1920-1931-ci illərdəki nömrələrinin tərkibini əks etdirən göstəricisinin (1933) davamı olan bu vəsait 1932-1957-ci illərin nəşrlərini əks etdirir. Haqqında bəhs olunan həmin göstərici üç buraxılışda 1965-ci ildə nəşr olunmuşdur. Birinci buraxılış ümumi məsələlərə, neftin iqtisadiyyatına, geologiyasına, ikinci neft quyularının qazılması və istismarına, üçüncü isə neftin emalına dair (cəmi 3214 adda) məqalələri əks etdirir. Burada çatışmayan cəhət kimi vahid təsvir qaydasına riayət olunmamasını və müəyyən yardımçı aparatın verilməməsini qeyd etmək olar.

Dövri mətbuatın tərkibini açan bibliografik mənbələrdən bəhs olunarkən 1970-ci illərin əvvəllərində Azərbaycanda meydana gələn yeni tipli bibliografik mənbələrin adlarını çəkmək olmaz. Belə göstəricilər keçmiş SSRİ məkanında demək olar ki, ilk dəfə Azərbaycanda meydana gəlmişdir. Buna misal kimi Azərbaycan Respublika Dövlət Plan Komitəsinin Azərbaycan Elmi Tədqiqat institutunun 1971-ci ildə çap etdirdiyi «Neft elmi və texnikası üzrə sitat gətirilən ədəbiyyat göstəricisi» adlı vəsait (Tərtibçilər: C.M.Mehdiyev, Ə.M.Babayev və Ə.M.Rüstəmov) qeyd etmək olar. Bu bibliografik informasiya mənbəyi öz orijinallığına görə fərqlənir. Onun birinci hissəsi sitatların, ikinci hissəsi isə mənbələrin təsvirindən ibarətdir. Göstəricidə 1959-1969-cu illərdə geologiya, qazma, neft və qaz emalı üzrə dövrü mətbuatda çap olunmuş materiallar öz əksini tapmışdır. EHM «Minsk-32» markalı maşının köməyi ilə tərtib olunmuş həmin vəsait mətbuatda layiqli qiymətini almışdır (39, S. 53-54).

Bibliografiyalasdırma prosesinin bilavasitə obyektinin forma və məzmun əlamətinə görə bibliografik fəaliyyətin mühüm sahələrindən biri şəxsi bibliografiya hesab olunur. Ona görə ki, şəxsi bibliografik mənbələrin yaradılması prosesində bilavasitə obyekt kimi müəyyən şəxsin qələminə məxsus əsərlər və onun haqqında yazılmış ədəbiyyat götürülür. Beləliklə, görkəmli adamlara həsr olunan şəxsi bibliografik vəsaitlər ayrı-ayrılıqda həmin şəxsin əsərləri və haqqında olan ədəbiyyat üzrə faydalı bibliografik axtarış imkanlarına malik olurlar və demək olar ki, oxucunun həmin şəxslə əlaqədar bibliografik informasiya ehtiyacını hərtərəfli təmin edir. Elə buna görə də elmin, mədəniyyətin müxtəlif sahələrinin görkəmli adamları haqqındakı fərdi bibliografik göstəricilər o sahənin bibliografik vəsaitlər sisteminin mühüm tərkib hissəsi kimi qiymətləndirilməlidir. Demək olar ki, belə vəsaitlərlə nəzərdə tutulan sahənin bibliografik informasiya təminatı sisteminin əsası qoyulur. Belə ki, hər bir görkəmli alim, mütəxəssis öz sahəsinin elmi potensialıdır. Onun qələmindən çıxan əsərlər əlaqədar sahə üzrə informasiya ehtiyaclarının ödənilməsi üçün lazım olan sənədlərin bir tərkib hissəsidir. Beləliklə, konkret bir sahənin tanınmış, nüfuzlu mütəxəssisləri haqqında şəxsi göstəricilərin ümumi məcmusu informasiya istifadəçilərinin o sahəyə dair bibliografik informasiya tələbatlarının, ehtiyaclarının ödənilməsinə müsbət təsir göstərə bilər.

Azərbaycanın elm və mədəniyyət xadimlərinə həsr olunmuş əsaslı şəxsi göstəricilərin yaradılmasında M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanasının və bu sahədə ardıcıl fəaliyyəti ilə fərqlənən Azərbaycan MEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasını qeyd etmək lazımdır. Azərbaycan MEA Mərkəzi Elmi Kitabxanası «Azərbaycanın elm və mədəniyyət xadimləri» seriyası ilə çap etdirdiyi universal xarakterli, geniş əhatəli retrospektiv şəxsi bibliografik

vəsaitləri Azərbaycanın bibliografik informasiya sərvətinin çox mühüm tərkib hissəsidir. Kimya, geologiya, biologiya, tarix, ədəbiyyatşünaslıq, incəsənət sahələrinin görkəmli adamları haqqında kitabxana tərəfindən buraxılan çoxsaylı şəxsi göstəriciləri səciyyəvi tərtib olunma metodikasına malikdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda şəxsi bibliografik informasiya mənbələrinin hazırlanması və nəşri müqayisədə geniş yayılmışdır. Onun ilk nümunəsinə 1920-ci illərin axırlarında təsadüf edilir. Məsələn, 1928-ci ildə M.Qorkinin anadan olmasının 60 illiyi münasibətilə şəxsi yaddaş (Tərtib edən A.N.Lerman) çap olunub. Azərbaycanda bibliografik fəaliyyətin və təhsilin təşkilatçılarından olan Ə.B.Qəhrəmanov 1943-cü ildə A.S.Puşkin. 1946-cı ildə A.M.Qorki, 1948-ci ildə N.Gəncəvi, uzun müddət M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanasına rəhbərlik etmiş H.Tağıyev 1948-ci ildə M.F.Axundov haqqında bibliografiya (1837-1947), filologiya elmləri doktoru, respublikamızda bibliografik fəaliyyətin inkişafında özünəməxsus yeri olan N.Axundov 1958-ci ildə M.Ə.Sabir haqqında əsaslı bibliografik göstəricilər çap etdirmişlər. M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanasının nəzərdə tutulan dövrdəki bibliografik nəşrləri silsiləsində Azərbaycan və başqa xalqların ədəbi şəxsləri haqqında xeyli göstəricilər meydana gəlmişdir. Bunların əksəriyyəti tövsiyə xarakteri daşıyır. Məsələn, 1954-cü ildə C.Cabbarlının vəfatının 20 illiyi, 1956-cı ildə S.Vurğunun 50-illiyi, A.Şaiqin 75 illiyi, S.Rüstəmin 50 illiyi, 1958-ci ildə Məhəmməd Füzulinin vəfatının 400 illiyi münasibətilə tövsiyə vəsaitləri çap olunur.

M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanasının 1960-1970-ci illərdə buraxdığı şəxsi göstəricilərdən S.Rəhimova (Tərtib edənləri: Ə.T.Xələfov və A.K.Quliyev) (1965), M.Rəfiliyə (Tərtib edən: M.Salmanov) (1965), Cəfər Cabbarlıya (Tərtib edən: N.Axundov) (1965),

M.P.Vaqifə (Tərtib edən: M.Nəcəfova) (1970), N.B.Vəzirova (Tərtib edən: N.Zeynalova) (1970) həsr olunmuş bibliografik informasiya mənbələrini qeyd etmək olar.

F.B.Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası da bəzi şəxsi bibliografik göstəricilər çap etdirmişdir. Bunlardan S.S.Axundov (1968), Mirmehdi Seyidzadə (1968), Qılman Musayev (1968) (Tərtib edən: A.Hüseynov) haqqındakı vəsaitləri qeyd etmək olar.

Azərbaycanda isə 1920-1928-ci illərdə tövsiyə bibliografiyasının ilk nümunələrinə jurnal və qəzet səhifələrində rast gəlmək olar. Doğrudur, xüsusi tövsiyə bibliografik jurnallar çap edilmirdi. Lakin müxtəlif məqsədlə çıxan jurnallarda tövsiyə siyahıları dərc olunması bir ənənə şəklini almışdır. Bunlardan «Maarif və mədəniyyət» (1923), «Həmkarlar İttifaqı», «Trud» (1925) adlı jurnallar, «Kommunist», «Бакинский рабочий», «Yeni yol» və başqa qəzetlər bu cəhətdən nəzər-diqqətimizi cəlb edirlər. Məsələn, Azərbaycan Həmkarlar İttifaqı şurasının Azərbaycan dilində «Həmkarlar İttifaqı», rus dilində isə «Trud» adı ilə çıxan jurnalında 1926-cı ildə «Bibliografiya» şöbəsi açılır ki, burada da yeni çıxan ədəbiyyatın tövsiyə siyahısı verilirdi. Siyahılar annotasiyalı tərtib edilirdi ki, bu annotasiyalar vasitəsilə tövsiyə edilən kitabın məqsədini, ideyasını istiqamətini müəyyənləşdirmək olar.

1928-ci ildən tövsiyə bibliografiyasının yeni tipi – yaddaş meydana gəlir. Belə ki, 1928-ci ildə Azərbaycan Həmkarlar İttifaqı şurası tərəfindən M.Qorkinin anadan olmasının 60 illiyi münasibətilə «Oxucuya yaddaş» nəşr edilir.

Lakin elmin və mədəniyyətin görkəmli nümayəndələri haqqında sistem halında, konkret seriya ilə əsaslı şəxsi bibliografik informasiya mənbələrinin yaradılması və nəşri sahəsində Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Elmi Kitabxanası xüsusi yer tutur. Kitabxana 1964-cü ildən «Azərbaycanın elm və mədəniyyət xadimləri» seriyasında

şəxsi göstəricilər çap etdirir. Bu seriyada çap olunan ilk göstəricilərdən «A.O.Makovelski» (Tərtib edən: E.A.Slyusarenko (1964), «Y.H.Məmmədəliyev» (Tərtib edən: A.Həmidova) (1965), M.A.Dadaşzadə (Tərtib edən: M.M.Həsənova (1965), «Səməd Vurğun» (Tərtib edən: N.Axundov) (1965), «M.A.Topçubaşov» (1965), «M.A.Qaşqay» (Tərtib edən: M.M.İsmayılov) (1967), «M.M.Əliyev» (Tərtib edən: R.A.Əliyev və H.B.Listenqarten (1969), «R.H.İsmayılov» (1969), «İ.F.Nağıyev» (Tərtib edən: S.Ağayev və Ə.Əliyev) (1968), «Ş.Ə.Əzizbəyov» (Tərtib edən: N.A.Qurbanov, N.B.Listenqarten (1966) və başqalarını qeyd etmək olar. Belə göstəricilərin nəşri 70-80-ci illərdə də davam etdirilir. Məsələn, İ.D.Mustafayev (1970), S.Vurğuna, «Səməd Vurğun rus mətbuatında (1976), kesmiş SSRİ Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü H.Abdullayev (1978), zootexnika elminin görkəmli nümayəndəsi A.Ağabəyliyə (1979), görkəmli bəstəkarımız Üzeyir Hacıbəyova (1978), kimyaçı alim BDU-nun professoru C.J.Zülfüqarlıya (1980) və başqalarına həsr olunmuş bibliqrafik vəsaitləri qeyd etmək olar.

Həmin dövrdə çap olunmuş şəxsi göstəricilərin tərtibi metodikası haqqında aydın təsəvvür yaratmaq üçün onların bəzilərinin qısa təhlilinin verilməsi məqsədəuyğun hesab olunur.

Bu şəxsi göstəricilərdə bir qayda olaraq elmin bu və ya digər görkəmli xadimlərinin həyat və yaradıcılığı haqqında əsas tarixi məlumatlarla yanaşı, onların elmi, pedaqoji və ictimai fəaliyyətinin ümumi xülasəsi verilir, sonra Azərbaycan, rus və başqa dillərdə nəşr olunmuş əsərləri və haqqında olan ədəbiyyat təsvir olunur. Ayrı-ayrı bölmələr daxilində materialların düzülüşündə xronoloji düzülüşə üstünlük verilir, onların axırında köməkçi aparat kimi əsərlərin adlarının, müəlliflərin fəmilialarının Azərbaycan və rus dillərində əlifba göstəricisi əlavə edilir. Məsələn, götürək Azərbaycanın görkəmli kimyaçı alimi və ictimai xadimi

Y.H.Məmmədəliyevə həsr olunmuş göstəricini. Burada aşağıdakı bölmələr var: 1. «Akademik Y.H.Məmmədəliyevin həyatının və elmi fəaliyyətinin əsas tarixləri» (rus dilində); 2. «Akademik Y.H.Məmmədəliyevin elmi və ictimai fəaliyyəti» (rus dilində); 3. «Əsərləri» (rus və Azərbaycan dillərində); 4. «Y.H.Məmmədəliyevin elmi-texniki hesabatları» 5. «Həyatı, fəaliyyəti və əsərləri haqqında ədəbiyyat» (rus və Azərbaycan dillərində). Sonra isə köməkçi aparatlar verilir. Bunlar aşağıdakılardır: 1. İkinci müəlliflərin əlifba göstəriciləri; 2. Y.H.Məmmədəliyevin əsərlərinin əlifba göstəricisi; 3. İxtisarlara siyahısı.

Azərbaycanın məşhur geoloq alimlərindən olan Ş.Ə.Əzizbəyova həsr olunmuş göstərici də (Tərtib edən: N.A.Qurbanov, N.B.Listenqarten) öz quruluşu etibarilə yuxarıda qeyd edilən vəsaitlərdən fərqlənmir.

Azərbaycan Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü İ.D.Mustafayev haqqında 1970-ci ildə çap olunmuş göstərici isə (Tərtib edən: N.M.Teymurova) bir qədər təkmilləşdirilmiş metodika ilə tərtib edilmişdir.

Giriş, həyat və fəaliyyəti haqqında əsas tarixlər və ümumi xülasələr həm rus və həm də Azərbaycan dillərində verilmişdir. Göstərici vasitəsilə onun çap olunmuş əsərləri ilə yanaşı nəşr edilməkdə olan materialları və elmi kadrlar hazırlamaq sahəsindəki fəaliyyəti haqqında da məlumat ala bilərik.

«Səməd Vurğun rus mətbuatında: Bibliqrafiya» adlı göstərici Azərbaycanın görkəmli xalq şairi və dramaturqu, ictimai xadimi Səməd Vurğunun həyat və yaradıcılığının rus mətbuatında işıqlandırılmasına dair bibliqrafik məlumat almaq üçün çox böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Göstəricinin əsas hissəsi iki bölmədə verilir. «Səməd Vurğunun əsərləri» adlanan birinci bölmə «Kitablar», «Məcmuələrdə və dövrü mətbuatda dərc olunmuş əsərlər», «Publisistik məqalələri, məruzələri, nitqləri, çıxışları» adlı üç alt bölməyə malikdir. İkinci alt bölmə «Poemalar», «Şer-

lər», «Dramlar» adlı üç rubrikada şairin yaradıcılığının rus dilində nəşrlərini özündə əks etdirir. Bölmələr daxilində biblioqrafik təsvirlərin düzülüşündə əsərlərin adlarının əlifbası əsas götürülmüşdür. Biblioqrafik təsvirlər müəllifin bu və ya digər əsərinin rus dilində, keçmiş sovet məkanının müxtəlif şəhərlərində ayrı-ayrı illərdə nəşri haqqında məlumatla xeyli zənginləşdirilmişdir. Məsələn, göstəricidə məşhur «Azərbaycan» şerinin (1938, 1939) iki dəfə, (1940, 1944, 1946, 1947, 1948, 1949, 1952, 1958, 1960, 1961, 1962, 1966) 16 dəfə Moskva nəşri, həmçinin Türkmənistan, Moldaviya, Ermənistan və nəhayət Azərbaycan nəşrləri (rus dilində) haqqında məlumat verilir. Beləliklə, həmin göstərici vasitəsilə Səməd Vurğunun bu və ya digər əsərinin rus dilində nəşri miqyası və tarixi haqqında geniş məlumat almaq mümkündür.

Göstəricinin ikinci əsas bölməsi «S.Vurğunun həyat və yaradıcılığı haqqında ədəbiyyat» adlanır. Burada S.Vurğun haqqında yazan müəlliflərin familiyalarının əlifbasına görə düzülüş prinsipinə riayət edilmişdir. Bu bölmə vasitəsilə informasiya istifadəçiləri respublikamızın ədibləri və alimləri ilə yanaşı digər xalqların məşhur adamlarının Səməd Vurğun haqqında yazılarına dair xeyli biblioqrafik informasiya əldə edə bilirlər. Göstərici «S.Vurğunun əsərlərinin xronoloji göstəricisi», «Tərcüməçilərin əlifba göstəricisi» və «Müəlliflərin əlifba göstəricisi» adlı üç yardımçı aparata malikdir. Bunlarla yanaşı göstəricidə «Tərtib edilənlərdən», «S.Vurğunun həyat və yaradıcılığının qısa öçərki» (müəllifi akad. M.Cəfərdir) və «İxtisarlardan siyahısı»ndan ibarət üç məlumat-metodiki material verilmişdir. Yardımçı aparatda coğrafi adlar göstəricisi də faydalı olardı.

İkinci şəxsi göstərici sevimli bəstəkarımız, Azərbaycan opera sənətinin banisi Üzeyir Hacıbəyovla əlaqədardır. (Tərtib edənləri: M.Aslanov, Q.Qasimov, R.Quliyeva, Ş.Kərimova). Göstəricinin bəstəkarın yaradıcılığına həsr olunmuş hissəsi «Operalar», «Musiqili əsərlər», «Musiqili

komediyalar», «Instrumental müşayiətli xor üçün əsərləri», «Orkestr üçün əsərlər», «Instrumental kamera əsərləri», «Xoreoqrafik miniatürlər», «Romanslar», «Mahnılar», «Xalq melodiylarının yazılması və işlənməsi», «Redaktorluq və məsləhətlər» və başqa bölmələrdə qruplaşdırılmış, bölmələr daxilində biblioqrafik təsvirlərin düzülüşündə xronologiya ardıcılığı gözlənilmişdir. Bəzi operaların təsviri qısa annotasiya ilə müşayiət olunur. Biblioqrafik əsərin bu hissəsində Üzeyir Hacıbəyovun publisistik məqalələri, hekayələri, çıxışları, kitabları, məqalələri də əhatə olunmuşdur.

Göstəricinin əsas biblioqrafik mətninin ikinci hissəsi Üzeyir Hacıbəyov haqqında ədəbiyyatı əks etdirir. Burada təsvirlər müəlliflərin familiyasının əlifbasına görə düzülür. Hər iki hissədə əvvəl Azərbaycan, sonra isə rus dilində olan əsərlərin biblioqrafik təsviri verilir.

Göstəricinin yardımçı və məlumat-metodiki aparatı daha zəngindir. Belə ki, həmin aparata «Musiqi əsərlərinin əlifba göstəricisi», «Publisist məqalə, hekayə və felyetonların əlifba göstəricisi», «Kitab, məqalə, hekayə və felyetonların əlifba göstəricisi», «Kitab, məqalə və çıxışların əlifba göstəricisi», «Müəlliflərin əlifba göstəricisi», həmçinin «Tərtib edilənlərdən», «Həyat və yaradıcılıq yolunun əsas tarixləri», «Üzeyir Hacıbəyovun yaradıcılıq yolu» (yazanı E.Abbasova) adlı giriş materialları daxildir. Bunların hamısı Azərbaycan və rus dillərində ayrılıqda verilir.

Göstərici Üzeyir Hacıbəyovun həyat və fəaliyyətini tədqiq edənlər və həm də musiqi sənətimizlə maraqlanan bütün oxucular üçün çox böyük təcrübi əhəmiyyətə malikdir və o biblioqrafik əsərlərimiz içərisində mühüm yerlərdən birini tutan universal xarakterli mənbə kimi diqqətəlayiqdir.

«H.B.Abdullayev» (Tərtib edənləri: fizika-riyaziyyat elmləri namizədi Ş.O.Orucov, biblioqraf L.S.Markina), «A.Ə.Ağabəyli» (Tərtib edənləri: biologiya elmləri namizədi Q.Ə.Əzimova, böyük biblioqraf H.Ə.Zülalova), «C.İ.Zülfüqarlı» (Tərtib edənləri: kimya elmləri namizədi

T.Ə.Nəcəfova, Ç.N.Əhmədova, C.S.Qurbanova) adlı şəxsi göstəricilərdə diqqəti cəlb edən əhəmiyyətli cəhətlərdən biri onların bilavasitə tərtibində elmlər namizədi alimlik dərəcəsi olan mütəxəssislərin iştirak etməsidir. Hər üç göstəricinin tərtibat quruluşu eynidir və onların ayrılıqda təhlilinə ehtiyac yoxdur. Lakin bu göstəricilərin biblioqrafik məlumat informasiya potensialı haqqında müəyyən təsəvvür yaratmaq məqsədilə bir faktı qeyd etmək yerinə düşür ki, onlar adları çəkilən alimlərimizin bütün fəaliyyət sahələrini əhatə edir. Həmin şəxslərin Azərbaycan, rus və xarici dillərdə çap olunmuş elmi-tədqiqat işləri, ixtiraları, kəşfləri, elmi-kütləvi əsərləri, redaktə etdikləri əsərlər, elmi rəhbərlikləri ilə yazılan dissertasiyaları və həmçinin bu alimlər haqqında olan ədəbiyyat haqqında kifayət qədər biblioqrafik məlumatı əks etdirirlər. Məsələn, akademik H.B.Abdullayev haqqındakı göstərici vasitəsilə mütəxəssislər və başqa oxucular 1947-1977-ci ilə qədər çap olunmuş əsərləri, ixtiraları, elmi-kütləvi əsərləri, redaktə etdiyi əsərlər, elmi rəhbərliyi ilə yazılan dissertasiyalar, onun həyat və fəaliyyətindən bəhs edən ədəbiyyat haqqında ətraflı biblioqrafik məlumat ala bilərlər. Biblioqrafik göstərici vasitəsilə məlum olur ki, alimin Almaniyaya Demokratik Respublikasında, Fransada, Hollandiyada, Yaponiyada, İtaliyada və başqa ölkələrdə 45 adda əsəri çap olunmuşdur. Alimin haqqında xarici dildə çap olunmuş 11 adda əsər müəyyənləşdirilib göstəricidə əks olunmuşdur.

Haqqında bəhs olunan göstəricilərin məlumat-metodiki aparatı «Tərtibçilərdən», «Əsas tarixlərdən», həsr olunmuş şəxslərin həyat və fəaliyyətlərini işıqlandıran giriş məqaləsindən, əsərlərinə müştərək müəlliflərin əlifba göstəricilərindən və qəbul olunmuş ixtisarlara siyahısından ibarətdir.

§5. Təvsiyə biblioqrafiyası

Keçmiş Sovet məkanında, o cümlədən də Azərbaycanda biblioqrafik fəaliyyətin inkişafı Kommunist partiyasının və sovet hökumətinin müvafiq qərarlarına və göstəricilərinə əsaslanırdı. 1959-1990-cı illərdə Azərbaycanda təvsiyə biblioqrafiyasının inkişafı istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsində və biblioqrafik vəsaitlər sisteminin formalaşmasında keçmiş Sov. İKP MK-nın «Ölkədə kitabxana işinin vəziyyəti və onu yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında» (1959), «Zəhmətkeşlərin kommunist tərbiyəsində və elmi-texniki tərəqqidə kitabxanaların rolunu artırmaq haqqında» (1974) və həmçinin ideoloji məsələlərə dair başqa qərarları əldə rəhbər tutulmuş və onlardan irəli gələn vəzifələrlə məhdudlaşmışdır. Meydana gələn təvsiyə vəsaitlərinin mövzularında kompaniya xarakteri məzmunlarda isə kommunist partiyalılığı prinsipi hökm sürmüşdür.

1959-cu il qərarından sonra keçmiş ittifaq miqyasında biblioqrafik fəaliyyətlə bağlı xüsusi konfrans keçirilir, 1961-ci ildə bilavasitə təvsiyə biblioqrafiyasını müzakirə edən ittifaq müzakirəsi çağırılır (57).

Azərbaycanda da kitabxana və biblioqrafiya xidmətinin qərardan irəli gələn vəzifələr əsasında təkmilləşdirilməsi məqsədilə tədbirlər görülür. Azərbaycan kitabxana işçilərinin 1962-ci ilin aprel ayında çağırılan I qurultayında kitabxana və biblioqrafiya işinin başqa sahələrlə yanaşı təvsiyə biblioqrafiyası da geniş müzakirə obyektinə olur.¹

Nəzərdə tutulan dövrdə də Azərbaycanda təvsiyə biblioqrafiyasının inkişafından bəhs olunarkən yenə M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanasının adı ilk sırada çəkilməlidir.

Azərbaycanda kitabxana işinə və biblioqrafiya sahəsində elmi və təşkilati-metodiki mərkəz M.F.Axundov adı

¹ Azərbaycan kitabxana işçilərinin I qurultayı haqqında. Bax: Kommunist. -1962. -13 aprel; Azərbaycan gəncləri. -1962. -13 aprel.

na Azərbaycan Dövlət Kitabxanası hesab olunur. Ona görə də getdikcə bu kitabxana tövsiyə biblioqrafiyasının təşkilati-metodik və təcrübə məsələlərinin işlənməsində ön sırada gedir. Faktlar göstərir ki, kitabxana respublikada tövsiyə biblioqrafik fəaliyyətin planlaşdırılmasında, kitabxana və biblioqrafiya işinin elmi-metodik məsələlərinin işlənməsində fəal iştirak edir. Biblioqrafik informasiya tələbatçılarının çoxlu sorğularını yerinə yetirir, biblioqraf kadrlarının ixtisaslarını artırmaq üçün lazımi tədbirlər görür və dövr üçün aktual və çox maraqlı mövzular üzrə tövsiyə vəsaitlərinin nəşrini davam etdirir.

Kitabxananın bilavasitə iştirakı ilə XX əsrin 70-80-ci illərində aparılan elmi-tədqiqat işlərindən «Azərbaycan sovet kənd həyatında kitab və mütaliə», «M.F.Axundov adına Dövlət Kitabxanası oxucularının tipologiyası və onlara optimal xidmət göstərilməsi yolları», «Biblioqrafik göstəricilər oxucuların məlumat tələbatı vasitəsidir» (69, s.183-184, 125) və başqa mövzuları göstərmək olar. «Azərbaycan kəndi həyatında kitab və mütaliə» mövzusunda apardığı tədqiqat işinin nəticələri 1983-cü ildə məcmuə şəklində buraxılmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu mühüm problemin öyrənilməsinə keçmiş V.I.Lenin adına SSRİ Dövlət Kitabxanası hələ 1973-1975-ci illərdə başlamışdır və M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanası bu tədqiqatda bilavasitə iştirak etmişdir. Universitetin Kitabxanaçılıq fakültəsinin tələbələri də bu tədqiqatda iştirak etmişlər. Tədqiqat nəticəsində Ağdam, Qax və Quba rayonlarında mütaliə problemi öyrənilmiş və çox maraqlı faktlar əldə edilmişdir.¹

Kitabxananın 70-ci illərdə çap etdirdiyi tövsiyə vəsaitlərindən «Siyasi iqtisada dair nə oxumalı» (Tərtib edən: B.Hüseynova, 1977), «Fəhlələrə elmi-texniki tərəqqi haqqında» (Tərtib edən: B.Hüseynova, 1978), «Lenin partiyasının veteranları» (Tərtib edən: H.M.Həmidova, 1978),

«Sosializm yarışı müasir dövrün hərəkətverici qüvvəsidir» (Tərtib edən: S.Şəmsizadə, 1978), «Azərbaycan yazıçıları – Dövlət mükafatı laureatları» (Tərtib edən: T.V.Baybekova, 1979) adlı göstəriciləri qeyd etmək olar.

Biblioqrafiyalasdırma obyektinin məzmununa görə həmin vəsaitləri qruplaşdırsaq belə bir bölgü alınır: sosial-siyasi; elmi-texniki tərəqqi; bədii ədəbiyyat. Onlardan təkcə birinin – «Fəhlələrə elmi-texniki tərəqqi haqqında» adlı vəsaitin konkret oxucu qrupu üçün nəzərdə tutulduğu məlum olur. Qalan vəsaitlər geniş oxucu kütləsi, təbliğatçılar, müəllimlər, tələbələr və həm də kitabxana işçiləri üçün tərtib edilmişdir.

Sosial-siyasi mövzuda tərtib olunan tövsiyə biblioqrafik vəsaiti – «Siyasi iqtisada dair nə oxumalı?» (1977) adlanır. O dövrdə xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələrində çalışan mütəxəssislərin, fəhlə və qulluqçuların, ümumiyyətlə geniş oxucu kütləsinin iqtisadi təhsilinə xüsusi əhəmiyyət verilmirdi və bunun səmərəliliyinin artırılması üçün konkret yollar göstərilirdi. Zəhmətkeşlərin iqtisadi təhsili müəssisələrdə, kolxoz və sovxozlarda iqtisadi işin təşkili ilə sıx şəkildə əlaqələndirilir, təsərrüfatçılığın yüksəldilməsinə, beşillik planların müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsinə kömək məqsədi güdürdü. Azərbaycanda zəhmətkeşlərin iqtisadi təhsil sisteminin təşkilində və inkişaf etdirilməsində keçmiş Sov. İKP MK-nın «Zəhmətkeşlərin iqtisadi təhsilini yaxşılaşdırmaq haqqında» (avqust, 1971-ci il) qərarının xüsusi rolu olmuşdur. Bu qərar təbiidir ki, iqtisad ədəbiyyatının nəşr ilə yanaşı, onun haqqında biblioqrafik informasiyanın təkmilləşdirilməsinə, tövsiyə biblioqrafik vəsaitlərin yaradılmasına və nəşrinə də öz təsirini göstərir. M.F.Axundov adına Azərbaycan Respublika Dövlət Kitabxanasının əməkdaşı V.Hüseynova tərəfindən tərtib edilmiş və 1977-ci ildən çapdan çıxmış «Siyasi iqtisad haqqında nə oxumalı?» adlı biblioqrafik göstərici də məhz bu məqsədə, müxtəlif sahələrdə çalışan mütəxəssislərin iqtisadi təhsilini düzgün istiqamət-

¹ Бах: Итого исследования «Книга и чтение в жизни Азербайджанского села». - Баку, 1983. - 272 с.

ləndirməyə xidmət edirdi. Göstərici elmi işçilər, müəllimlər, təbliğatçılar, tələbələr, kitabxanaçılar və başqa sahələrdə çalışan mütəxəssislər üçün nəzərdə tutulur. Buraya təxminən 1965-1975-ci illərdə çıxan kitabların və mühüm məqalələrin bibliografik təsviri daxil edilmişdir.

Materiallar üç əsas hissəyə bölünür:

1. Siyasi iqtisadın predmeti.
2. Kapitalizmə qədərki istehsal üsulu. Kapitalizm.
3. Sosializm.

İkinci-üçüncü hissələr öz-özlüklərində bölmələrə ayrılırlar. İkinci hissənin bölmələri: kapitalizmə qədərki istehsal üsulu, kapitalist istehsal üsulu, kapital və izafi dəyər, kapitalizmin əsas iqtisadi qanunu, ticarət kapitalı, ticarət mənfəəti, borc kapitalı, kredit və pul, monopoliya kapitalı, imperializm.

Üçüncü hissənin bölmələri: kapitalizmdən sosializmə keçid dövrü, sosialist xalq təsərrüfatı sisteminin yaradılması, istehsal vasitələri üzərində ictimai mülkiyyət, sosialist istehsalının müxtəlif xarakteri, sosializmin əsas iqtisadi qanunu, xalq təsərrüfatının planauyğun inkişafı, sosializmdə məhsuldar qüvvələrin yerləşdirilməsi, sosializmdə ictimai əmək, əmək məhsuldarlığının durmadan yüksəldilməsi qanunu, sosializmdə əmtəə istehsalı, əməyə görə bölgü qanunu, sosializmdə əmək haqqı, təsərrüfat hesabı və rentabellik, maya dəyəri və qiymət, sosialist müəssisələri formaları, kolxoz quruluşunun iqtisadi əsasları, sosializmdə ticarət, sosializmdə geniş təkrar istehsal və milli gəlir, sosializmdən tədricən kommunizmə keçid, dünya sosialist sistemi.

Göründüyü kimi göstəricidə aparılan qruplaşma dövrün xüsusiyyətini əks etdirir.

Bölmələrdə əvvəlcə kitablar, sonra isə Azərbaycan SSR EA-nın jurnallarında, D.Bünyadzadə adına Xalq Təsərrüfatı institutunun, Azərbaycan Dövlət Universitetinin elmi əsərlərində və «Azərbaycan kommunisti», «Elm və həyat», «Kənd həyatı», «Təşviqatçı», «Azərbaycan məktə-

bi» kimi jurnallarda dərc olunmuş məqalələr öz əksini tapmışdır.

Məqalələrin məntiqi ardıcılıqla, rəbitəli şəkildə öyrənilməsinə kömək etmək məqsədilə bölmələrdə kitablar məzmun ardıcılığına əsasən düzülmüş, məqalələr isə əlifba sırası ilə verilmişdir.

Göstəricidən istifadəni asanlaşdırmaq məqsədi ilə axırda müəlliflərin köməkçi əlifba göstəricisi tərtib olunmuşdur. Göstərici respublikamızda iqtisadiyyat üzrə ədəbiyyatın təbliğində o dövr üçün mühüm əhəmiyyətə malik idi.

Kitabxananın 1979-cu ildə çap etdirdiyi maraqlı göstəricilərdən biri «Azərbaycanın laureat yazıçıları»¹ adlı bibliografik vəsaitdir.

Azərbaycan ədəbiyyatı keçmiş çoxmillətli sovet ədəbiyyatının ayrılmaz hissəsi hesab olunurdu. Azərbaycanın bir çox yazıçı və şairi ideya-bədii cəhətdən qiymətli əsərlər yaratmaqla o dövr ədəbiyyatını xeyli zənginləşdirir və bu əsərlər respublikanın hüdudlarından kənarda da oxucular tərəfindən sevilə-sevilə mütləqə olunurdu. Bu əsərlərdən bəzilərinə görə yazıçılarımız keçmiş SSRİ və Azərbaycan SSR dövlət mükafatlarına və başqa mükafatlara layiq görülmüşlər.

«Azərbaycanın laureat yazıçıları» göstəricisi bu yazıçılar və onların əsərləri haqqında məlumat əldə edilməsində çox böyük əhəmiyyətə malik olmuşdur.

Göstəricidə 1941-1978-ci illər arasında SSRİ və Azərbaycan SSR Dövlət mükafatları, Ümumittifaq və respublika Lenin komsomolu mükafatları, M.F.Axundov və Ü.Hacıbəyov adına respublika mükafatları, Şamaxor rayonundakı M.Əzizbəyov adına kolxozun təsis etdiyi «Qızıl

¹ Писатели Азербайджана – лауреаты премии: рекомендательный указатель литературы / Сост. Т.В. Байбекова. Ред. И.В. Бабаева. – Б., 1979. – 101 с.

oraq» mükafatı laureatı almış yazıçılar haqqında əsərlər əks olunmuşdur. Materiallar məhz həmin mükafatlara görə qruplaşdırılmışdır:

1. SSRİ Dövlət mükafatı.
2. Azərbaycan SSR Dövlət mükafatı.
3. Ümumittifaq Lenin komsomolu mükafatı.
4. Respublika Lenin komsomolu mükafatı.
5. M.F.Axundov adına Respublika mükafatı və s.

Bölmələr daxilində isə yazıçıların mükafat aldıkları tarix əsas götürülməklə xronoloji ardıcılıq gözlənilmişdir. Məsələn, «SSRİ Dövlət mükafatı» bölməsində əvvəlcə S.Vurğun (1941-1942), M.Rahim (1948), Mehdi Hüseyn (1949), S.Rüstəm (1950) və başqaları haqqında məlumat verilir. Mükafat almış yazıçıya həsr olunmuş bölmədə ilk növbədə mükafata layiq görülmüş əsərin biblioqrafik təsviri verilir. Bundan sonra həmin şəxsin həyat və yaradıcılığı haqqında qısa xülasə verilir, axırda isə mükafat almış əsərlərin nəşri, onlar haqqında yazılmış resenziyalar, habelə həmin yazıçının həyat və yaradıcılığını işıqlandıran materiallar əks olunur.

Biblioqrafik vəsaitin sonunda yardımçı aparat kimi müəlliflərin əlifba göstəricisi verilmişdir. Əgər hər hansı bir müəllif iki dəfə mükafat almışsa, birinci mükafatla əlaqədar bölmədə onun haqqında ətraflı məlumat verilir, sonrakı mükafatlar bölməsində isə yalnız mükafata layiq görülmüş əsər təsvir olunur. Məsələn, N.Xəzri 1958-ci ildə Ümumittifaq Lenin komsomolu mükafatı, 1973-cü ildə isə SSRİ Dövlət mükafatı almışdır. Göstəricidə birinci bölmə SSRİ Dövlət mükafatı alanlara həsr olunduğundan N.Xəzrinin həyat və yaradıcılığı haqqında ətraflı məlumat da bu bölmədə verilmişdir. Ümumittifaq Lenin komsomolu mükafatı alanlar bölməsində isə əvvəlki bölməyə isnad verilir. Məsələn, bax: s.24-27. Bu üsul göstəricinin daha yığcam edir, tövsiyə vəsaitində daxili əlaqə yaradılmasına səbəb olur.

Bu göstərici müxtəlif mükafat almış yazıçılarımız, şairlərimiz və onların bu mükafatlara layiq görülmüş əsərləri haqqında məlumat əldə etməkdə geniş oxucu kütləsinin, təbliğatçıların, pedaqoji işçilərin, həmçinin kitabxanaçı-biblioqrafların ən yaxın köməkçisi ola bilər.

M.F.Axundov adına Respublika Dövlət Kitabxanası 80-ci illərdə də dövr üçün əlamətdar hadisələrlə, partiya həyatı ilə əlaqədar tövsiyə vəsaitlərinin nəşrini davam etdirir. M.F.Axundov adına Azərbaycan Respublika Dövlət Kitabxanasının çap etdirdiyi nisbətən iri həcmli tövsiyə vəsaitləri məsələn, «Azərbaycan komsomolunun şanlı yolu» (Tərtib edən: H.M.Həmidova) (1981) adlanır.

M.F.Axundov adına Respublika Dövlət Kitabxanasının tövsiyə xarakterli şəxsi vəsaitlərindən biri «Mirzə Fətəli Axundov» adlanır. Azərbaycanın görkəmli mütəfəkkirinin 170 illik yubileyi münasibətilə hazırlanmış bu biblioqrafik əsər (Tərtib edənləri: R.Muradova və T.Baybekova) üç əsas bölmədən ibarətdir: 1. M.F.Axundov əsərlərinin əsas nəşrləri; 2. M.F.Axundovun həyat və yaradıcılığı; 3. M.F.Axundov bədii ədəbiyyatda.

Ümumiyyətlə, vəsaitdə belə bir ardıcılıq nəzərə çarpır. Əvvəl «M.F.Axundov haqqında fikirlər» bölməsində görkəmli adamların yazıçı haqqında söylədiyi kəlamlar əhatə olunub. İkinci yerdə M.F.Axundovun həyat və yaradıcılığının qısa xülasəsi verilir. Sonra isə biblioqrafik göstərici hissəsi gəlir ki, onun da birinci bölməsi yazıçının əsərlərinin biblioqrafik təsvirini əks etdirir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, əsərlər toplularının biblioqrafik təsviri məlumat xarakterli annotasiyası ilə müşayiət olunur və onun məzmunu əsas etibarilə topluya daxil olan əsərlərin adlarından ibarətdir. Məsələn, 1975-ci il çap olunmuş «Komediyalar» adlı kitabının biblioqrafik təsvirinə «Kitabın içindəkilər» başlığı altında əlavə verilir və bununla kitabda hansı komediyanın əks olunduğu müəyyənləşdirilir.

İkinci bölmə Axundovun həyat və yaradıcılığı ilə bağlı materialları əks etdirir. Bu bölmə özü-özlüyündə dörd alt bölmədən ibarətdir. Onun birincisində ümumi məsələlər, ikincisində M.F.Axundovun dünyagörüşü, ictimai-elmi fəaliyyəti, üçüncüsündə M.F.Axundovun bədii yaradıcılığı üzrə ədəbiyyat, dördüncüsündə isə Azərbaycan dramaturgiyasının yaradıcısı M.F.Axundov və teatr mövzusunda nəşr olunmuş materiallar öz bibliografik modelini almışdır.

Axırıncı bölmə «M.F.Axundov bədii ədəbiyyatda» adlanır və burada onun haqqında yazılmış dram əsəri və şerlərin bibliografik təsviri verilir.

Vəsaitin rus dilində olan ədəbiyyata dair hissəsində də həmin prinsipə riayət olunmuşdur və demək olar ki, bölmələr təkrar edilir. Bu hissədə «Новый мир» jurnalından (1982), «Литературная газета»dan (1982), Gürcüstan mətbuatından götürülmüş materiallar haqqında bibliografik informasiya almaq mümkün olur.

Məlum olduğu kimi M.F.Axundov haqqında dörd dəfə bibliografik göstərici çap olunub. Bunlardan birincisi və həm də əsaslısı H.Tağıyevin tərtibi ilə 1948-ci ildə çap olunub və 1837-1947-ci illərdə çapdan çıxmış əsərlərini, həmçinin əlyazmalarını və mütəfəkkir haqqında materialları əks etdirir. 1960-cı ildə N.Axundovun tərtibi ilə «M.F.Axundov» adlı qısa bir bibliografik vəsait oxucuların istifadəsinə verilmişdir. Dördüncü mükəmməl bibliografik göstərici «Mirzə Fətəli Axundov rus mətbuatında» adlanır. 1962-ci ildə A.N.Lermanın tərtibi ilə meydana gəlmiş bu göstəricidə 1837-1962-ci illərin nəşrləri (həm əsərləri və həm də haqqında ədəbiyyat) əhatə olunub. Yuxarıda haqqında bəhs etdiyimiz göstərici isə tövsiyə xarakteri daşıyır və 1962-ci ildən sonra çap olunmuş ən mühüm əsərləri, yubiley materiallarını əhatə edir. Oxucu istiqamətinə gəlincə qeyd etmək lazımdır ki, vəsaitin girişində göstərilədiyinə görə o «müxtəlif oxucu qrupları üçün nəzərdə tutulur», amma hə-

min oxucu qruplarının kimlərdən ibarət olması dəqiqləşdirilmir. Tövsiyə bibliografik vəsaiti üçün bu vacib şərtidir.

Göstəriciyə yardımçı aparat kimi müəlliflərin əlifba siyahısı əlavə olunmuşdur.

Kitabxana tərəfindən sonralar buraxılmış tövsiyə vəsaitləri içərisində sadə quruluşlu siyahılar, necə deyirlər, kitab əlfəcinciləri özünəməxsus yer tutur. Bunlardan birinci növbədə keçmiş SSRİ-nin təşkil olunmasının 60 illiyi münasibətilə ayrı-ayrı müttəfiq respublika yazıçılarının Azərbaycan dilinə tərcümə olunmuş əsərlərini əks etdirən silsilə vəsaitləri qeyd etmək olar. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, yubiley münasibətilə Azərbaycanda ayrı-ayrı müttəfiq respublikaların həftələri keçirilirdi və bu tövsiyə siyahıları həftə üçün hazırlanırdı. Bütün müttəfiq respublika yazıçılarının Azərbaycan dilinə tərcümə olunmuş əsərləri üzrə belə siyahı hazırlanıb oxuculara təqdim edilmişdir.

Bunlardan birincisi RSFSR yazıçılarının əsərlərinə həsr olunub (1981) və on nəfər müəllifin kitablarının bibliografik təsvirini əks etdirir. Həmin ildə Belorusiya, Ukrayna, 1982-ci ildə isə Özbəkistan, Gürcüstan, Türkmənistan, Moldova, Litva, Qazaxıstan yazıçılarına həsr olunmuş tövsiyə siyahıları meydana gəlir.

1982-ci ildə «Azərbaycan yazıçılarının əsərləri rus dilində» adlı siyahı da buraxılır. «Qadın yazıçılar», «Naşirlər», «Şairlər» kimi 5 hissədən, daha doğrusu ayrı-ayrı siyahılardan ibarətdir. Bunlar Azərbaycan ədiblərinin əsərlərinin rus dilindəki nəşrləri haqqında müəyyən təsəvvür yaradır. Məsələn, dördüncü hissədən məlum olur ki, 1976-1981-ci illərdə 24 nəfər Azərbaycan yazıçısının nəşr əsəri, 19 şairin şerlər kitabı Moskvada və Bakıda rus dilində nəşr olunub. Əlbəttə, bu vəsaitlər əlfəcin xarakteri daşıyan adi siyahılardır və təbiidir ki, rus dilində çıxan bütün əsərlərin dolğun əhatəliyi məqsədini güdmürdülər.

M.F.Axundov adına Dövlət Kitabxanasının buraxdığı tövsiyə siyahıları başqa kompaniyalarla, müəyyən tarixi və

ələmətdar günlərlə də əlaqədar olurdu. Məsələn, Staxanov hərəkətinin 50 illiyi münasibətilə 1985-ci ildə Azərbaycan və rus dillərində hazırlanmış siyahıda yalnız əsas kitablar əhatə olunmuşdur. Vəsait (Tərtib edənləri: S.Şəmsizadə və D.Kərimova) geniş oxucu kütləsi və kitabxana işçiləri üçün nəzərdə tutulur.

Kitabxananın ölkəşünaslıq və milli biblioqrafiya şöbəsinin hazırladığı tövsiyə siyahılarından biri «Böyük Vətən müharibəsi illərində tibb və səhiyyə işi» (1985) (Tərtib edənləri: N.Nağıyev, T.Kərimova) adlanır. Qələbənin 40 illiyi münasibətilə hazırlanmış bu vəsait Azərbaycan və rus dillərindəki ədəbiyyatı əks etdirməklə iki hissədən ibarətdir. Burada mövzu ilə bağlı həm kitabların, həm də dövrü mətbuat səhifələrində dərc olunmuş məqalələrin biblioqrafik təsvirləri əhatə olunmuşdur. Biblioqrafik təsvirlərin düzülüşündə əlifba sırasına riayət olunmuşdur.

Qələbənin 40 illiyi münasibəti ilə buraxılan ikinci tövsiyə biblioqrafik siyahı müharibə qəhrəmanlarına həsr olunmuşdur və «Odlu illərin qəhrəmanları» (Tərtib edəni: T.Ağamirova) (1985) adlanır. (Rus dilində çıxan hissəsini D.Kərimova tərtib etmişdir). Əvvəlki vəsaitdən fərqli olaraq burada birinci növbədə qələbəyə gedən çətin yolun şərhindən ibarət mətn verilir. Sonra isə əlaqədar ədəbiyyatın biblioqrafik təsviri əks olunur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, yalnız Azərbaycanın qəhrəman oğlan və qızlarına həsr olunmuş (nəşr yerindən asılı olmayaraq) ədəbiyyat nəzərə alınmışdır. İkinci fərqli cəhət ondan ibarətdir ki, burada ədəbiyyat əhatəliyi kitablarla məhdudlaşır. Sərlövhləsi məzmununu açmayan kitabların biblioqrafik təsvirləri annotasiya ilə müşayiət olunur.

Adları çəkilən siyahılar oxucularda vətənpərvərlik hisslərinin tərbiyəsinə təsir etmək məqsədini güdürdü. Lakin bunların həcmi çox kiçik, ədəbiyyat əhatəsi son dərəcə məhdud idi və az tirajla buraxılırdı. Məsələn, ikinci vəsaitdə o dövr üçün aktual hesab olunan cəmi 25 kitabın biblioqrafik

təsviri verilib. Ümumiyyətlə, belə xırdaçılıq öz mahiyyətini itirirdi. Artıq kompleks mövzularda, müxtəlif oxucu qruplarının çoxcəhətli tələblərinə uyğun gələn, onların hərtərəfli ödənilməsinə təmin edən tövsiyə biblioqrafik vəsaitlər yaradılmasına tələbat artmaqda idi. Bu intellektual səviyyəni getdikcə yüksəltdiyi bir zamanın tələbi idi.

M.F.Axundov adını Respublika Dövlət Kitabxanasının tövsiyə biblioqrafik vəsaitləri sistemində elmi-metodiki şöbə tərəfindən hazırlanan tövsiyə-metodiki vəsaitlər də mühüm yer tuturdu. Belə vəsaitlərdə kitabxanalarda yerinə yetirilməli olan işlərə dair metodiki göstərişlər işıqlandırılmaqla yanaşı tövsiyə ədəbiyyat siyahısı da verilirdi. Məsələn, «SSRİ-nin təşkil edilməsinin 60 illiyi və kitabxanaların vəzifələri» (1982) adlı vəsait belələrindəndir. Onun birinci hissəsində müvafiq mətn, keçiriləcək tədbirlərə dair metodiki məsləhətlər verilir. Sonra isə həmin tədbirlər üçün yararlı olan ədəbiyyatın tövsiyə siyahısı əlavə olunur. Siyahıda Azərbaycan dilində çap olunmuş 25 adda kitabın biblioqrafik təsviri verilir.

İkinci belə bir vəsait «SSRİ-nin ərzaq proqramı və kitabxanaların vəzifələri» (1984) adlanır. Respublika Elmi-Kənd Təsərrüfatı Kitabxanası ilə şərikli hazırlanan vəsaitdə metodiki məsləhətdən sonra Azərbaycan və rus dillərində olan 160 adda kitab və məqalənin biblioqrafik təsviri verilir. Vəsait həm kitabxana işçiləri, həm də oxucular üçün nəzərdə tutulurdu.

F.B.Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası

F.B.Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası (1965) da uşaqlar üçün müxtəlif tövsiyə vəsaitləri nəşr etdirməyə başlamışdır. Kitabxana tövsiyə biblioqrafiyası vəsaitləri vasitəsilə azyaşlı oxucuların mütaliəsinə rəhbərlik etmək vəzifəsini qarşısına qoyur. Kitabxananın buraxdığı vəsaitlər əsasən kiçik həcmli olur. Bunlardan

«S.S.Axundov» (1968), «Mirmehdi Seyidzadə» (1968), «Qılman Musayev» (1968) (Tərtibçisi: A.Hüseynov) adlı vəsaitləri qeyd etmək olar. Bunlarla bərabər kitabxana tərəfindən nisbətən iri həcmli göstəricilər də nəşr edilmişdir. Məsələn, «Şanlı 50 il» (Tərtib edən: N.Əliyev, 1967) və «Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı» (1950-1968) (Tərtib edən: A.Əsədullayev, 1970), «Möcüzələr aləmində: Biblioqrafik tövsiyə (Tərtib edən: R.Hacıyeva) (1990), «Hikmət xəzinəsi (N.Gəncəvinin anadan olmasının 850 illiyinə həsr edilmişdir): Biblioqrafik göstərici (Tərtib edənlər: Z.Dadaşova, X.Məlikova) (1991), «Uşaq ədəbiyyatı biblioqrafiyası (1985-1990) (Tərtib edən: Z.Dadaşova (1992), «Bizə kitab gəlib: 1991-1993-cü illərdə kitabxanaya alınan yeni kitabların annotasiyalı siyahısı» (Tərtib edənlər: Z.Dadaşova, S.Əhmədova (1996), «Sadıqova S.A. F.B.Köçərli adına Respublika Dövlət Uşaq Kitabxanasının metodiki və biblioqrafik materialları (1965-1995-ci illər) (1999), «Odlu illərin əks-sədəsi (Azərbaycan Böyük Vətən Müharibəsi illərində (1941-1945): Ədəbiyyat siyahısı (Tərtib edən: S.Əhmədova) (2005) adlı vəsaitləri qeyd etmək olar.

«Şanlı 50 il» vəsaiti giriş, iki hissə və 12 bölmədən ibarətdir. 2 bölmədən ibarət olan birinci hissə aşağı sinif şagirdləri üçün ancaq bədii ədəbiyyatın təsvirini əks etdirir. İkinci hissənin məzmununu 3-11-ci bölmələr təşkil edir və yuxarı sinif şagirdlərinə sosial-siyasi mövzulara, incəsənətə dair əsərlər, bədii ədəbiyyat, elmi-fantastik hekayələr, texnika üzrə elmi-kütləvi materiallar haqqında məlumat verir.

«Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı» adlı vəsaitdə ədəbiyyat üç hissədə qruplaşdırılır. Onun birinci hissəsi «məktəbəqədər yaşlı uşaqlar və 1-2-ci sinif şagirdləri üçün ədəbiyyat», ikinci hissəsi «3-4-cü sinif şagirdləri üçün ədəbiyyat», üçüncüsü isə «5-8-ci sinif şagirdləri üçün ədəbiyyat» adlanır. Hissələr daxilində müvafiq ədəbiyyat janrlarına görə verilir, təsvirlər isə müəlliflərə və ya əsər adlarına görə əlifba sırası ilə düzülür. Qeyd etmək lazımdır ki, ayrı-ayrı hissələrdə əv-

vəl şifahi xalq ədəbiyyatı, sonra isə poeziya və nəsr əsərləri təsvir olunur. Nədəndirsə uşaqlar üçün yazılmış dram əsərləri nəzərə alınmamışdır. Ayrı-ayrı əsərlərə qısa annotasiya yazılmışdır. Lakin bu annotasiyalarda uşaqların yaş xüsusiyyətlərini fərqləndirən və ona müvafiq mütaliəni istiqamətləndirən cəhətlər qeyd edilməmişdir. Məsələn, 1-2-ci sinif şagirdləri ilə 5-8-ci sinif şagirdləri üçün nəzərdə tutulan əsərlərə yazılan annotasiya dil və məzmun etibarilə fərqləndirilsə yaxşı olardı. 1-2-ci sinif şagirdlərinə tövsiyə edilən əsərlərə yazılan annotasiyalar sadəcə dildə olmalı və orada uşaqları mütaliəyə maraqlandıran ünsürlərə daha geniş yer verilməlidir. Mütaliyəyə rəhbərlik məqsədi güdən bu vəsaitdə ədəbiyyatın düzülüşündə məntiqi ardıcılıq prinsipinə riayət olunmaması onun qüsurlu cəhətlərindəndir. Ümumilikdə götürüldükdə isə «Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı» adlı vəsait Azərbaycanda uşaq ədəbiyyatının biblioqrafiyası sahəsində mühüm nailiyyət hesab olunmalıdır.

Kitabxananın müvafiq şöbələri tərəfindən hazırlanmış «Hüquqi biliklərin uşaqlar arasında təbliği: metodiki biblioqrafik tövsiyələr» (1982), «Vahid ailədə: metodiki-biblioqrafik vəsait» (1982), «Kiçik yaşlı məktəblilər arasında ilk mənəvi tərbiyənin formalaşması: tövsiyələr» (1983), «Məktəbli oxucular arasında mülki-müdafiə biliklərinin təbliği: metodiki-biblioqrafik tövsiyə» (1984), «Odlu illərin qəhrəmanları» (1985), («Sov. İKP MK-nın «Ümumtəhsil və peşə məktəbi islahatının əsas istiqamətləri» qərarı ilə əlaqədar 7-9-cu sinif şagirdlərinin peşəyönümünün düzgün istiqamətləndirilməsində uşaq və məktəb kitabxanalarının işi: metodiki-biblioqrafik tövsiyələr» (1985), «Uşaq və məktəb kitabxanalarında hərbi-vətənpərvərlik ədəbiyyatının təbliği: metodiki biblioqrafik tövsiyə» (1985) və başqa bu kimi vəsaitləri qeyd etmək olar. Bunların əksəriyyətinin həcmi 7-19 səhifədən ibarətdir.

Kitabxananın elmi-metodiki şöbəsi tərəfindən hazırlanmış və M.F.Axundov adına Respublika Dövlət kitabxa-

nasının mətbəəsində çap olunmuş «Məktəbli oxucular arasında mülki müdafiə biliklərinin təbliği» (1984) adlı vəsait (Tərtib edən: A.Abbasov) daha çox diqqəti cəlb edir. Metodiki tövsiyə xarakteri daşıyan bu vəsait iki hissədən ibarətdir. Birinci hissədə oxucular arasında mülki-müdafiə işlərinin aparılmasına dair tövsiyələr verilir.

İkinci hissədə kitabxanaçılara nəzərdə tutulan işdə köməklik məqsədilə lazımi ədəbiyyatın biblioqrafik təsviri verilir. Son illərdə yalnız Azərbaycan dilində çıxmış ədəbiyyat nəzərə alınır və biblioqrafik təsvirlər qısa annotasiya ilə müşayiət olunur. Annotasiyalar uşaqları həm istiqamətləndirmək, həm də məlum kitaba marağını artırmaq məqsədini güdür.

Yuxarıda adları çəkilən bütün vəsaitlər öz daxili quruluşlarına, yəni tərtibi metodikasına görə bir-birlərindən fərqlənmirlər və ona görə də ayrı-ayrılıqda onların üzərində dayanmağa ehtiyac yoxdur. Lakin bir məsələni xüsusi qeyd etmək olar ki, uşaq oxucularının dəyərləndirici funksiyalı biblioqrafik informasiyaya daha çox ehtiyacları var. Ona görə ki, uşaqların mütaliəsinə ilk vaxtdan düzgün istiqamət vermək vacib məsələ idi və bu işdə o zaman tövsiyə biblioqrafiyası böyük rol oynaya bilirdi. Respublika uşaq kitabxanası uşaq və məktəb kitabxanaları sistemində həm əməli və həm də metodiki mərkəz kimi uşaqlar və məktəblilər üçün daha faydalı, məqsədyönlü ədəbiyyat əhatəliyinə malik, metodiki cəhətdən yüksək elmi səviyyəli, oxucuların və valideynlərin çoxcəhətli maraqlarına uyğun gələn tövsiyə vəsaitlərinin hazırlanmasına diqqətin artırılması tövsiyə olunurdu.

Əldə olunan faktlar açıq-aydın göstərir ki, mövcud olan vəsaitlər sistemi nə mövzu əhatəliyinə və nə də məqsəd-oxucu istiqamətinə görə oxucuların ümumi və gətiricə müxtəlif səbəblərdən artan tələbatlarına uyğun gəlmirdi və bu da onların istifadə səmərəliliyinə mənfi təsir göstərirdi. Biblioqrafik vəsaitlərin tərtibi və nəşri planının hazırlanma-

sındakı kompaniyaçılıq və bir qədər də kortəbiiilik heç bir əhəmiyyətli dəyişikliyə aparmırdı və perspektivsiz nəticəyə gətirib çıxarırdı. Buradan belə nəticə çıxır ki, respublikamızda ümumiyyətlə, biblioqrafik fəaliyyətin, o cümlədən tövsiyə biblioqrafiyasının intensiv inkişafını təmin edən iş üsulunu axtarır tapmaq lazım gəlirdi. Buna nail olmaq üçün əsas şərtlərdən biri biblioqrafik fəaliyyətdir.

Kitabxana Azərbaycanda uşaq ədəbiyyatının tövsiyə biblioqrafiyasının yaradılması sahəsində fəaliyyətini davam etdirir.

1976-1980-ci illərdə kitabxana tərəfindən təxminən 24 adda belə vəsait hazırlanmışdır. Onlardan bir qismi «Nə oxumalı?» seriyası ilə tərtib edilmiş kiçik həcmli tövsiyə ədəbiyyat siyahılardan, bir qismi kitabxana işçiləri və uşaq mütaliəsinə rəhbərlik edənlər üçün nəzərdə tutulan metodiki biblioqrafik vəsaitlərdən ibarətdir. Onların mövzuları da xeyli genişləndirilmişdir. Belə ki, həmin vəsaitlər içərisində elmi-təbii, bədii ədəbiyyat, görkəmli yazıçılar, təbiəti mühafizə məsələləri ilə bağlı mövzulara təsadüf edirik.

Uşaqlarda estetik tərbiyə, vətənpərvərlik, əmək tərbiyəsi, idmana həvəsləndirməklə əlaqədar mövzularda kitabxananın tövsiyə biblioqrafik vəsaitlər sistemi də müəyyən yer tutur. Məsələn, «El bilir ki, sən mənimsən» (metodiki biblioqrafik məktub, tərtib edən S.Osmanzadə, 1980), «Uşaq və məktəb kitabxanalarında şagirdlər arasında estetik tərbiyənin aparılması» (mütaliyəyə rəhbərlik məqsədli təşkilati-metodik məktub, 1978), «Yaradıcı əməyin yeni qütbləri» (1977), «İdman bizim dostumuzdur» (Tərtib edən: S.Nəcəfova, 1980), «Təbiəti sev və qoru» (1977) və başqalarını göstərmək olar. Azərbaycan və rus dillərində tərtib olunan rotaprint və makinada çap edilməklə yayılan bu metodik biblioqrafik vəsaitlər əsasən uşaq və məktəb kitabxana işçilərinə köməklik göstərmək məqsədini güdür.

Kitabxananın tərtib etdiyi bəzi vəsaitlər uşaqların peşə seçmələrinə kömək etmək, məktəbdənkənar mütaliələrini

istiqamətləndirmək, elmi-təbii ədəbiyyatın uşaqlar arasında yayılmasına təsir göstərmək məqsədi güdürdü. «VII-VIII sinif şagirdlərinin peşə seçmələrinin düzgün istiqamətləndirilməsində uşaq kitabxanalarının işi» (Tərtib edən: K.Babayeva), «Yayda nə oxumalı?» (I-III sinif şagirdləri üçün tövsiyə ədəbiyyat siyahısı, 1979), «Elmi-təbii ədəbiyyatın məktəblilər arasında təbliği» (I-VIII sinif şagirdləri üçün metodiki-bibliografik vəsait, 1980) kimi vəsaitlər belələrinəndir.

XX əsrin 70-ci illərinin axırlarında kitabxana Azərbaycan və rus yazıçıları ilə əlaqədar bəzi şəxsi göstəricilər də tərtib edib buraxmışdır. Bunlardan «M.Seyidzadənin anadan olmasının 70 illiyi münasibətilə» (1977), «M.Rahimin anadan olmasının 70 illiyi» (1977), «L.N.Tolstoyun anadan olmasının 150 illiyi» (1978) kimi vəsaitləri qeyd etmək olar.

Bütün yuxarıda qeyd olunanlar göstərir ki, kitabxana uşaqların mütaliəsinə rəhbərlik, dünyagörüşlərinin genişləndirilməsi, peşə seçmələrinə köməklik, estetik, vətənpərvərlik tərbiyələrinə təsir göstərmək məqsədi güdən xeyli tövsiyə-metodiki vəsaitlərin hazırlanmasına diqqəti artırmışdır. Bunların bəziləri sırf metodiki məktub xarakteri daşısalar da müəyyən ədəbiyyat siyahıları ilə müşayiət olunur və ona görə də uşaq ədəbiyyatının tövsiyə bibliografik vəsaitlər sisteminə daxil edilə bilərlər. Lakin qaneedici olmayan iki əsas cəhəti qeyd etmək lazımdır. Birincisi, həmin vəsaitlərin tərtibi metodikasından çatışmazlıqla əlaqədardır. Bu hər şeydən əvvəl ədəbiyyatın seçilməsində, qiymətləndirilməsində, bibliografik yazıların qruplaşdırılmasında və həm də annotasiyaların verilməməsində özünü göstərir. Bir sözlə dövrün bibliografiyalasdırma metodikasının nailiyyətlərindən heç də tamamilə istifadə olunmurdu. İkinci cəhət demək olar ki, bütün adları çəkilən vəsaitlərin ya rotaprint, ya da makina vasitəsilə surətlərinin artırılıb yayılması ilə bağlıdır. Xüsusilə makinada çap edilən vəsaitlər daha az cəlbedici olur. Hal-

buki uşaq oxucuları üçün bibliografik vəsaitlərin illüstrasiyalı, bədii cəhətdən zövqlə buraxılması lazım gəlirdi.

Qeyd olunduğu kimi M.F.Axundov adına Respublika Dövlət Kitabxanası, F.B.Köçərli adına Respublika Uşaq kitabxanası ilə yanaşı Bakı şəhərinin başqa kitabxanaları da tövsiyə bibliografiyası vəsaitlərinin nəşrində müəyyən rol oynamışlar. Bunlardan bəzilərinə qeyd edək.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Elmi-Tibb kitabxanasını götürək. O, təbii-təbii tövsiyə bibliografiyası sahəsində əsas mərkəzə çevrilmişdir. Kitabxana tərəfindən çap olunmuş göstəricilər həkimlər və geniş oxucu kütlələri üçün nəzərdə tutulur. Məsələn, kitabxananın 1963-cü ildə buraxdığı «1960-1963-cü illər üçün təbii-təbii ədəbiyyatının qısa göstəricisi» adlı vəsait rayon və kənd həkimlərinə kömək məqsədini güdür.

Kitabxananın 1965-ci ildə nəşr etdirdiyi «Sağlamlığı necə qorumaq?» adlı tövsiyə vəsaiti isə təkcə tibb işçiləri üçün nəzərdə tutulmamışdır. Kitabxana göstəricisini tərtib edərkən kütləvi kitabxanaların işinə kömək etmək məqsədini qarşıya qoymuşdur. Bu göstəricidə kütləvi tibb ədəbiyyatı tövsiyə olunur və hər bir kitaba ayrılıqda annotasiya verilir. Göstərici təbii-təbii dair elmi-kütləvi ədəbiyyatın təbliğində mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Keçmiş Azərbaycan KP BK Siyasi Maarif evi kitabxanasının fəaliyyətini də qeyd etmək lazımdır. Onun tövsiyə bibliografiyası üzrə işi təbliğatçıların, mühazirəçilərin, məruzəçilərin sorğularını ödəmək məqsədinə yönəlmişdir. Kitabxana əsasən tədris mövzuları ilə əlaqədar olan tövsiyə siyahıları tərtib edirdi. Lakin bu siyahılar rotator vasitəsilə artırılır və respublikanın siyasi maarif kabinetlərinə, şəhər, rayon seminar rəhbərlərinə göndərilirdi.

Tövsiyə bibliografiyasının inkişafında Bakı şəhər Mərkəzi Kitabxanasının da fəaliyyətini qeyd etmək lazımdır. Kitabxana bir sıra yaddaşlar buraxmışdır və bunlar da tövsiyə vəsaitlərinin bir tipi kimi diqqətəlayiqdir. Bu yad-

daşlardan biri 1965-ci ildə M.A.Şoloxovun anadan olmasının 60 illiyi ilə əlaqədar olaraq çap edilmişdir. Birinci bölmədə M.A.Şoloxov haqqında müasirlərinin fikirləri toplanmış və yazıcının həyat və yaradıcılığının qısa xülasəsi verilmişdir. İkinci bölmədə M.A.Şoloxovun həyat və yaradıcılığının əsas tarixi məlumatları əks olunmuşdur. Üçüncüdə onun əsərləri, dördüncüdə isə həyat və yaradıcılığı haqqında ədəbiyyatın biblioqrafik təsviri toplanmışdır.

M.A.Şoloxov haqqında bu yaddaş müxtəlif oxucu qrupları, xüsusən yuxarı sinif şagirdləri üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Kitabxananın ikinci yaddaşı fransız yazıçısı Romen Rollanın 100 illiyinə həsr olunmuş və 1966-cı ildə çap edilmişdir. Bu yaddaş 500 nüsxədən ibarətdir. Orada vətənpərvərlik və antifaşist yazıçı R.Rollanın əsas əsərləri, onun həyat və yaradıcılığı haqqındakı ədəbiyyat, R.Rollan haqqında M.Qorkinin, N.Ostrovskinin, K.Fedinin və başqalarının fikirləri verilmişdir.

1965-ci ildə kitabxana «Ölümə qalib gəlmiş insanlar» mövzusunda vəsait çap etdirir. Bu göstərici sovet xalqının faşizmə qarşı qəhrəmanlıq mübarizəsindən bəhs edən ədəbiyyatı təbliğ edir. Burada 30 adda ədəbiyyat tövsiyə edilir və kitabxanalarda həmin mövzuda sərgilərin təşkilinə kömək edən metodiki göstərişlər verilir.

M.Ə.Sabir adına Bakı Şəhər Kitabxanası da bir sıra tövsiyə vəsaitləri buraxmışdır. Məsələn, 1965-ci ildə çap olunmuş «Həyat və din» adlı vəsaiti qeyd edə bilərik.

Tövsiyə biblioqrafik vəsaitlərinin intensivləşdirilməsi və onların səmərəliliklərinin artırılması işində məzmun, məqsəd və oxucu istiqaməti nöqtəyi-nəzərindən maksimum əlaqələndirmə, yəni kompleks xarakterli vəsaitlərin yaradılması zərurətə çevrilirdi. Xırda mövzulardan, kiçik həcmli vəsaitlərin tərtibindən əl çəkmək vaxtı çatmışdır. «Hər oxucu qrupunun öz vəsaiti olmalıdır» tezisi, «Müxtəlif

oxucu qrupu üçün bir vəsait ilə əvəz olunmalıdır»¹ fikri tamamilə yerinə düşürdü və biblioqraflarımız bunu nəzərə almalı idilər.

Azərbaycanda tövsiyə biblioqrafiya sistemini dövrün çox mürəkkəb tələblərinə uyğunlaşdırmaqla təkmilləşdirilməsi vacib bir problem kimi qarşıda dururdu. Birinci növbədə zamanın yenidənqurma, demokratikləşdirmə və aşkarlıq siyasətinin verdiyi imkanlardan səmərəli istifadə edib respublika oxucularının milli ənənələrimizə uyğun istiqamətdə tərbiyə olunması sahəsində tövsiyə biblioqrafiyasından geniş istifadə etmək məqsədmüvafiq hesab edilirdi. Bu tələb edirdi ki, tariximizi, milli ənənələrimizi, respublikamızın çox zəngin sərvətlərini, ərzaq məhsulu istehsalı üçün mövcud imkanlarını, maddi-mədəniyyət tarixini düzgün işıqlandıran ədəbiyyat üzrə tövsiyə vəsaitləri yaradılmasına diqqət artırılsın. Bir sözlə xalqımızın tarixi yaddaşının hər tərəfli bərpa olunmasında tövsiyə biblioqrafiyasından da istifadə etmək vaxtı çatmış hesab edilirdi.

Tövsiyə biblioqrafik vəsaitlər sistemində müxtəlif məzmunlu yeni, ən yaxşı, oxucularımızın tələblərinə relevant olan ədəbiyyat haqqında cari tövsiyə biblioqrafik vəsaitlərinə də xüsusi yer vermək lazım gəlirdi. Məsələn, «Azərbaycan tarixi», «Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənəti», «Azərbaycan elminin və texnikasının yeni nailiyyətləri» mövzularında cari tövsiyə vəsaitləri hazırlayıb buraxmaq olardı.

Həlli çox vacib olan problemlərdən biri tövsiyə biblioqrafik vəsaitlərindən istifadə səmərəliliyini artırmaqla bağlı idi.

Tövsiyə vəsaitlərindən istifadə olunması səmərəliliyi qeyri-qənaətbəxş olaraq qalırdı. Bunun müxtəlif səbəbləri var idi. Birinci və başlıca səbəb buraxılan vəsaitlərin nüsxə azlığı ilə bağlı idi. Bunun nəticəsidir ki, onları kitabxanala-

¹ Бах: Коровшина С.И. Рекомендательная библиография в 12-й пятилетки // Сов. библиог. – 1986. – №5. – С.8-14.

rın əksəriyyəti almırdı. Alanlar isə onları lazımi dərəcədə qiymətləndirmirdilər. Birinci növbədə kitabxana işçiləri – biblioqraflar öz həmkarlarının yaradıcı əməklərinin məhsulu olan sənədləşdirilmiş biblioqrafik mənbələrin ictimai məhiyyətini, tərtib olunma metodikasını hərtərəfli dərk etməlidirlər və onların oxucular arasında təbliği qayğısına qalmalıdırlar. Biblioqrafik informasiyanın oxucular tərəfindən qiymətləndirilməsində biblioqrafik xidmətlə məşğul olan subyektlərin böyük rolu olmalıdır. Təcrübə göstərir ki, peşəkar biblioqraflar funksiyalarının bu vacib cəhətinə lazımi diqqət yetirmirlər. Deməli ayrı-ayrı kitabxanalarda biblioqrafik biliyin təbliği gücləndirilməli, respublikamızda meydana gələn biblioqrafik informasiya mənbələrinin informasiya istifadəçilərinə çatdırılması üçün bütün vasitələrdən istifadə olunmalıdır.

Tövsiyə vəsaitlərinin istifadə səmərəliliyinə mənfi təsir göstərən mühüm səbəblərdən biri də onlarda konkret məqsədyönlülüyn olmamasıdır, bir çox mövzuların kompaniya xarakteri daşmasıdır. Zamanın ictimai-siyasi, iqtisadi vəziyyətinə müvafiq şəkildə ayrı-ayrı oxucu qruplarının marağını öyrənmək və buna uyğun mövzular müəyyənləşdirmək tövsiyə biblioqrafik fəaliyyətdə əsas amil olmalıdır.

IV bölmə

MÜSTƏQİLLİK İLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCANDA BIBLIOQRAFIYA

SSRİ-nin dağılması və 1991-ci ilin oktyabr ayında Azərbaycan Respublikasının yenidən öz müstəqilliyini əldə etməsi ölkədə kitabxana işinin və biblioqrafik fəaliyyətin təşkilində, inkişafında yeni dövrün başlanmasına səbəb olur. İctimai quruluşun dəyişməsi, milli ənənələrimizə qaydış sənəd-informasiya sistemində də öz təsirini göstərir, sənəd fondunda keyfiyyətli dəyişikliyin aparılmasını, fondun yeni, milli və dünya mədəni dəyərlərini obyektiv, real faktlarla işıqlandıran sənədlərlə zənginləşdirilməsini zəruriləşdirir. Azərbaycan Respublikasının müstəqillik əldə etməsi, açıq bazar iqtisadiyyatı yoluna keçməsi cəmiyyət üzvlərinin şüurunda da böyük dəyişikliyə və bununla onların informasiya tələbatlarında yeni istiqamətlərin yaranmasına və formalaşmasına səbəb olur. Təbiidir ki, bütün bunlar biblioqrafik fəaliyyətin də qarşısında yeni, daha mürəkkəb vəzifələr qoyur. Birinci ümumi vəzifə sənəd informasiyasının təşkili-nə və həyata keçirilməsinə tamamilə yeni mövqedən yanaşmaq, xalqımızın beynəlxalq standartlara cavab verəcək səviyyədə informasiyalaşdırılmasına təsir göstərə bilən müntəzəqqi yolları müəyyənləşdirmək, yeni informasiya texnologiyasından hərtərəfli istifadə etməyə nail olmaq lazım gəlir.

Azərbaycan Respublikasının müstəqillik əldə etməsindən sonra milli biblioqrafiyanın təşkilati mənsubiyyətin-də və inkişafında bəzi yeni xüsusiyyətlər və istiqamətlər özünü göstərir. Bəzi obyektiv və subyektiv səbəblər üzündən keçid dövrünü hələ də başa vurmayan respublikamızda biblioqrafik fəaliyyətdə milli və bəşəri mədəni dəyərlərə əsaslanan müəyyən müsbət nəticələrlə yanaşı, çox ciddi çatışmaz-

lıqlar da özünü göstərməkdədir. Bu başlıca olaraq beynəlxalq biblioqrafik informasiya əlaqələrinin zəifləməsi ilə əlaqədardır. Məsələn, keçmiş (ÜİETİİ) Ümumittifaq Elmi və Texniki İnformasiya İnstitutunun buraxdığı, 130 ölkənin 66 dildə çıxan elmi ədəbiyyatını əhatə edən (52, S.162) referativ jurnalların ölkəmizin mühüm kitabxanaları və başqa informasiya orqanları tərəfindən alınmaması elmi-tədqiqat işçilərinin və mütəxəssislərin biblioqrafik informasiya təminatına böyük zərər vurur. Görünür kitabxanalarımızın yeni informasiya texnologiyası ilə təchizatı və bunun sayəsində onların İnternetə qoşulmaları bu informasiya məhdudiyyətini aradan qaldıracaq.

Müstəqil illərində Azərbaycanda ümumi cari biblioqrafiyanın inkişafından bəhs olunarkən onu qeyd etmək lazımdır ki, keçid dövrü Respublika Dövlət Kitab Palatasının fəaliyyətinə mənfi təsir göstərmişdir. Belə ki, 1991-ci ildən onun salnamələrinin, «Birillik Azərbaycan kitabı» göstəricisinin, çap kartoçkalarının nəşri, ümumiyyətlə Kitab Palatasının fəaliyyəti dayandırılmışdır. Bununla da Azərbaycan Dövlətinin ərazisində çap olunan kitabların və digər mətbu nəşrlərin qeydə alınması və onların haqqında ardıcıl, mükəmməl və etibarlı cari biblioqrafik informasiya verilməsi acınacaqlı vəziyyətə düşmüşdür. Belə bir vəziyyətlə heç cür barışmaq olmaz. Bu beynəlxalq biblioqrafik əməkdaşlığı və informasiya mübadiləsini də olduqca çətinləşdirir.

Başqa bir narahatedici cəhət ümumi cari biblioqrafiyanın bilavasitə aparıcı mərkəzi olan Respublika Dövlət Kitab Palatasının öz fəaliyyətini davam etdirmək imkanından məhrum olmasıdır. On ildən çoxdur ki, müstəqil Azərbaycan dövlətinin ərazisində çıxan çap əsərlərinin biblioqrafik qeydi aparılmır, onların haqqında ardıcıl cari biblioqrafik informasiya verilməsi dayandırılıb. Bu Azərbaycan milli biblioqrafiyasının tarixində ən acınacaqlı bir haldır və bunun tezliklə aradan qaldırılması ilə əlaqədar tədbirlərin

görülməsi rəhbər orqanların (nazirliyin) qarşısında duran mühüm vəzifədir.

Kitab Palatasının səlahiyyətləri M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasına verilmişdir. Kitabxananın palataya məxsus funksiyaları müvəffəqiyyətlə həyata keçirməsində əsas şərtlərdən biri məcburi (nəzarət) nüsxələri sisteminin dövlət səviyyəsində qanuniləşdirilməsidir. Əks halda Azərbaycanda pərakəndə şəkildə çap olunan kitablar, kitabçalar, dövrü və ardı davam edən nəşrlər kitabxanalara düşməyəcək, heç yerdə qeydə alınmayacaq və gələcək üçün izi qalmayan itkiyə çevriləcək.

Ümumi retrospektiv biblioqrafiya sahəsində də uğursuzluq davam edir. «Azərbaycan kitabı» adlı retrospektiv tipli göstəricinin ikinci cildinin ikinci kitabından, üçüncü cildədən və 1960-cı ildən sonrakı nəşrləri əhatə edəcək cildlərdən xəbər yoxdur.

AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanasının Akademiya nəşrlərini əks etdirən biblioqrafik göstəricisinin nəşrində ardıcılıq pozulub. Belə ki, 1982-ci ilin nəşrlərini əhatə edən illik 1990-cı, 1986-cı ilin nəşrlərini əhatə edən illik isə 1991-ci ildə çap olunub.

Kitabxana «Azərbaycanın elm və mədəniyyət xadimləri» seriyasında şəxsi biblioqrafik vəsaitlərin nəşrini daha intensiv davam etdirir. Bu faktı qeyd etmək kifayətdir ki, 1991-ci ildən 2002-ci ilə qədər 32 nəfərdən çox elmin müxtəlif sahələrinin tanınmış alimləri haqqında şəxsi biblioqrafik informasiya nəşrləri meydana gəlmişdir. Bunlardan iqtisad elmləri üzrə A.Nadirov (1992), T.S.Vəliyev (1996), Ə.M.Mahmudov (1997), A.K.Ələsgərov (1998), Z.Səmədzadə (2000), A.Ə.Əliyev (2002), tarix elmləri üzrə M.Ə.İsmayilov (1993), Z.Bünyadov (1994), C.B.Quliyev (1999), ədəbiyyatşünaslıq üzrə B.Ə.Nəbiyev (1991), Mir Cəlal Paşayev (1998), K.Talıbzadə (2000), fizika-riyaziyyat üzrə M.İ.Əliyev (1992), F.Maqsudov (1994), kimya üzrə B.Q.Zeynalov (1992), M.Ə.Məmmədیارov (1996),

T.N.Şaxtaxtinski (1998), Z.N.Zülfüqarov (2000), geologiya-coğrafiya elmləri üzrə B.Ə.Budaqov (1993, 2000), biologiya üzrə İ.Mustafayev (2000), Ə.N.Qasimov (1993), V.C.Hacıyev (1995), kənd təsərrüfatı üzrə C.Ə.Əliyev (1994), incəsənət üzrə Ə.M.Maqomayev, K.C.Kərimov və bir çox başqaları haqqında olan göstəriciləri qeyd etmək olar.

Akademianın kitabxanası tərəfindən buraxılan biblioqrafik informasiya nəşrləri sistemində aşağıda adları çəkilən vəsaitlər diqqətəlayiqdir. 1) İran İslam Respublikasının «Əlhudə» kitab mağazasından Azərbaycan EA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının şərq fonduna hədiyyə verilmiş kitablar: Biblioqrafik informasiya.I. (1995), 2) Azərbaycan EA MEK-da saxlanılan M.Ə.Useynovun şəxsi kitabxanasının kataloqu (1997), 3) «İ.D.Mustafayevin Azərbaycan Mərkəzi Elmi Kitabxanasında saxlanılan şəxsi kitabxanasının kataloqu» (2000), 4) «Bakı kitabxanaları» (2000) və başqaları.

Şəxsi biblioqrafik göstəricilərin nəşri başqa müəssisələr tərəfindən də davam etdirilir. Məsələn M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası tərəfindən 1996-cı ildə «Məhəmməd Füzuli əsərlərinin nəşri» (Tərtib edən: pedaqoji elmələr namizədi F.Məmmədov), 1997-ci ildə Elçin (Əfəndiyev Elçin İlyas oğlu), Hidayət (Orucov Hidayət Xuduş oğlu) (Tərtib edən: B.Ələsgərov), 1997-ci ildə «Maarif» nəşriyyatı tərəfindən «Bəxtiyar Vahabzadə» (Tərtib edən: filologiya elmləri doktoru, professor İ.S.Əliyeva), 1997-ci ildə «Yazıçı» nəşriyyatı tərəfindən «Abbas Zamanov» (Tərtibçi: Fərqanə Kazımova), 2000-ci ildə Bakı Dövlət Universiteti tərəfindən «Abel Məhərrəmov» (Tərtibçilər: Şəhla Tahirqızı və Solmaz Sadıqova), Abuzər Xələfov: Biblioqrafik məlumat kitabı (Tərtib edənləri: S.A.Sadıqova, Ş.Tahirqızı (2001), Abuzər Xələfov: Biblioqrafik məlumat kitabı (Tərtib edən: S.A.Sadıqova) (2006) və başqa göstəriciləri (məlumat kitablarını) qeyd etmək olar.

Azərbaycanda müxtəlif seriyalarla çap olunan şəxsi biblioqrafik informasiya mənbələri sistemində AMEA-nın

müxbir üzvü, BDU-nun rektoru, professor Abel Məhərrəmovun bilavasitə rəhbərliyi və ümumi redaktəsi ilə Kitabxanaşünaslıq kafedrasının müdiri, Şöhrət ordenli, Azərbaycan Respublikasının Əməkdar Elm Xadimi, professor Abuzər Xələfov və Biblioqrafiyaşünaslıq kafedrasının müəlimi Solmaz Sadıqovanın birgə tərtibi ilə 2003-cü ildə Azərbaycan, rus və indilis dillərində «Dünyanın görkəmli dövlət xadimləri» seriyasında çap olunmuş «Heydər Əliyev: Biblioqrafik məlumat kitabı» həsr olunduğu şəxsiyyətin böyüklüyünə, onun çox zəngin dövlətçilik və ictimai fəaliyyətinin ədəbi məhsulunu əks etdirdiyinə, struktur və seriya yeniliyinə görə ən yüksək zirvədə durur.

Professor A.M.Məhərrəmovun «Azərbaycan intibahının böyük memarı» adlı ön sözü ilə başlayan məlumat kitabı «Heydər Əliyev şəxsiyyəti», «Heydər Əliyevin kitab şəklində nəşr edilmiş əsərləri», «Heydər Əliyev haqqında ədəbiyyat», «Yardımcı göstəricilər» adlanan dörd hissədən ibarətdir. Hissələr özü-özlüyündə bölmələrə ayrılır.

Azərbaycanda biblioqrafik işin inkişafına mənfi təsir göstərən ən mühüm amillərdən biri ölkəmizin erməni təcavüzünə məruz qalmasıdır. Torpaqlarımızın 20 faizinin ermənilər tərəfindən işğal olunması, 1 milyon əhalinin qaçqın vəziyyətində yaşaması həm iqtisadiyyatımıza, həm də mədəniyyətimizə ciddi ziyan vurur.

Müstəqilliyimizi yenidən əldə etdiyimiz bu illər ərzində Azərbaycanda biblioqrafik fəaliyyətin qurumlarından kitabxanaların üzərində xüsusilə dayanmaq lazım gəlir. Onlar həm ümumi və həm də xüsusi biblioqrafiyanın həyata keçirildiyi, oxuculara sistem halında biblioqrafik xidmət göstərildiyi əsas mərkəz olaraq qalırlar.

«Kitabxana işi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu»nda kitabxana sistemi dövlət və qeyri-dövlət kitabxanalara görə fərqləndirilir. Dövlət kitabxanalarına Milli kitabxana, Naxçıvan Muxtar Respublikasının dövlət kitabxanası, şəhər, qəsəbə, rayon, uşaq, gənclər kitabxana-

ları, Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana sistemləri, Respublika səviyyəli elmi-sahəvi kitabxanalar, o cümlədən dövlət, idarə, müəssisə və təşkilatların kitabxanaları daxildir. Qeyri-dövlət kitabxanaları dedikdə bələdiyyə kitabxanaları, ictimai birliklərin kitabxanaları, özəl və digər kitabxanalar nəzərdə tutulur. Buraya həmçinin xarici hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq təsis edilmiş kitabxanalar da aid edilir (1, s.6).

Müasir Azərbaycan bibliografiyasının kitabxanalara görə təşkilindən bəhs olunarkən həmin qanundan irəli gələn kitabxana sistemi quruluşu nəzərə alınmalıdır. Birinci növbədə ərazi əlaməti əsas götürülərsə onlar arasında ölkə miqyasına, bölgələrə, şəhərlərə, qəsəbələrə və rayonlara görə bölgü aparılmalı və onların bibliografik fəaliyyətləri bu əlamətə görə istiqamətləndirilməlidir. Məsələn, M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası Respublika miqyaslı, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Dövlət Kitabxanası Muxtar Respublika miqyaslı, rayon MKS-ləri öz ərazilərinə görə bibliografik iş aparmalı olurlar. Bibliografik xidmət sahəsində də ərazi informasiya istifadəçiləri və onların tələbatları nəzərə alınmalı, ona müvafiq olaraq xidmət sistemi formalaşdırılmalıdır. Ərazi əlaməti bibliografik informasiya ehtiyatlarının yerləşdirilməsində, mühafizəsində və yayılmasında da mühüm amillərdəndir.

Respublikanın kitabxanalarında aparılan bibliografik iş məzmun əlamətinə görə də fərqləndirilməli və bundan irəli gələn bibliografik fəaliyyət sahələrinin hansı kitabxanalara məxsusluğu konkretləşdirilməlidir. Məzmun əlamətinə görə bölgünün əsasında birinci növbədə bibliografik informasiyanın ictimai yönümü durur və bibliografik fəaliyyət buna görə ümumi, xüsusi bibliografiyaya ayrılır və onların həyata keçirilməsində mühüm yer tutan mərkəzlər artıq məlumdur. Məsələn, ümumi bibliografik fəaliyyət əsasən Respublika Dövlət Kitab Palatasında, M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasında, qismən də olsa AMEA-

nın Mərkəzi Elmi Kitabxanasında, xüsusi bibliografiya isə başlıca olaraq sahəvi elmi və elmi-texniki kitabxanalarda, F.B.Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanasında, həmçinin yuxarıda adı çəkilən mühüm kitabxanalarda, digər kitabxana və elmi-informasiya müəssisələrində həyata keçirilir.

Başqa bir bölgü əlaməti ayrı-ayrı bibliografik fəaliyyət mərkəzlərinin bilavasitə bibliografiyaləşdirmə obyektinin məzmun və forma münasibətlərilə əlaqədardır. Bu baxımdan bibliografik fəaliyyət mərkəzləri həyata keçirdikləri bibliografik işin universallığına, çoxsahəliliyinə və sahəvililiyinə görə fərqlənirlər. Universal bibliografik fəaliyyətin bilavasitə mərkəzi Respublika Dövlət Kitab Palatasıdır. Lakin ölkənin mühüm kitabxanalarından M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası, MEA Mərkəzi Elmi Kitabxanası öz fəaliyyətlərində universal xarakterli bibliografik informasiya mənbələrinin yaradılmasına və nəşrinə müəyyən yer verirlər. Eyni zamanda bu kitabxanalar elmi-informasiya müəssisələri ilə yanaşı çoxsahəli bibliografik fəaliyyət mərkəzi rolunu oynayırlar. Belə ki, həmin kitabxanalar elmin, texnikanın mədəniyyətin, xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələri, mövzuları və problemləri üzrə bibliografik vəsaitlər hazırlayır və bibliografik xidmət həyata keçirirlər.

Bibliografik fəaliyyətin üçüncü qrup mərkəzləri sahəvi-xüsusi elmi və elmi texniki kitabxanalar, elmi-informasiya mərkəzləridir. Belə müəssisələr bilavasitə öz profillərinə uyğun sahədə bibliografik işi həyata keçirirlər. Bunlardan Respublika Elmi-Texniki Kitabxanasını, Respublika Elmi Kənd Təsərrüfatı Kitabxanasını, Respublika Elmi Tibb Kitabxanasını, Respublika Elmi Pedaqoji Kitabxanasını və başqalarını qeyd etmək olar.

Azərbaycanın bibliografik fəaliyyət mərkəzləri sisteminə ali məktəb kitabxanaları da müəyyən yer tutur. Onları nisbi olaraq çoxsahəli və sahəvi bibliografik fəaliyyət mərkəzi kimi nəzərə almaq olar. Müasir dövrün sosial-

iqtisadi sistemində baş verən dəyişikliklə əlaqədar olaraq yeni kitabxana sistemləri meydana gəlmişdir və onlar da biblioqrafik fəaliyyətin səciyyəvi mərkəzləridir. Qeyri-dövlət kitabxanaları sisteminə daxil olan bu kitabxanalardan bələdiyyə, ictimai birlik, özəl ali məktəb kitabxanalarını, həmçinin xarici hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən açılmış kitabxanaları göstərmək olar. Bu Azərbaycanda biblioqrafik fəaliyyətin təşkilati qurumunda yeni bir istiqamət kimi qeyd olunmalıdır. Biblioqrafik fəaliyyəti həyata keçirən kitabxana və başqa müəssisələrin bu sahədə qarşılarında duran mühüm vəzifələri belə ümumiləşdirmək olar.

- ölkə ictimaiyyətinin informasiya tələbatlarını hərtərəfli öyrənmək, onların kompleks təminatına biblioqrafik təsiri gücləndirmək və onu müstəqilliyimizin tələblərinə uyğun beynəlxalq standartlar səviyyəsinə qaldırmaq yolunu müəyyənləşdirmək:

-bütün səviyyələrdə (ümumi, xüsusi, universal, sahəvi, ümumi ölkə, məhəlli) səmərəli biblioqrafik informasiya xidmətinin həyata keçirilməsinə nail olunmasında biblioqrafik proseslərin kompüterləşdirilməsinin əsas amil olduğunu həmişə diqqət mərkəzində saxlamaq, əlaqədar kitabxanaların və başqa müəssisələrin kompüter texnologiyası ilə təchizatını gücləndirmək.

-biblioqrafik fəaliyyətin ayrı-ayrı istiqamətlərində məqsədyönlülük əsas amil olsun, təsadüfilik tamamilə aradan qaldırılsın. Biblioqrafik fəaliyyətlə məşğul olan müəssisələr informasiya istifadəçilərinin əsl tələbatlarını öyrənməyə və onlara uyğun istiqamətdə biblioqrafiyalaşdırma və biblioqrafik xidmət işi aparmağa ciddi səy göstərsinlər.

-biblioqrafik proseslərin avtomatlaşdırılması günün ən vacib problemidir. İnformasiyanın yeni texniki vasitələrinin tətbiqi biblioqrafik informasiyanın səmərəliliyini artırmaq və keyfiyyətini yüksəltmək üçün əsas amildir.

Ölkənin mühüm kitabxanaları bu sahədəki fəaliyyətlərini daha da intensivləşdirməlidirlər. Yalnız bununla in-

formasiyalı cəmiyyətin tələbatına uyğun biblioqrafik informasiya xidməti həyata keçirmək mümkündür.

QEYRİ MÜSTƏQİL BIBLIOQRAFİK İNFORMASIYA MƏNBƏLƏRİ

Azərbaycanda elmin və mədəniyyətin çox sürətli inkişafı, kitab nəşrinin fasiləsiz olaraq artması biblioqrafiyanın mövzu dairəsinə, biblioqrafik məhsulun formalarına, tiplərinə, növ təsnifatına öz təsirini göstərir. Azərbaycanda biblioqrafik vəsaitlərin növləri də bununla əlaqədar olaraq artır və formalaşır. Biblioqrafik vəsaitlərin məlum növlərdən bəziləri isə bilavasitə elmi ədəbiyyatla əlaqəli özünü göstərir.

Biblioqrafik vəsaitlər formalarına görə fərqləndirilərkən meydana gələn alt sistemlərin birini qeyri-müstəqil biblioqrafik vəsaitlər təşkil edir. (3, S.22-26) Kitabıçərisi, məqaləiçərisi, kitabarası, jurnalıçı, qəzetiçərisi biblioqrafiya adlanan bu vəsaitlərə əsasən elmi, tədris və məlumat ədəbiyyatında təsadüf edilir və onlar biblioqrafik informasiya mənbəyi kimi çox böyük əhəmiyyət kəsb edir və ona görə bu mənbələrin öyrənilməsi, onların təhlili və ümumiləşdirilməsi biblioqrafiya tarixinin qarşısında duran vacib vəzifələrdəndir. Respublikamızda biblioqrafik vəsaitlərin bu növü əsaslı tədqiqat obyektı olmasa da bəzi elmi məqalələrdə bu məsələyə toxunulur. Məsələn, biblioqrafiyaşünaslıq kafedrasının dosenti Ə.T.Xələfovun «Azərbaycan ədəbiyyatının kitabıçərisi və kitabarası biblioqrafiyası haqqında» məqaləsi (1969) bu sahədə ilk addımdır. Lakin burada təkcə ədəbiyyatşünaslıq materialları nəzərə alınmış, kitabıçərisi, kitabarası vəsaitlər barədə mübahisəli məsələlərə toxunulmuş və bəzi vəsaitlər haqqında ümumi məlumat verilmişdir (26, s.114-120).

Məşhur Azərbaycan biblioqrafı Ə.H.Qəhrəmanovun «Ümumi biblioqrafiyadan müxtəsər məlumat» (1953),

«Ümumi biblioqrafiyanın əsasları (1958) adlı dərs vəsaitlərində də kitabarası və kitabıçərisi biblioqrafiya məsələlərindən bəhs olunur, lakin Azərbaycanda necə inkişaf məsələlərinə toxunulmur.

Tərəfimizdən sonralar aparılan axtarışlar nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, respublikamızda bütün bilik sahələri üzrə çap edilən elmi ədəbiyyatın əksəriyyətində zəngin biblioqrafik ədəbiyyat siyahıları mövcuddur və biblioqrafik informasiya təminatına müsbət təsir göstərə bilirlər. Sosial-siyasi, təbiət, texniki elmlərə, kənd təsərrüfatına, ədəbiyyat-şünaslığa, incəsənətə və başqa sahələrə dair elmi əsərlərin əksəriyyətində 50-dən 1000-ə və daha çox ədəbiyyatı əks etdirən biblioqrafik məlumat aparatı var. Bu bir tərəfdən respublikamızda kitabıçərisi, məqaləarası biblioqrafiyanın vəziyyəti haqqında təsəvvür yaradır, digər tərəfdən alimlərimizin əsərlərində biblioqrafik mədəniyyətin getdikcə yüksəldiyini göstərir.

«Kitabıçərisi», «kitabarası», «məqaləiçərisi», «jurnalıçərisi», «qəzetiçərisi» terminləri həmişə diqqət mərkəzində olmuş, keçmiş sovet standartlarında onların şərhı verilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu terminlər biblioqrafik vəsaitlərin növləri silsiləsinə daxil olmaqla ayrı-ayrılıqda müəyyən mənanı ifadə edir və hər birinin özünəməxsus funksional mahiyyəti var. Biblioqrafik vəsaitlərin bu növlərinə dair Azərbaycan dilində yazı materiallarının azlığı nəzərə alınaraq onların haqqında qısa izahat verilməsi yerinə düşər.

Məlum olduğu kimi biblioqrafiya haqqında üçüncü dövlət standartı «Biblioqrafik fəaliyyət. Əsas terminlər və təriflər» adı ilə 1984-cü ildə təsdiq olunmuşdur. Əməli biblioqrafik fəaliyyətdə təsadüf edilən terminləri əhatə edən standartın üçüncü bölməsi «Biblioqrafik vəsaitlər» adlanır və burada biblioqrafik vəsaitlərin tipləri, formaları və növləri sadalanır, onların tərifı (şərhı) verilir. Məsələn, 1.Kitabıçərisi biblioqrafik göstərici (siyahı, xülasə) «dövri ol-

mayan nəşrdə müstəqil material kimi dərc olunmuş biblioqrafik göstərici»; 2. Jurnalıçərisi biblioqrafik göstərici (siyahı, xülasə) «jurnalda müstəqil material kimi dərc olunan biblioqrafik göstərici»; 3. Qəzetiçərisi biblioqrafik göstərici (siyahı, xülasə) «qəzetdə müstəqil material kimi dərc olunmuş biblioqrafik (siyahı xülasə)»; 4. Kitab nəzdində (kitabarası) biblioqrafik göstərici (siyahı, xülasə) «Kitabda verilən və istifadə olunmuş, sitat gətirilmiş və tövsiyə edilən sənədləri əks etdirən biblioqrafik göstərici 5. Məqalədə gedən biblioqrafik siyahı (xülasə) «Məqalədə verilmiş və istifadə olunan, tövsiyə edilən sənədləri əks etdirən biblioqrafik siyahı» (46, S.15).

Deməli kitabarası, kitabıçərisi, jurnalıçərisi, məqaləarası biblioqrafik vəsaitlərin hər birinin öz mənası var və bu qəbildən olan biblioqrafik məlumat mənbələrinə həmin baxımdan da yanaşmaq lazımdır.

Müxtəlif bilik sahələrinə dair kitablarda, jurnallarda, qəzetlərdə dərc olunan biblioqrafik materiallar məqsədlərinə görə müxtəlifdirlər. Əvvəla belə biblioqrafik materiallar elmi əsərin mövzusu ilə bağlı ədəbiyyatın mövcudluğu haqqında məlumat verməklə onu xeyli tamamlayır. Digər tərəfdən elmi əsərdə toxunulan məsələnin daha dərinədən öyrənilməsində əhəmiyyətli olan ədəbiyyat haqqında məlumat əldə edilməsinə kömək edir. Bəzi hallarda isə müəllif əsərinin biblioqrafik vəsait hissəsində ədəbiyyat əhatəliyi zamanı mövzudan kənara çıxır, onu maraqlandıran digər ədəbiyyatı əks etdirir. Bir sözlə haqqında bəhs olunan mənbələr çox zaman müstəqil xarakter daşıyır, oxucuları daha geniş dairədə ədəbiyyatdan xəbərdar edir.

Elmi-tədqiqat əsərlərində bu cür ədəbiyyat siyahıları, xülasələri, müxtəlif mənbələrin, o cümlədən arxiv materiallarının biblioqrafik təsviri onların müəlliflərinin toxunduğu problemin tədqiq olunma vəziyyəti və əsərinin orijinallığı haqqında lazımi təsəvvür yaradır.

Bibliografik vəsaitlər kitabın oxucuları üçün tərtib olunur. Deməli kitab özü, müəyyən mənada nəzərdən keçirilən məsələyə dair ədəbiyyat haqqında əlavə məlumat mənbəyi rolunu oynayır.

Elmi-kütləvi ədəbiyyatda dərc olunan bibliografik məlumat geniş oxucu kütləsini daha da maraqlandırır. Yəni həmin oxucular özləri üçün yararlı ədəbiyyat haqqında məlumat alır və bu ədəbiyyat vasitəsilə öz elmi dünyagörüşlərini, ümumi biliklərini genişləndirə bilirlər.

Əlavə ədəbiyyatın bu cür bibliografik siyahısı nəşrdə necə verilir? Faktlar göstərir ki, kitabarası siyahılar elmi ədəbiyyatın, dərslərin, məlumat nəşrlərinin ayrı-ayrı bölmələrində, fəsilələrində və çox zaman isə axırlarında verilir. Azərbaycan ədəbiyyatında müəyyən edilmiş bibliografik göstəricilər və siyahılar əsasən kitabın axırına əlavə olunur. Kitabıçərisi ədəbiyyat göstəriciləri əsasən əsərin (mətnin) axırına əlavə olunur.

Elmi ədəbiyyatda bibliografik isnadlar da mühüm yer tutur və onlar da kitabarası bibliografiyaya aid edilir. İsnadlar hər şeydən əvvəl göstərilən sitatların dəqiqliyini yoxlamaqda böyük əhəmiyyət kəsb edir. İsnadlar elmi-texniki inkişafın indiki mərhələsində ədəbiyyat haqqında retrospektiv bibliografik axtarışa olan ehtiyacın dərəcəsini müəyyənləşdirməyə kömək edir. İsnadlar da kitabda və ya məqalədə müxtəlif yerlərdə, o cümlədən səhifənin sonunda, mətnin içində, fəslin, bölmənin axırında verilə bilər. Amma indi çox zaman isnadlar mətnin daxilində kodla işarə olunur.

Yuxarıda qeyd edildi ki, bəzi kitabıçərisi və dövrü nəşrləriçərisi bibliografik materiallar müstəqil xarakter daşıyır. Yəni burada əhatə olunan materiallar kitabın və ya məqalənin mövzusu ilə əlaqədar olmaya bilər. Belə materiallar müəllifin öz əsərlərinin bibliografik göstəricisindən və ya siyahısından da ibarət ola bilər.

Dövrü nəşrlərdə verilən bibliografik məlumatlar daha əhəmiyyətlidir. Çünki belə məlumatlar nisbi operativliklərinə görə fərqlənirlər.

Jurnal və qəzetlərdə dərc olunan bibliografik materiallar çoxcəhətlidir. Bu çox zaman həmin materialın dərc olunduğu jurnalın və ya qəzetin xarakterinə uyğun gəlir.

Azərbaycan elmi ədəbiyyatında bibliografik məlumat verilməsi çox qədim dövrə təsadüf edir. Azərbaycan tarixçiləri, coğrafiyaşünasları, səyyahları öz yazılarında bibliografik məlumat xarakterli materiallara geniş yer vermişlər və ona görə də onlar bir tədqiqat prosesində qaynaq kimi çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Nəsrəddin Tusinin, Hacı Zeynalabdin Şirvaninin, A.A.Bakıxanovun, Mirzə Yusif Nersesov Qarabağının, A.Berjenin, F.B.Köçərlinin, həmçinin bir çox təzkirəçilərin, o cümlədən Sam Mirzənin, İbrahimin, S.Ə.Şirvaninin, M.M.Nəvvabın, Məhəmmədəli Tərbiyətin və başqalarının əsərlərindəki bibliografik materiallar bir tədqiqat obyektini kimi indi də öz əhəmiyyətlərini itirməmişlər. A.A.Bakıxanovun «Gülüstanı-İrəm» əsəri orada verilən bibliografik xülasə Azərbaycan tarixinin öyrənilməsində əsas mənbə kimi həmişə tədqiqatçıların diqqət mərkəzində olur. Üç cildlik Azərbaycan tarixi və üç cildlik «Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi», H.Arashının «XVII-XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi» (1956) kitablarında «Gülüstanı-İrəm» əsərinə dəfələrlə müraciət edilir və bu əsərlərin bibliografik siyahısında əsas mənbələr sırasında qeyd edilir.

Bu baxımdan Azərbaycanın keçmiş ziyalılarının, qabaqcıl alimlərinin əsərlərini, əlyazmalarını araşdırmaq və öyrənmək lazımdır. Bu sahədə bibliografiyaşünaslıq kafedrasının dosenti F.A.Bayramovun təşəbbüslərini yüksək qiymətləndirmək lazımdır. F.A.Bayramov 70-ci illərdə çap etdirdiyi məqalələrindən bəzilərinə ayrı-ayrı şəxslərin bibliografik fəaliyyətinə həsr etmişdir. Bunlardan «Hacı Zeynalabdin Şirvani və bibliografiya» (1975), «Salman Mümtazın bibliografik fəaliyyəti» (1977) adlı məqalələrini göstərmək

olar. Doğrudur, məqalələrdə haqqında bəhs edilən bibliografik xarakterli materialların məqsədi o qədər də aydın şərh edilmir. Bizə elə gəlir ki, Salman Mümtazın məqalədə bibliografik göstərici kimi qeyd olunan yazı materialları biobibliografik vəsaitlər, lüğətlər silsiləsinə daxil edilməlidir. Lakin F.A.Bayramov ayrı-ayrı görkəmli adamların yaradıcılığında bibliografik ünsürlərin də olduğunu yaxşı sezməmişdir və tamamilə düzgün qənaətə gəlmişdir ki, bibliografik tədqiqatda bunu öyrənmək zəruridir.

Burada ümumiyyətlə kitabarası və məqaləarası bibliografik məlumata toxunulacaqdır. Belə ki, Azərbaycan elmi ədəbiyyatında əsasən bu və ya digər əsərin yazılması üçün lazım olan, istifadə edilən müxtəlif mənbələrin bibliografik göstəricisi (siyahısı) verilir və beləliklə onlar adı çəkilən standartla görə kitabıçərisi və məqaləiçərisi bibliografik vəsaitlərə məxsusdurlar. Deməli haqqında bəhs ediləcək belə bibliografik mənbələr ancaq kitabların və ya məqalələrin axırında tədqiqat üçün əhəmiyyətli olan çap əsərləri və digər mənbələr haqqında verilən bibliografik siyahılar olacaqdır. Bu bibliografik mənbələr çap əsərlərinin məzmun müxtəlifliklərindən asılı olaraq qruplaşdırıldıqda belə bir qənaətə gəlmək olar ki, onlar ümumilikdə elmin bütün sahələrini əhatə edir. Doğrudur, bunlar sahələr, problemlər və mövzular üzrə ədəbiyyatın müəyyən qismini əks etdirir. Lakin onlar ümumilikdə böyük dövrün ədəbi nəşrlərini, arxiv sənədlərini və başqa mənbələri əks etdirən əsaslı və mürəkkəb quruluşlu göstərici kimi diqqəti cəlb edirlər.

Kitabıçərisi və məqaləiçərisi bibliografik materiallardan 1958-1963-cü illərdə çap olunmuş üç cildlik «Azərbaycan tarixi» kitablarını, A.Fazilinin «Azərbaycanın qədim tarixi müasir İran tarixçiliyində» (yeni eradan əvvəl IV-III əsrlər) (1970) əsərini, akademik Ə.S.Sumbatzadənin «Azərbaycanda tarix elminin inkişafı yolları» (1945-1962) (Ədəbiyyat xülasəsi) (1975) adlı məqaləsini,

Q.A.Mədətovun «Azərbaycan Böyük Vətən müharibəsində» (1975) əsərini və bir çox başqalarını misal göstərmək olar.

Üç cildlik «Azərbaycan tarixi» adlı monoqrafiya çox zəngin materialı özündə əks etdirən bibliografiyaya malikdir. Bu bibliografik göstəricilər üçü bir yerdə təxminən 2360 adda əsəri, jurnal və qəzeti, arxiv sənədini və digər ədəbiyyatı özündə əks etdirir və beləliklə Azərbaycan tarixini öyrənənlər və kitabxanaçı bibliograflar üçün çox böyük əhəmiyyət kəsb edirlər. Üç cild birlikdə demək olar ki, Azərbaycan tarixinə dair 1962-ci ilə qədər nəşr olunmuş kitabları, qəzet, jurnal və başqa nəşri davam edən məcmuələrin materiallarını əks etdirir. Birinci cildin bibliografiya hissəsində XVIII əsrin bir sıra maraqlı nəşrləri də qeyd olunmuşdur.

Birinci cildə verilən bibliografik göstəricidə materiallar üç bölmədə qruplaşdırılmışdır.

Bibliografik aparatın zənginliyinə və quruluşuna görə «Azərbaycan tarixi» monoqrafiyasının üçüncü cildi (1963) diqqəti daha çox cəlb edir. Təkcə bu cildin bibliografik göstəricisi 1257 adda çap əsəri və başqa sənədlər haqqında məlumat verir. Ümumiyyətlə göstəricidə bibliografik təsvirlər 13 bölmədə qruplaşdırılıb.

Göstəricinin maraqlı bölmələrindən biri olan onuncu bölmə «Sənəd və statistik nəşrlər» adlanır. Bu bölmədə verilən materiallar Azərbaycan tarixi ilə maraqlanan bütün oxucular üçün böyük məlumat əhəmiyyətinə malik ola bilər.

Bibliografik vəsaitin dövrü mətbuat materiallarını əks etdirən on birinci bölməsi də diqqətəlayiqdir. Bu bölmə iki alt bölmədən və rubrikadan ibarətdir. Onun birinci alt bölməsi partiya və sovet mətbuatı adlanır və «qəzetlər», «jurnallar» adlı iki rubrikaya bölünür. İkinci alt bölməsi isə «Başqa istiqamətli mətbuat» adlanmaqla yenə «qəzetlər» və «jurnallar» rubrikalarına ayrılır. Lakin bölmənin çatışmayan cəhəti oradakı bibliografik əlamətlərin natamamlığı və qeyri-dəqiqliyidir.

Bibliografik təsvirdə ancaq qəzet və jurnalın adları və nəşr illəri qeyd olunur. Bibliografik vəsaitin on ikinci bölməsində istifadə olunmuş arxivlər, on üçüncü bölməsində isə xarici dillərdə 1919-1933-cü illərdə nəşr edilmiş monoqrafiyaların yazılmasında istifadə olunmuş materiallar haqqında məlumat verilir.

«Azərbaycan tarixi» monoqrafiyasının ayrı-ayrı cildlərində bibliografik göstərici hissəsindən əvvəl verilən xronoloji məlumatlar da çox böyük bibliografik əhəmiyyətə malikdir.

Tarix üzrə məqaləçərisi bibliografik vəsaitlərdən akademik Ə.Sumbatzadənin «Azərbaycanda tarix elminin inkişafı yolları» adlı məqaləsini xüsusilə qeyd etmək lazımdır (1975). Bu məqalə bibliografik xülasə kimi diqqəti cəlb edir. Çünki burada Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının təşkil olunduğu ildən 1962-ci ilə qədər Azərbaycan tarixinə dair demək olar ki, bütün ədəbiyyatın çox aydın və dərin bibliografik xülasəsi verilir. Məqalədən aydın olur ki, artıq 1946-cı ildən Azərbaycan Elmlər Akademiyasının xəbərlərində (№ 5) Azərbaycan tarixinə dair очеркlər ardıcıl dərc edilir və getdikcə bu sahədə tədqiqat işləri genişlənir, məqalə və kitabların sayı artır. 1958-1963-cü illərdə «Azərbaycan tarixi» adlı üç cildlik monoqrafiya yaranır. Müəllif 1963-1975-ci illərdə respublikamızda tarix elmlərinin daha yüksək səviyyədə inkişaf etdiyi qənaətində olduğunu bildirir.

Bu məqalədə müəllifin istifadə etdiyi materiallar təsvir olunur, onların xülasəsi verilir. Buradan görünür ki, müəllif bibliografik xülasənin üzərində işləyən zaman xeyli materiallardan, o cümlədən 98 adda müxtəlif nəşrdən istifadə etmişdir. Məqalə 1946-1962-ci illərdə Azərbaycanda tarix elminin inkişafı və həm də əlaqədar ədəbiyyat haqqında məlumatın əldə edilməsində, kitabxanalarda bibliografik xidmət göstərilməsində əməli əhəmiyyətə malik ola bilər.

A.Fazilinin «Azərbaycanın qədim tarixi müasir İran tarixçiliyində (yeni eradan əvvəl IV-III əsrlər)» adlı əsəri də çox maraqlı bibliografik aparata malikdir. Burada mövzu ilə bağlı 80 adda ədəbiyyat və başqa sənədlər əhatə olunmuşdur.

Kitabiçərisi və məqaləçərisi bibliografik vəsaitlər təbiət elmlərinin ayrı-ayrı sahələri, texnika və kənd təsərrüfatı üzrə elmi ədəbiyyatda geniş yayılmışdır. Bunların da bəzilərinə təsvir olunan ədəbiyyatın sayı 50-dən 1000-ə qədər adda olur. Məsələn, götürək təbiət elmlərinin bəzi sahələrini. Geologiya sahəsində N.N.Məmmədovun «Радиональная обработка месторождений твердых полезных ископаемых Азербайджанской ССР» (1961) 91 adda, F.M.Xəlilovun «Микрофауна и стратиграфия полеогеновых отложений Азербайджана» (1962) əsərində 450 adda, M.Ağabəyovun «Геологические строение нефтяных месторождений Азербайджана и их формирование» (1963) adlı əsərində 435 adda, K.Əlizadənin Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Geologiya İnstitutu əsərlərinin 1962-ci il 22-ci cildində çap olunmuş «Материалы по полсонтолого-стратиграфическим исследованиям Азербайджана в XIX столетий» məqaləsində 107 adda, V.Nasıyevin «Высокогорная растительности Большого Кавказа (в пределах Азербайджана) и ее хозяйственное значение» (1970) əsərində 300-ə qədər adda, Xanməmmədovun «Куриные Азербайджана» (1971) əsərində 250-ə qədər adda, A.Əliyev və A.Məhəmmədovun «Литология карбонатных отложений верхней коры и валантина Дагестана и северного Азербайджана» (1972) əsərində 150 adda, «Мезозойские отложения Азербайджана и перспективы их нефтегазаности» (1972) adlı kitabda 116 adda, M.Qaşqayın «Водный баланс большого Кавказа (в пределах Азербайджанской ССР)» (1973) əsərində 160, D.Sultanovun «Литология и физико механические свойства глинистых пород апшеронского яруса

Азербайджана» (1976) adlı əsərində 120 adda ədəbiyyatın təsviri verilir.

Azərbaycanda geoloji elmi ədəbiyyatda kitabçərisi bibliografiyadan danışarkən «SSRİ Geologiyası» adlı çoxcildli əsərin 47-ci cildinin 1972 və 1976-cı illərdə Azərbaycana həsr olunmuş 2 kitabını xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Bu çoxcildli nəşrin məqsədi keçmiş SSRİ-nin ayrı-ayrı rayonlarının geoloji təsvirini verməkdən ibarət idi. 1972-ci ildə çap edilmiş birinci kitab Azərbaycan Respublikasının geoloji təsvirini verir. Ş.Əzizbəyovun redaktəsi ilə nəşr edilən həmin kitabın bibliografik aparatı 490 adda müvafiq materialı əks etdirir. Ş.Mehdiyev və T.Hacıyevin redaktəsi ilə çap olunan ikinci kitab Azərbaycanın faydalı qazıntılarına həsr olunmuşdur. Bunun bibliografik hissəsində 159 adda ədəbiyyat haqqında məlumat verilir.

Azərbaycan kimya ədəbiyyatında da bibliografik göstəricilər və ya siyahılar mühüm yer tutur və həmin ədəbiyyatın bibliografik məlumat mənbəyi kimi də əhəmiyyətinə müsbət təsir göstərir. Belə mühüm əsərlərdən A.Misgərlinin «Neft qazılmasında işlədilən polidispres gil sistemlərinin kolloid kimyası» (1960) adlı əsərində 176, İ.Bağbanlının «Silikatların kimyəvi analizinə giriş» (1965) əsərində isə 60 adda müvafiq ədəbiyyat əhatə olunmuşdur.

Təbiətşünaslığın ən mühüm sahələrindən biri olan biologiya elminin Azərbaycanda geniş inkişafı həmin sahəyə dair ədəbiyyatın nəşrinə də çox böyük təsir göstərir. Biologiya sahəsində çap olunan kitablarda və məqalələrdə bibliografik aparata da müəyyən yer verilir və bu bibliografik məlumat işində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Xüsusi bibliografik göstəricisi və ya siyahısı olan əsərlərdən aşağıdakıları qeyd etmək olar: V.İ.Ulyanişevin «Mikroflora» adlı (1952-1967) dövrdə cildlik əsəri 2000-ə yaxın ədəbiyyatı əks etdirməklə mühüm bir bibliografik mənbə rolunu oynaya bilər. L.İ.Prilipkonun «Azərbaycanın ağac və kolları» (1961) əsərində 91, V.Hacıyevin «Высокогорная растительности

Большого Кавказа (в предсан Азербайджана) и ее хозяйственные значение» (1970) 300 adda, «Azərbaycanın təbii bitkiləri, onun məhsuldarlığı və yaxşılaşdırılması yolları» (1972), T.Qədirova və B.Məcidovun «К эпидемиологии, вирусологии и клинике нейрогруппа в Азербайджанской ССР» (1971) 110 adda, A.Əlizadənin «Меловые белемниты Азербайджана» (1972) əsərində 187 adda, Y.N.Məmmədovun «Рациональная обработка месторождений твердых полезных ископаемых Азербайджанской ССР» (1961) 91 adda, T.M.Xəlilovun «Микрофауна и стратиграфия полсочеповых отложений Азербайджана» (1962) əsərində 450 adda, M.Ağabəyovun «Геологические строение нефтяных месторождений Азербайджана и их формирование» (1963) adlı əsərində isə 435 adda ədəbiyyat əhatə olunmuşdur.

Kənd təsərrüfatının ayrı-ayrı sahələri üzrə çap olunan ədəbiyyatın da müəyyən hissəsi nəzərdən keçirilmişdir. Kitabarası, məqaləarası bibliografik göstəricilər və ya siyahılar bu ədəbiyyatda da mühüm yer tutur. Aşağıda adları qeyd olunan kənd təsərrüfatı əsərlərindəki ədəbiyyat siyahılarından görünür ki, onların ədəbiyyat əhatəliyi nə qədər genişdir. A.Güləhmədovun «Микроэлементы в почвах зоны хлопководства Азербайджана и эффективности их применения под хлопчатник» (1961) əsərində 800, Y.Əbdürəhmanovun «Azərbaycanın şirin sularının balıqları» (1962) əsərində 400, «Azərbaycanda torpaqşünaslığın tarixi» (1964) əsərində 250, N.H.Səmədovun «Azərbaycanda kənd təsərrüfatının zərərverici həşaratlarının fauna və biologiyası» (1963) əsərində 800, «Azərbaycanda baytarlığın tarixi» (1971) əsərində 160 və başqalarında müxtəlif illərin nəşrləri olan kitablار və məqalələr haqqında məlumat verilir. Bunların ümumi məcmusu Azərbaycanda kənd təsərrüfatına dair bütöv bir retrospektiv göstəricidir.

Elmi-təbii, texniki və kənd təsərrüfatı üzrə bəzi kitabarası və məqaləarası bibliografik vəsaitlərin qısa təhlilini verək. İ.Səfərovun «Azərbaycanın üçüncü dövr başlıca meşə

pelirktləri» (Важнейшие древесные трегичные реликтыр Азербайджана») (1962) adlı əsərində Azərbaycanın təbii şəraitindən, geoloji quruluşundan, Talış meşələrindən və başqa məsələlərindən bəhs olunur. Axırda isə 399 adda kitab və məqaləni əhatə edən biblioqrafik siyahı verilmişdir və burada təsvirlər əlifba prinsipi ilə düzülmüşdür. Müəllif mövzu ilə əlaqədar 1902-ci ildən çap olunmuş ədəbiyyatı nəzərdən keçirmiş və onun biblioqrafik təsvirini vermişdir. D.M.Xəlilovun «Микрофауна и стратиграфия полеогеновых отложений Азербайджана» (1962) əsərində XIX əsrin 2-ci yarısından 1960-cı ilə qədər rus və xarici dillərdə çap olunmuş 450-ə qədər kitab və məqalələr təsvir olunur.

Y.Ə.Əbdürrəhmanovun «Azərbaycanın şirin su balıqları» (1962) adlı əsərində isə XIX əsrdə XX əsrin 60-cı ilə qədər mövzu ilə bağlı rus və xarici dillərdə mövcud olan materialların biblioqrafik siyahısı verilmişdir. 400-ə yaxın adda kitab və jurnal məqalələri əhatə olunmuşdur.

Ədəbiyyatşünaslıq və incəsənət sahəsinə dair verilən biblioqrafik materiallar da öz ədəbiyyat əhatəliklərinə görə diqqəti cəlb edir. H.Araslının «XVII-XIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi» (1956) adlı ali məktəb dərslisi, üç cildlik «Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi» monoqrafiyası, M.Təhmasibin «Azərbaycan xalq dastanları (orta əsrlər)» (1972), N.A.Abdullayevanın «Azərbaycanın xalçaçılıq sənəti» (1971) (s.142-143) 94 adda, İ.Babayevin və P.Əfəndiyevin «Azərbaycan şifahi xalq yaradıcılığı» (1970), (s.263-266) 140 adda əsəri əhatə edən biblioqrafik siyahıya malikdirlər. Azərbaycan ədəbiyyatının kitabıçı və məqaləarası biblioqrafiyası məsələlərini dos. Ə.T.Xələfov müəyyən dərəcədə şərh etmişdir. Lakin onların ədəbiyyat əhatəliyi və quruluşu lazımı dərəcədə açılmamışdır. Ona görə də onlardan bəzilərinin üzərində dayanmaq lazım gəlir.

H.Araslının «XVII-XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi» dərslisinin biblioqrafiya hissəsində (s.317-325) 320-dən çox mənbənin təsviri verilmiş və bunlar ümumi materi-

allardan (I), ümumi əsərlərdən (II), təzkirələrdən (III), bədii əsərlərdən (IV), cümlələrdən (V) ibarətdir. Bu göstərici XIX əsr və 1965-ci ilə qədər müddət ərzində çap olunmuş müvafiq ədəbiyyat və əlyazmaları haqqında biblioqrafik məlumat əldə olunmasına yaxından kömək edə bilər.

Azərbaycan mədəniyyət tarixinə dair əsərlərdən N.Paşayevin «Azərbaycanda mədəni inqilabın qələbəsi» (1976) kitabında 575, Ə.Mirəhmədov və H.Həsənovun «Sovet Azərbaycanının kitab mədəniyyəti» (1976) əsərində isə 56 adda ədəbiyyat haqqında məlumat verilir.

Tarix elmləri doktoru, Azərbaycan Respublikasının Əməkdar Elm xadimi, Beynəlxalq İnformasiyaşədirma Akademiyasının həqiqi üzvü, Bakı Dövlət Universitetinin Kitabxanaşünaslıq kafedrasının müdiri, professor A.A.Xələfovun «Azərbaycanda kitabxanaçılıq təhsilinin inkişafı» (1987) adlı monoqrafiyasında 463 adda ədəbiyyatın biblioqrafik təsviri verilmişdir (4, S.84-130). «BDU-nun Kitabxanaçılıq-informasiya fakültəsi əməkdaşlarının əsərlərini» əks etdirən bu biblioqrafik göstərici fakültənin elmi-pedaqoji kollektivinin elmi yaradıcılıq məhsulu haqqında ətraflı biblioqrafik informasiya mənbəyidir.

Elmin və xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələri üzrə çap edilən Azərbaycan kitablarında, jurnallarında və digər ardı davam edən nəşrlərində belə biblioqrafik vəsaitlər daha çoxdur. Lakin burada onların cüzi bir qismi haqqında qısa məlumat verildi. Faktlar göstərir ki, Azərbaycanda kitabarası və məqaləarası biblioqrafiyaya son zamanlar daha çox fikir verilir və bu da ayrı-ayrı kitabların və məqalələrin həm də biblioqrafik mənbə kimi əhəmiyyətini artırır. Deməli Azərbaycan kitabının həm də bir biblioqrafik mənbə kimi daha ətraflı və dərinlən tədqiq edilməsi biblioqrafiyaşünaslığın ən vacib problemi kimi qarşıda durur.

Nəzərdən keçirilən kitabarası və məqaləarası biblioqrafik vəsaitlərin tərtibi metodikasına gəlinlə onu qeyd etmək lazımdır ki, onlar bu cəhətdən təkmilləşməlidirlər. Mə-

sələn, ədəbiyyatın biblioqrafik təsviri mövcud standartlara uyğun gəlmir, ədəbiyyatın qruplaşdırılmasında, ayrı-ayrı bölmələr daxilində biblioqrafik təsvirlərin düzülüşündə lazımi prinsip gözlənilmir. Bütün bunlara baxmayaraq Azərbaycanda kitabçərisi və məqaləarası biblioqrafiya müvafiq oxucuların ədəbiyyat axtarışı və kitabxanalarda məlumat biblioqrafiya xidməti üçün çox lazımlıdır.

ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Kitabxana işi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu // Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya: Elmi-nəzəri və təcrübi jurnal.- 1999.-№1.-S.3-16.
2. Allahverdiyev B.V. Mühüm məlumat mənbəyi // Bakı.-1972.-25 may.
3. Azərbaycan dövrü mətbuatı (1920-1970): Biblioqrafiya / Tərtib edən: Z.M.Mustafayeva; Red.-ru: M.M.Həsənova, R.Tağıyev.- B.: Elm, 1979.- 337 s.
4. Azərbaycan xalq maarifi (1920-1927).-B., 1928.
5. Azərbaycan kitabı: (Biblioqrafiya) / Tərtib edən: S.Əliyev.-B.: ADKR nəşri, 1951.
6. Azərbaycan kitabı: (Biblioqrafiya) üç cildə. C.1 / Tərtib edən: Ə.Əliyev.-B., 1963.
7. Azərbaycan kitabı: (Biblioqrafiya) üç cildə. C 2, I kitab/ Tərtib edənləri: V.S.Mirzəyeva, M.Ə.Zabalova, N.A.İsmayılova.-B.:Yazıçı,1982.-745 s.
- 8.Azərbaycan mətbuat salnaməsi:1983-cü il.-№3.-B., 1986.
9. Azərbaycan SSR EA nəşrlərinin biblioqrafiyası (1945-1959)/ Tərtib edənləri: T.Hacıyeva və b. -B.: Elm, 1962.- 676 s.
10. Azərbaycan SSR EA nəşrlərinin biblioqrafiyası (1923-1945).-B., 1984.-319 s.
11. Azərbaycan SSR Xalq Maarif Komissarlığı: Azərbaycan xalq maarifi (1920-1928).- B.,1928.
12. Azərbaycan SSR Xalq Təsərrüfatı: Statistik külliyyat.- B., 1957.
13. Azərbaycan tarixi.-C.1: (Ən qədim zamanlardan XX əsrədək.). - B.:Azərnəşr, 1994.

14. Azərbaycan tarixi: (Uzaq keçmişdən 1870-ci illərə qədər) / Red: Süleyman Əlyarlı.-B.:Azərbaycan nəşriyyatı, 1996.

15. Azərbaycan tarixi.-Üç cildə.-B.,1964.

16. Bayramov F. Hacı Zeynalabdin Şirvani və biblioqrafiya // ADU-nun Elmi əsərləri: Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya ser.-1975.-№2.-S.59-63.

17. Bədəlov E.M. Azərbaycan kitabı //«Bakı».-1982.-19 iyun.

18.Böyük Oktyabr və Sovet Azərbaycanında elmin çiçəklənməsi.-B.: «Elm» nəşriyyatı, 1977.

19. Bünyadov Z.M. Azərbaycan Atabəylər Dövləti.-B.,1986.

20.Bünyadov Z.M. İki əsrin hüduunda Azərbaycanda tarix elmi:vəziyyət və perspektivlər//Elm və həyat.-1986.-№10.

21. Cərci Zidan. Örmənüsə.-B., 1911.

22. Əliyev Z.H. Azərbaycanda elmi-köməkçi biblioqrafiya müasir mərhələdə // Bakı Universitetinin Xəbərləri: Humanitar elmlər seriyası.-1994.-№ 1.-S.120-127.

23. Əliyev Z.H. XIX əsrin axırı, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda təbiət elmləri üzrə ədəbiyyatın biblioqrafiyası haqqında // Elmi əsərlər: Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya ser.-1973.-№ 1.-S.11-17.

24. Əliyev Z.H. Sovet Azərbaycanında retrospektiv biblioqrafiya // ADU-nun Elmi əsərləri: Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya ser.-1972.-№ 2.-S.22-29.

25. Xalq ədəbiyyatı.-C.1.-B.: «Elm» nəşriyyatı,1982.

26. Xələfov Ə.T. Azərbaycan ədəbiyyatının kitabçarisi və kitabarası biblioqrafiyası haqqında // ADU-nun elmi əsərləri: Dil və ədəbiyyat seriyası.-1969.-№5-6.- S.114-120.

27. Xələfov Ə.T. Orta əsrlər Azərbaycan ədəbi biblioqrafiyasına dair // Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya:Elmi-nəzəri və təcrübi jurnal.-1997.-№1.-S.82-93.

28. İsmayilov N.İ. Təbabət üzrə məhəlli kitabxana-biblioqrafiya ehtiyatlarının inkişafı, müasir vəziyyəti və təkmilləşdirilməsi yolları. -M., 1987.

29. Kənd təsərrüfatına dair yeni kitablar: yanvar-mart (informasiya göstəricisi).-1981.

30. Makeyev N. Faktları təhrif etmək olmaz (N.Axundovun «Azərbaycan dövrü mətbuatı» biblioqrafiyası haqqında) // Kommunist.-1965.-17 dekabr.

31. Mədəniyyət və incəsənət üzrə yeni ədəbiyyat: Biblioqrafik informasiya.-B.,1979.-№3.

32. Məhəmmədli Tərbiyət. Danışməndani-Azərbaycan.-B.,1987.

33. Məhərrəmli C. Dövrü mətbuatımıza dair (N.Axundovun «Azərbaycan dövrü mətbuatı» biblioqrafiyası haqqında)// Ədəbiyyat və incəsənət.-1965.-30 oktyabr.

34. 1930-cu il Azərbaycan mətbuat hasilatı: Statistik məlumat.-B.: Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası nəşriyyatı,1931.

35. 1980-ci ildə əsaslı kitabxanaya daxil olan xarici dövrü mətbuatın kataloqu: Təbiət elmləri ser.-B.1980.-60 s.

36. Müləhizəli kataloq / Tərtib edənləri: M.N.Rzaquluzadə və Ə.Y.Əliyev.-B.,1929.

37. Şirvani S.Ə. Əsərləri. Fəslə əvvəl.C.3.- B.: «Elm» nəşriyyatı, 1974.- 499 s. (Təzkirə: s.7 (Diləçə)

38.Uşaq ədəbiyyatı: İbtidai məktəb üçün annotasiyalı kataloq / Tərtib edən: X.Abdullayeva.-B.: Azərnəşr,1940.

39. Zəngin və qiymətli məlumat mənbəyi // Kitablar aləmində.-1972.-№3.-S.53-54

Rus dilində

40. Багрий А.В. Материалы для библиографии Азербайджана.-Вып. 1.-Б.,1924.

41. Багрий А.В. Материалы для библиографии Азербайджане: Предметный указатель к первым трем выпускам.-Б.,1926.

42. Багрий А.В. Народная словестность Кавказа. Материалы для библиографического указателя.- Б., 1926

43. Библиография общий курс: Учебник.-М.,1969.

44. Библиография общий курс: Учебник.-М.,1982.

45. Веревкина А.М. и Керимова З.А. Библиография до революционной Азербайджанской книги, 1780-1920 // Сов. библиогр.-1966.-№2.-С.90-97.

46. ГОСТ 7.0 –84. Библиографическая деятельность. Взамен ГОСТ 7.0-77 // Стандарты по библиотечному делу и библиографии.- Москва: Издательство стандартов, 1985.- С.5-28

47. Гуревич Е.Д. Указатель ситатей опубликованных в журнале «Нефтяное хозяйство Азербайджане» 1920-1930 годах.- Б.,1933

48. Единая схема классификации литературы для книгоиздания в СССР.-Москва, 1977.-467 с.

49. Информационный указатель книг, поступивших в РНТБ Госплана Азербайджанской ССР за IV квартал 1985 г. Вып. IV.- Б., 1985.

50. Кязимов Р.А. Первая библиография Азербайджанской книги // Бак. рабочий.-1964.-23 июля.

51. Коготков Д.Я. и Койшигулова Г.К. Состояние ретроспективного учета отечественной печатной продукции //Сов.библиогр.-1983.-№ 6.

52. Коршунов О.П. Библиографоведение общий курс: Учебник.-М., 1990.

53. Мирзоева В.Д. Опыт составления библиографии «Азербайджанская книга» // Сов. библиогр.-1966.-№1.- С.19-23.

54. Перельман Р.С.Библиографическая работа по краевой медицины в Азербайджанской Медицинской библиотеке // Сов. Библиогр.-1978.-№2.

55. Положение о библиографическом работе библиотек //Сов. библиогр.-1987.-№ 6.-С.32-40.

56. Советская библиография.-1959.-№3.-С.107-108.

57. Совешание по рекомендательный библиографии.1961 г.

58. Халафов А.А. и Кязимов Р.А. Богатство мудрости и добра // Бак. рабочий.-1983.- 8 февраля.

59. Эфендийев М.Э.Библиографический справочник по климатобальнографии Азербайджана.-Б.: Азерб.нешр,1932.-63 с.

60. Эфендийев М.Э. Библиографический справочник по тропическим болезням Азербайджана // Труды тропического института наркомздрава Азерб.ССР.-1936.-Т.2.- С.302-316.

61. Эфендийев М.Э. Библиография малярии в Азербайджане.-Б.: Издания Азербайджанском Гос. Медицинской научной библиотеки.-1940.-40 с.

62.Сводный каталог зарубежных периодических изданий, поступивших в библиотеки Азербайджанской ССР в 1983.-Баку, 1984.

Arxiv sənədləri

63. Azərbaycan Dövlət Kitab Palatasının arxivi:Siyahı 1.- iş 8.

64. Azərbaycan Dövlət Kitab Palatasının arxivi.- Bağlama 5.- siyahı 21.- iş №2.

65. Yenə orada.-iş № 3.

66. Azərbaycan Respublika Maarif Nazirliyinin arxivi.-1928-ci il.- qovluq № 13.

67. Azərbaycan Dövlət Kitab Palatasının arxivi.- Bağlama 13.- siyahı 56.-iş № 2.

68. Azərbaycan Dövlət Kitab Palatasının arxivi.-1980-ci il üçün Azərbaycan Respublika Dövlət Kitab Palatasının hesabatı və 1981-ci ildə qarşıda duran vəzifələr.

69. M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanasının 1981-1985-ci illərdəki işi haqqında hesabat.

70. M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanasının işi haqqında hesabat.-1976.-S.113-114,125.

MÜNDƏRİCAT

CİRİŞ.....2-6

I BÖLMƏ

Azərbaycanda bibliografik fəaliyyətin meydana gəlməsi və inkişafı

§ 1. Azərbaycanda ilk bibliografik materiallar.....7-13

§ 2. XIX əsrin axırı, XX əsrin əvvəllərində

Azərbaycanda bibliografiya.....14-27

II BÖLMƏ

1920-1958-ci illərdə Azərbaycanda bibliografiya

§ 1. Ümumi bibliografiya.....28-45

§ 2. Xüsusi bibliografiya.....45-64

III BÖLMƏ

1959-1990-cı illərdə Azərbaycanda bibliografiya

§ 1. Bibliografik işin ümumi təşkili məsələləri.....65-69

§ 2. 1959-1990-cı illərdə Azərbaycanda ümumi bibliografiya.....70-98

§ 3. 1959-1990-cı illərdə Azərbaycanda xüsusi bibliografiya.....99-128

§ 4. Şəxsi bibliografiya.....129-136

§ 5. Təvsiyə bibliografiyası.....137-156

IV BÖLMƏ

Müstəqillik illərində Azərbaycanda bibliografiya.....157-164

Qeyri müstəqil informasiya mənbələri.....165-178

Ədəbiyyat.....180-185

Çapa imzalanmışdır: 11.05.2007.

Formatı 60x84 1/16. Sifariş № 75.

Həcmi 11,75 ç.v. Sayı 350.

Bakı Universiteti nəşriyyatı,
Bakı ş., AZ 1148, Z.Xəlilov küçəsi, 23.